

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

**ΙΩΑΝΝΗΣ
ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ
Ο ΕΜΠΝΕΥΣΤΗΣ
ΤΩΝ ΤΑΓΜΑΤΩΝ
ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ**

55

χρόνια
ΙΣΤΟΡΙΑ
(1968-2023)

**Ο ΝΕΑΡΟΣ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗΣ
ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ ΣΤΟ ΙΡΑΝ**

**ΚΑΠΝΟΣ, ΚΑΠΝΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ
ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΑ ΤΣΙΓΑΡΑ**

Ο ΣΠΕΡΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΑ

**ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΣΤΡΟ
ΤΟΥ ΚΤΕΝΙΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ**

**Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΣ
ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ**

Πότε μπορείς να είσαι πραγματικά ελεύθερος;

Η ηθική, σύμφωνα με τη στωική αντίληψη, έχει ως αφετηρία το βασικό ανθρώπινο ενδιαφέρον μας για το ατομικό όφελος ή καλό και πρέπει να προσαρμόζεται σε αυτό. Δεν ξεκινάμε από ένστικτα αλτρουισμού. Στη συνέχεια, προκειμένου να κάνουμε χώρο, για το καλό των άλλων, ο Επίκτητος χρειάζεται να αποδείξει ότι αυτό το μήνυμα ψυχικής ελευθερίας δεν είναι ένα όφελος εγωιστικό αλλά κοινωνικά επωφελέες και σύμφωνο με το να ζούμε σε αρμονία με την ανθρώπινη φύση στην ευρύτερη έννοιά της. Ως άτομα, επωφελούμαστε σε τεράστιο βαθμό όταν δεν προβληματιζόμαστε από συναισθήματα όπως ο φθόνος, η ζηλία, ο

φόβος και ο θυμός, και έχουμε τις αντίστοιχες αρετές της υπομονής και του αυτοελέγχου (*Εγχειρίδιον* 10). Η ηρεμία είναι ένα προφανές καλό για τον ήρεμο άνθρωπο, αλλά τα οφέλη της συμβάλλουν εξίσου στις οικογένειές μας, στους φίλους και τους συναδέλφους μας, γιατί τα αρνητικά συναισθήματα συχνά υποκινούν επιθετική και βλαβερή συμπεριφορά. Στη σύγχρονη ζωή μας η «ηθική» συνήθως αφορά περιπτώσεις όπου παραβιάζονται κανόνες συμπεριφοράς, είτε στον εργασιακό χώρο είτε στη σεξουαλική συμπεριφορά ή στη διατάραξη της ειρήνης. Η αγωγή της ελευθερίας του Επίκτητου ικανοποιεί την ηθική επιταγή του να μη βλάπτουμε κανέναν.

Πώς είναι άραγε να ακολουθούμε θετικές ηθικές επιταγές και όχι απλώς να αποφεύγουμε τη ζημία, και να συμπεριφερόμαστε σκόπιμα στους άλλους με προσοχή και ενδιαφέρον; Μπορεί το ενδιαφέρον μας για ελευθερία και ηρεμία να μας κινητοποιήσει ώστε να είμαστε φιλικόι και φιλόανθρωποι; Οι στωικοί φιλόσοφοι κατά παράδοση ισχυρίζονταν ότι το ένστικτο της αυτοσυντήρησης που διαθέτουμε συνδυάζεται με ισχυρά κοινωνικά ένστικτα,

αρχής γενομένης από την οικογενειακή ζωή, που στη συνέχεια επεκτείνονται στην τοπική κοινότητα κι ακόμα παραπέρα. Ο Επίκτητος δεν αναφέρει τη διδασκαλία αυτή ρητά στο υλικό του παρόντος βιβλίου, αλλά η επιδοκμασία της είναι εμφανής σε πολλές σελίδες του. Προϋποθέτει το ενδιαφέρον για την υποστήριξη των φίλων και της χώρας μας υπό τον όρο ότι διατηρούμε έναν τίμιο χαρακτήρα όταν πράττουμε κάτι τέτοιο (*Εγχειρίδιον* 24, 32). Έχει πολλά να πει σχετικά με το θεμικό «παίχνιδι ρόλων» στις οικογενειακές σχέσεις, με έμφαση σε ό,τι είναι δεσμευτικό για κάποιον, σε αντιδιαστολή με ό,τι μπορεί κάποιος να περμείνει ως αντάλλαγμα (*Εγχειρίδιον* 17, 24, 30, 32, 43). Και εδώ η εστίασή του στην ελευθερία από ανασταλτικά συναισθήματα έρχεται δυναμικά στο προσκήνιο, με τον φονικό καβγά ανάμεσα στους γιους του Οιδίποδα, που διεκδικούν τον θρόνο, ο οποίος αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά αντι-παραδείγματα (*Εγχειρίδιον* 31, *Διατριβή* 5). Οι *memento mori* προειδοποιήσεις του σχετικά με τη σύζυγο και τα παιδιά έχουν ίσως κάτι σκοτεινό (*Εγχειρίδιον* 3, 7, 11, 14) – ώσπου συλλογιζόμαστε

τη μεγάλη παιδική θνησιμότητα και τον πρώιμο θάνατο επί των ημερών του. Αντί για έλλειψη ευαισθησίας, είναι η όσο το δυνατόν πιο ισχυρή σύσταση να νοιαζόμαστε για τους αγαπημένους μας όσο μας επιτρέπει να τους έχουμε κοντά μας. Η συναισθηματική ελευθερία στον πυρήνα αυτού του μηνύματος έχει τεράστια ηθική σημασία στον χώρο που δημιουργεί για εμάς και για το τι μπορούμε να κάνουμε. Ο Σενέκας, που γράφει την εποχή του Νέρωνα, είχε πει χαρακτηριστικά: «Η ελευθερία είναι το έπαθλο για το οποίο αγωνιζόμαστε: το να μην είμαστε αποδουλωμένοι σε σιδήριστες –όχι στον εξαναγκασμό ούτε σε τυχαία γεγονότα– και το να εξαναγκάζουμε την τύχη να αναμετρηθεί μαζί μας σε ένα ομαλό γήπεδο» (*Ηθική Επιστολή* 51.9).

Το απόσπασμα είναι από το βιβλίο *Επίκτητος - Ο δρόμος για την ελευθερία*, το οποίο κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Διόπτρα.

Στη σειρά **Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΖΗΝ** θα βρείτε μικρά και κατανοητά βιβλία φιλοσοφίας που επιχειρούν να δώσουν απαντήσεις στους προβληματισμούς του σύγχρονου ανθρώπου. Αναζητήστε επίσης: *Σενέκας - Η τέχνη της γενναιοδωρίας*, *Κορφοσύκιος - Περί ηγεσίας*, *Επίκουρος - Η τέχνη της εντυχίας*, *Κικέρων - Περί θεού*, *Πλούταρχος - Μαθήματα ηγεσίας*, *Θουκυδίδης - Περί πολέμου* και άλλα.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΟΙ ΟΡΟΙ «ΔΩΣΙΛΟΓΟΣ» ΚΑΙ «ΔΩΣΙΛΟΓΙΣΜΟΣ» επικράτησαν μετά το 1944 και ταυτίστηκαν με τους συνεργάτες των κατακτητών ως πιο «ουδέτεροι», που μπορούσαν να συμπεριλαμβάνουν τις διαφορετικές αντιλήψεις περί τιμωρίας των προδοτών.

Γερμανόφιλοι ή φιλοναζι υπήρχαν στην Ελλάδα ήδη πριν από τον πόλεμο, ενώ την πρώτη περίοδο της Κατοχής σε αυτούς προστέθηκαν και όσοι συντάχθηκαν με τους κατακτητές ή με το δωσιλογικό κράτος, από ανάγκη ή από συμφέρον. Μετά το 1943 η επιλογή της συνεργασίας πολιτικοποιήθηκε. Στο τέλος της Κατοχής το μπλοκ του δωσιλογισμού απέκτησε μαζική διάσταση, αναπτύσσοντας έναν ισχυρό ένοπλο βραχίονα, δηλαδή τα Τάγματα Ασφαλείας.

Δεν είναι γνωστό πόσο οι δωσιλόγοι είχαν ασπαστεί πραγματικά και τη ναζιστική ιδεολογία. Το βέβαιο είναι ότι μοιράζονταν με αυτήν κάποια επιμέρους κοινά στοιχεία. Ωστόσο οι ακραϊφνείς ναζιστικές οργανώσεις (ΕΣΠΟ, ΟΕΔΕ, Μπουντ, και άλλες) ήταν μειοψηφικές και κατάφεραν να προσελκύσουν μερικές εκατοντάδες μέλη. Πολλοί από αυτούς στο τέλος της Κατοχής ενσωματώθηκαν στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους των Αθηνών ως σύνδεσμοι-πληροφοριοδότες, παραδείγματος χάρη, της Ειδικής Ασφάλειας, και με διάφορες ιδιότητες μετά την Απελευθέρωση.

Ως προς τον οικονομικό δωσιλογισμό: η Κατοχή δημιούργησε νέα τζάκια, που εδραιώθηκαν και μεταπολεμικά. Επωφελήθηκαν επίσης και αρκετοί προϋπάρχοντες επιχειρηματίες, που κατάφεραν να συνδεθούν με τις κατοχικές Αρχές. Ο ρόλος των «νεόπλουτων της Κατοχής» μεγεθύνθηκε μετά τον πόλεμο από εκπροσώπους της παλαιάς αστικής τάξης, με προφανή στόχο την αποσιώπηση ή τον συμψηφισμό των δικών τους συναλλαγών με τους κατακτητές.

Σε γενικές γραμμές, οι εκπρόσωποι των προπολεμικών οικονομικών ελίτ γενικά αντι-

μετωπίστηκαν μετριοπαθώς από τη Δικαιοσύνη, ενώ όσοι καταδικάστηκαν για οικονομική συνεργασία ήταν κάποιοι από τους αριβίστες και «μικρά ψάρια».

Ο Ιωάννης Βουλπιώτης υπήρξε επιχειρηματίας και συνεργάτης των Γερμανών. Υπήρξε ένας από εκείνους για τους οποίους πολύ λίγα πράγματα είναι γνωστά, ή παραμένουν «θολά». Έζησε μια ζωή αυθεντικά μυθιστορηματική, συναρπαστική, κομβική για την ελληνική Ιστορία από τον Μεσοπόλεμο και μετά. Υπήρξε γαμπρός του Φον Ζίμενς, αγαπημένος μαθητής του εισηγητή της σχολής αναλυτικής ψυχολογίας Καρλ Γιουνγκ, συνομιλητής του Χίτλερ, του Μεταξά, του Πλαστήρα, φίλος του Κυριάκου Βενιζέλου και του θρυλικού πράκτορα της Intelligence Service Ντέιβιντ Μπαλφούρ (γνωστού και ως ρασοφόρου πατέρα Δημήτριου). Επιχειρηματίας που επηρέασε όσο κανείς τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, διόρισε στη ραδιοφωνία που διηύθυνε συνεργάτες του Γκέμπελς, έφερε τις πρώτες προμήθειες της Siemens στην Ελλάδα, εντράφησε στις μίζες, ενώ καθοριστικός ήταν ο ρόλος του στη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Το 1944 οι εταιρίες του επιτάχθηκαν και ο ίδιος παραπέμφθηκε στο Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων το 1946. Κατάφερε να απαλλαγεί, αλλά ο εισαγγελέας άσκησε έφεση κατά της απόφασης. Και πάλι κατάφερε να γλιτώσει «λόγω αμφιβολιών». Μεταπολεμικά το όνομά του ενεπλάκη σε σκάνδαλο που σχετιζόταν με την κυβέρνηση Παπάγου. Τον Οκτώβριο του 1955 καταδικάστηκε από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών σε φυλάκιση δεκαοχτώ μηνών. Έχασε τη δίκη και, αφού φυλακίστηκε για λίγο, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα και να καταφύγει στην Ιταλία, απ' όπου επέστρεψε το 1965.

Διονύσιος Ν. Μουσμώτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 663 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Αρχείο περιοδικού
Ιστορία Εικονογραφημένη

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:
Reuters Photo

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΕΣ: Νίκος Νικολούδης, Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γιάννης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ίονιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ανδρέας Στεργίου, Καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας
και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Αναστασία Παπασταθοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ WEBSITE:

Ιωάννης Καραγιάννης | ikaragiannis@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6 Το προϊστορικό κάστρο του
Κιτίου Κοζάνης

ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ Π. ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ

- 20 Τα Χρυσόβουλα στις σχέσεις
Βυζαντίου και Δημοκρατίας
του Αγίου Μάρκου

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΕΤΡΗ

- 29 Ο Σπερματικός Λόγος

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

- 41 Ιωάννης Βουλπιώτης,
Ο εμπνευστής των
Ταγμάτων Ασφαλείας

ΤΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ Π. ΧΟΝΔΡΟΜΑΤΙΔΗ

- 61 Κηπουπόλεις, Β΄ Μέρος

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 72 Ο νεαρός Βοναπάρτης
Αρχηγός της Γαλλίας, Α΄ Μέρος

ΤΟΥ ΤΖΟΝ ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΝΟΡΓΟΥΪΤΣ

- 84 Καπνός, καπνοκαλλιέργεια και
χειροποίητα τσιγάρα

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 99 Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας,
αντιβενιζελικός υποστηρικτής
της Μεγάλης Ιδέας

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Β. ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ

- 109 Από την Περσία στο Ιράν

ΤΟΥ ΑΡΘΟΥΡ ΓΚΟΛΑΝΤΣΜΙΘ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120 Επικαιρότητα και Ιστορία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 122 Βιβλία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 126 Πρόσωπα και Ιστορία –
Μάτση (Ανδρέου) Χατζηλαζάρου

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

---

662 / ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2023

661 / ΙΟΥΛΙΟΣ 2023

660 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

659 / ΜΑΪΟΣ 2023

658 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2023

657 / ΜΑΡΤΙΟΣ 2023

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 26,5%** ΕΝΤΥΠΗ

▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**

▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ 60 € 30

ΚΥΠΡΟΣ 110 € 55

ΕΥΡΩΠΗ 120 € 60

ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ 130 € 65

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 40€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ 10%

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΚΤΕΝΙΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ Π. ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ

Το Κτένι βρίσκεται ανατολικά της λίμνης Πολυφύτου, 20 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Κοζάνης και 4 χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Αιανής. Είναι χτισμένο στην ανατολική πλαγιά ενός λόφου, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται μια σχετικώς επίπεδη επιφάνεια 450 στρεμμάτων, όπου σήμερα βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου κάστρου. Ο λόφος και ο σημερινός οικισμός βρίσκονται στους πρόποδες και στη μεσημβρινή πλευρά τους όρους Μπούρινος. Το υψόμετρο του χωριού είναι 680 μέτρα.

Το Κάστρο Κτενίου.

στο κάστρο και πολλοί υπόγειοι διάδρομοι. Έξω από την πόλη βρίσκονταν οι στάνες για τα χιλιάδες αιγοπρόβατα.

Το Κάστρο του Κτενίου δεν ήταν το μοναδικό κάστρο στην περιοχή. Σε παλαιότερη έρευνα που κάναμε προσπαθώντας να τα καταγράψουμε διαπιστώσαμε την ύπαρξη δεκάδων κάστρων, τόσο στην Π.Ε. Κοζάνης όσο και στις άλλες Π.Ε. της δυτικής Μακεδονίας, κάποια από τα οποία, λόγω της κατασκευής τους, μπορούν να χαρακτηριστούν πελασγικά.

Το Κάστρο του Κτενίου ξεχωρίζει από όλα αυτά γιατί η έκταση που καταλάμβανε (450 στρέμματα) μέχρι το 1642 μ.Χ., όταν πολιορκήθηκε και καταστράφηκε από Τουρκαλβανούς, ήταν κατοικήσιμη και ήταν ένα από τα ελάχιστα κάστρα στη δυτική Μακεδονία που γλίτωσαν την ισοπέδωση όταν το 1398 οι Οθωμανοί κατέλαβαν την περιοχή.

Πριν δώσουμε πληροφορίες για το Κάστρο του Κτενίου, νομίζω ότι πρέπει να πούμε δυο λόγια για την ιστορία της περιοχής, αλλά και για κάποια από τα κάστρα που υπήρχαν γύρω του.

Η ιστορία της περιοχής

Το Κάστρο του Κτενίου βρίσκεται σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από την αρχαία πρωτεύουσα του Βασιλείου της Ελίμειας, που το 358 π.Χ. ο πατέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου το ενσωμάτωσε στη μεγάλη Μακεδονία, με έδρα την Πέλλα, και έμελλε να γράψει με χρυσά γράμματα μέρος της ελληνικής ιστορίας.

Έχοντας οδηγό τον Θουκυδίδη αλλά και τον Στέφανο Βυζάντιο—ο οποίος μιλά

για την ίδρυση της Ελίμειας (της αρχαίας πόλης που τελικά έδωσε το όνομά της σε ολόκληρο βασίλειο) το 1150 π.Χ. περίπου από τον Έλυμο, τον βασιλιά των Τυρρηνών, που κατοικούσε στην προϊστορική πόλη Τύρισα—θελήσαμε να βρούμε την ιστορία τόσο της πόλης όσο και της γύρω περιοχής, που με βάση αυτή την εκδοχή πρέπει να λεγόταν Τυρρηνία. Φτάνοντας την έρευνα μέχρι το 3000 π.Χ. διαπιστώσαμε την παρουσία των Πελασγών. Στη συνέχεια μέρος από αυτούς που κατοικούσαν στη σημερινή δυτική Μακεδονία ονομάστηκαν Τυρρηνοί (Πελασγοτυρρηνοί)—όπως τους αποκαλεί ο καθηγητής Ανδριώτης σε ομιλία του το 1953—και με την πάροδο του χρόνου, με την αποχώρηση από την περιοχή διάφορων φύλων από το 2000 μέχρι το 1200 π.Χ. (Ιώνων, Αχαιών, Αρκάδωνες, Αιολέων, Δωριέων) ονομάστηκαν Ελιμιώτες. Πολύ πιο πριν από αυτούς έφυγαν οι Φρύγες, ή Βρύγες, από την περιοχή των Πρεσπών και πήγαν στη νότια πλευρά των Δαρδανελλίων, στην περιοχή της Τροίας, περίπου το 2000 π.Χ.

Αργότερα, περί το 550 π.Χ., οι Μακεδόνες από την περιοχή της Ορεστίδος δημιούργησαν το νέο Βασίλειο των Αιγών της Μεγάλης Μακεδονίας, που έμελλε να μεγαλοουργήσει.

Φυσικά, στην αναζήτηση έπρεπε να προσδιορίσουμε και την εθνικότητα αυτών των κατοίκων, μια και εδώ και αρκετό καιρό έχουν εμφανιστεί πολλές αμφισβητήσεις για την περιοχή μας. Για να προσδιορίσουμε λοιπόν την εθνικότητά τους, αναζητήσαμε τα στοιχεία που την καταδεικνύουν, όπως η κοινή γλώσσα, η θρησκεία, οι πολιτιστικές παραδόσεις, η ιστορία και πολλά άλλα, αν και η απου-

σία κάποιων από αυτά δεν αποκλείει την πιθανότητα οι κάτοικοι αυτοί να είναι μέλη του ίδιου έθνους.

Πέρα από κάθε αμφιβολία, έχει αποδειχθεί ότι οι κάτοικοι της περιοχής ήταν Έλληνες, και μάλιστα η περιοχή ήταν χύτρα στην οποία δημιουργήθηκε το ελληνικό έθνος και διαμορφώθηκε η γλώσσα του.

Τα κάστρα και τα φρούρια της περιοχής

Θα αναφέρουμε εδώ τα κάστρα και τα φρούρια που υπήρχαν στην Π.Ε. Κοζάνης, και ιδιαίτερα τα κάστρα των δή-

Το Κτένι, ορεινός οικισμός του νομού Κοζάνης, βρίσκεται ανατολικά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου και είναι χτισμένο στην ανατολική πλαγιά του Κάστρου, σε υψόμετρο 680 μέτρα.

Η Ακρόπολη του Κάστρου στην άκρη του γκρεμού.

μων Κοζάνης, Σερβίων και Βελβενδού, που βρίσκονται κοντά στο Κάστρο του Κτενίου:

–Περιοχή Κοζάνης Αιανής

Καστράκι Χρωμίου, Μεγάλη Ράχη Αιανής, Κάστρο Κτενίου, Στρατίνα Ροδιανής, Καιλίας Λευκοπηγής, Προφήτης Ηλίας Άνω Κώμης, Παλιόκαστρο Καισαρειάς, Καστρί Μεταμόρφωσης, Ξανθόπυργος Καλαμιάς, Λευκόκαστρο Ανθοτόπου, Γαλάς Οινόης, Άγιος Ελευθέριος Κοζάνης, Φρούριο Δρεπάνου, Σταρείδωλα Αγίου Δημητρίου, Ψηλός Αηλίας Κοζάνης, Αιχμηρά Κορυφή Ποντοκώμης

–Περιοχή Σερβίων-Βελβενδού

Καστροπολιτεία Σερβίων, Πόρτες Σερβίων, Φρούριο Ζιδανίου (Στανού), Βασιλάρα Ράχη, Παλιόκαστρο Βελβενδού, Παλιόκαστρο Παλιογράτσανου, Παλιόκαστρο Πολυφύτου, Κάστρο Σωσκός (Φρούριο), Παλιόκαστρο Λαζαράδων, Κάστρο Λευκάρων

– Περιοχή Κάτω Βοΐου

Φρούριο Παλιόκαστρου, Ριζά Βρατινιώτικο Πελεκάνου, Καστρί Δρυόβου, Καστράκι Μικροκάστρου, Μαγούλα Εράτουρας, Κάστρο Παλιουρίου Αλιάκμωνος, Κάστρο Λόφου Αγίου Γεωργίου Πελεκάνου, Παλιοογλάς Πελεκάνου, Σκαφιδιού, Εράτουρας, Γαλατινής, Σκαφιδάκι Γαλατινής-Σιάτιστας, Χτίσματα (πελασγικά τείχη)

–Περιοχή Άνω Βοΐου

Τείχη Δραγασίας, Παλιόκαστρο Ασπρούλας Κρυονερίου, Κτίσμα Μεσόλογγου, Μποφάρι Απιδέας-Περιστερές, Κάστρο Δραγασίας, Παλιομονάστηρο Ροδοχωρίου, Φρούριο Λευκοθέας

–Περιοχή Εορδαίας

Ακρόπολη Αγίου Μάρκου και Μεγάλο Κάστρο Μαυροπηγής, Προφήτης Ηλίας Ασβεστόπετρας, Κάστρο Αναρράχης (Καβραντάση), Κάστρο Αναρράχης (Κούλα), Κάστρο Ερμακίας, Κάστρο Κομνη-

νών, Κάστρο Πύργων (Πελασγικό), Κάστρο της Αννίτσας των Πύργων, Ακρόπολη Δροσερού, Γαλάς Μεσοβούνου, Καλαΐ Σπηλιάς, Προφήτης Ηλίας Καρυχωρίου

Αξιομνημόνευτα κάστρα

Α΄ Δήμος Κοζάνης Φρούριο Δρεπάνου

Το φρούριο του Δρεπάνου υπήρχε μέχρι την έλευση των Τούρκων, οι οποίοι το κατεδάφισαν για να παύσει να είναι σημείο όπου μπορούσαν να μπουν και να αντισταθούν οι Έλληνες.

Φρούριο Σταρειδώνων (Αγίου Δημητρίου)

Και αυτό κάστρο υπήρχε μέχρι την αρχή της έλευσης των Οθωμανών, οι οποίοι το

ισοπέδωσαν. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι ανήκε «στο κράτος της Ηπείρου» κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Επίσης, στην *Έμμετρο Ιστορία* του Εφραίμ του Μοναχού αναφέρεται: «Φρουράντε προς την άκραν διακοσίους οπλίτας και ψιλούς καταλιπών και ηγεμόνα τη πόλει Λυζικόν Γεώργιον, κράτιστον δοκούντα τα πολέμια και συνετόν, εις Βέρροϊαν επανήει. Προσεχώρουν δε και αμαχεί τα περί Έδεσσαν και Βέρροϊαν φρούρια και αι πολίχναι τα τε ΣΤΑΡΙΔΟΛΑ* λεγόμενον και η Πέτρα και ο ΣΩΣΚΟΣ** και η Δεύρη, έτι τε ο Όστροβος και τα Νότια. Και εκ των Θετταλίας πολυχνίων το Λυκοστόμιον λεγόμενον και το Κάστρον».

Τα Σταρειδωλα αναφέρονται ως τόπος από τον οποίο το 1432 έφυγαν κάποιοι κάτοικοι και μαζί με κατοίκους του

Τα τείχη του Κάστρου.

Άποψη του Κάστρου Κτενίου από ανατολικά.

Δρεπάνου εγκαταστάθηκαν στην Κοζάνη, που εκείνη την εποχή ήταν ακατοίκητη. Την ίδια αναφορά κάνει και ο Λιούφης στην *Ιστορία της Κοζάνης*.

Μεγάλη Ράχη Αιανής

Ο αρχαιολογικός χώρος της Αιανής αποτελείται από την αρχαία περιτειχισμένη πόλη, η οποία αναπτύσσεται πάνω σε έναν επιβλητικό λόφο, τη Μεγάλη Ράχη, βόρεια της σημερινής κωμόπολης. Στον κατάλογο με τα κάστρα του Νομού Κοζάνης στην ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia υπάρχει αναφορά για την ύπαρξη του Φρουρίου της Αιανής και της Ακρόπολης της Αιανής. Σε αυτό τον κατάλογο από τον νομό Κοζάνης, νυν Π.Ε. Κοζάνης, υπάρχουν ακόμη το Κάστρο του Κτενίου και το Παλαιόκαστρο της Καισαρείας, στα οποία και θα αναφερθούμε.

Στην Αιανή, που προφανώς ήταν περιτειχισμένη, βρέθηκαν τρία μεγάλα δημόσια κτίρια και ιδιωτικές κατοικίες με πλούσια ευρήματα. Τα κτίρια χαρακτηρίζονται από χώρους με στοές, ενώ διασώζονται τμήματα από ζωγραφιστές υδρορρόες, δωρικά και ιωνικά κιονό-

κρανα, καθώς και σφόνδυλοι ημικίωνων. Το κτίριο του μεσαίου πλατώματος ερμηνεύεται ως αρχαία αγορά. Στην αυλή του τρίτου κτιρίου, στο κορυφαίο πλάτωμα, αποκαλύφθηκε τεράστια κυκλική δεξαμενή λαξευμένη στον βράχο, η οποία με την περισυλλογή του βρόχινου νερού συνέβαλλε στην υδροδότηση της πόλης.

Παλιόκαστρο Καισαρείας

Στην τοποθεσία Κάστρο Καισαρείας ή Παλιόκαστρο υπάρχουν «λείψανα ισχυρού πρωτοβυζαντινού τείχους του 6ου αιώνα, με πύργους κατά διαστήματα», καθώς και «ψηφιδωτό δάπεδο, τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από το τείχος».

Η Καισάρεια βρίσκεται δυτικά της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου και νοτιοανατολικά της πόλης της Κοζάνης, σε απόσταση 18 χλμ. Το χωριό είναι χτισμένο πάνω σε μικρό επικλινή λόφο και πολιτισμικά ανήκει στα χωριά της Ελίμειας. Νότια, σε απόσταση 3 χλμ., βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος Αιανής, όπου έχουν βρεθεί αρχαιολογικές θέσεις και οικιστικά σύνολα που χρονολογούνται

από την προϊστορική, την αρχαιοελληνική και τη ρωμαϊκή περίοδο.

Β΄. Δήμος Βελβενδού Βελβενδό

Η επίκαιρη θέση του Βελβενδού φαίνεται ότι ευνοούσε πάντα την εγκατάσταση και την ανάπτυξη οικισμών, γιατί υπάρχουν λείψανα του νεολιθικού πολιτισμού, καθώς και της πρώιμης εποχής του χαλκού σε τούμπες στην ευρύτερη περιοχή (θέση Βασιλάρα Ράχη, και λοιπά. Η έρευνα σε αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής του Βελβενδού, όπως Βασιλάρα Ράχη, Μπράβας, Παπαράχη, Γρατσάνη, Παλιόκαστρο, έχει δείξει ότι η περιοχή κατοικείται αδιάλειπτα από την προϊστορική εποχή, με σημαντική κατά περιόδους ανάπτυξη. Τα αξιόλογα βυζαντινά, μεταβυζαντινά και νεότερα μνημεία μαρτυρούν τη σημαντική ανάπτυξη του τόπου κατά τη νεότερη εποχή.

Κάστρο Παλιόκαστρον Βελβενδού (Βασιλάρα Ράχη)

Στη θέση Καρυές υπάρχουν τα ερείπια του κάστρου Παλιόκαστρον, για το οποίο έλεγαν ότι συνδεόταν με το κάστρο των Σερβίων. Εκεί έλεγαν ότι κατοικούσε ο βασιλιάς της περιοχής και γι' αυτό την αποκαλούσαν του Βασιλάρα Ράχη. Στα ερείπια αυτά έχουν βρεθεί κατά καιρούς διάφορα αρχαία αντικείμενα, πήλινα αγγεία, νομίσματα, και λοιπά.

Φρούριο Μπράβας-Παπαράχης

Στη θέση Κάτω Μπράβας αποκαλύφθηκαν τελευταία τάφοι των υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων. Η παράδοση αναφέρει ότι, όπως και τα γειτονικά Σέρβια, η περιοχή ήταν τόπος εξορίας αξιωματούχων.

Τα αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα ευρήματα που έχουν φέρει στο φως οι αρχαι-

ολογικές έρευνες στο Βελβενδό, στη θέση Παπαράχη, προέρχονται από την περιοχή της Γρατσιάνης. Η ζωή στην περιοχή της κωμόπολης κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια παραμένει άγνωστη.

Παλιόκαστρο Πολυφύτου

Στο Κάστρο του Προδομένου Νερού, όπως αποκαλούνταν το Παλιόκαστρο, διαπιστώθηκε η ύπαρξη λουτρού από τα τέλη του 3ου με αρχές του 4ου αιώνα, ενώ νομίσματα και αρχιτεκτονικά στοιχεία από ναούς των παλαιοχριστιανικών χρόνων εντοχισμένα σε εκκλησίες συνηγορούν ως προς την ανάπτυξη της περιοχής αυτή την περίοδο. Αρχιτεκτονικά λείψανα, όστρακα αγγείων, νομίσματα ρωμαϊκών έως και βυζαντινών χρόνων ανευρίσκονται στις οχυρωμένες θέσεις με την ονομασία Παλιόκαστρο.

Παλιόκαστρο Γρατσάνης

Σε απόσταση 46 χλμ. από την Κοζάνη και μόλις 9 χλμ. από το Βελβενδό, συναντάμε το χωριό Παλαιογράτσανο. Είναι χτισμένο στη δυτική πλευρά των Πιερίων, σε μια καταπράσινη περιοχή με πλατάνια, κυπαρίσσια και ακακίες.

Στην τοποθεσία Παλιόκαστρο υπάρχει κάστρο με την ονομασία Γρατσιάνη ή Γρατσιανή ή Γρατιανή. Υπάρχει πιθανότητα να ήταν το κάστρο της πόλης Φυλακαί. Στα Σέρβια, πάλι, κάποιοι πιστεύουν ότι η πόλη Φυλακαί βρισκόταν εκεί. Πάντως τα ερείπια που υπάρχουν δείχνουν την ύπαρξη ισχυρής μακεδονικής και ρωμαϊκής πόλης. Η ιστορία του χωριού είναι πολύ παλιά και ανάγεται αιώνες πριν. Η θέση στην οποία βρίσκεται σήμερα ο οικισμός Παλαιογρατσάνου δεν ήταν και η αρχική. Με βάση τα όσα μαρτυρούν τα ευρήματα και τα υπάρχοντα ερείπια ο οικισμός βρισκόταν αρχικά δυτικά της σημερινής θέσης του, στην τοποθεσία με την ονομασία Γρατσάνη.

Όλα τα στοιχεία συγκλίνουν πως στην περιοχή Γρατσάνη υπήρχε οικισμός και επί μακεδονικής εποχής, ο οποίος καταστράφηκε μετέπειτα, πιθανότατα επί ρωμαϊκής εποχής. Την επωνυμία του το χωριό Παλαιογράτσανο φημολογείται πως την πήρε από τον στρατηγό Γρατιανό.

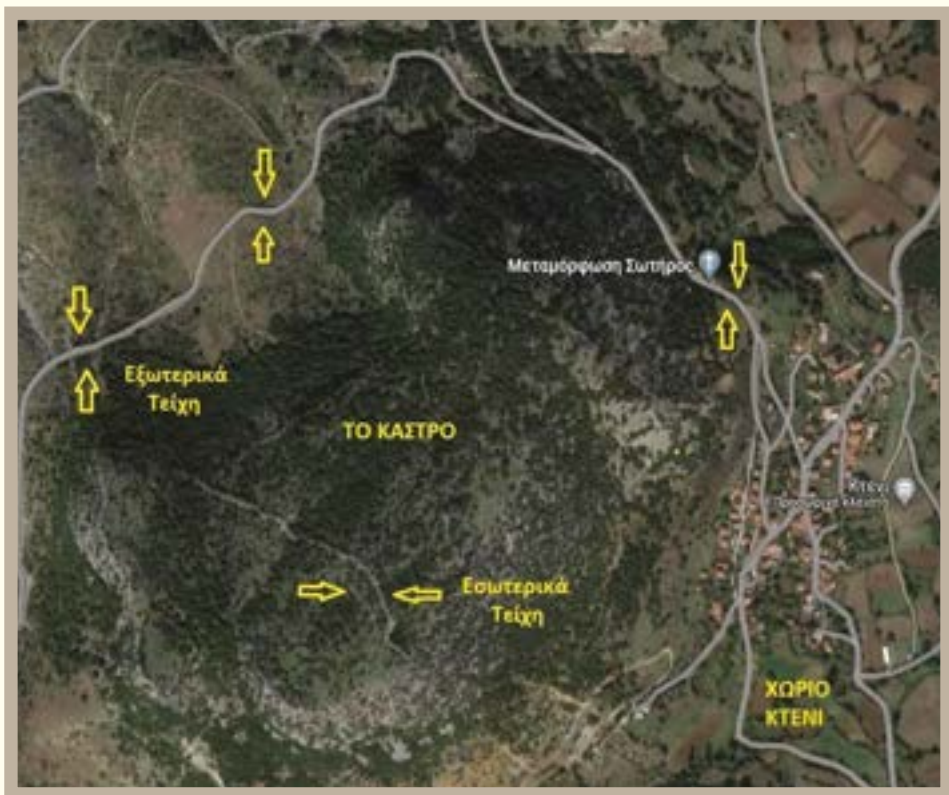
Σχετικά τώρα με τον πρώτο οικισμό, ο οποίος χτίστηκε από τον Γρατιανό με την ονομασία Γρατιάνη, υπάρχουν στοιχεία που αναφέρονται σε έναν οικισμό ο οποίος χτίστηκε ανατολικά της πόλης των Σερβίων. Μάλιστα τα ευρήματα τα οποία έχουν έρθει στο φως είναι αδιάψευστοι μάρτυρες και αποδεικνύουν περίτρανα ότι όντως υπήρχε οικισμός στη θέση Γρατσάνη. Σχετικά στοιχεία και μαρτυρίες είναι δυνατόν να βρει κανείς

στον ναό του Αγίου Δημητρίου, στα ερείπια που υπάρχουν στη θέση Γρατσάνη. Τρανταχτό τεκμήριο αποτελεί και ο κώδικας που βρέθηκε στη μονή του Αγίου Νικάνορα στη Ζάβορδα, στον οποίο υπάρχει ρητή αναφορά σε ένα χωριό με την ονομασία «Γρατζιάνη».

Γ΄. Δήμος Σερβίων Κάστρο Σερβίων (Κάστρο της Ωριάς)

Το Κάστρο Σερβίων βρίσκεται στους δυτικούς πρόποδες των Πιερίων. Είναι χτισμένο στην πιο σημαντική οχυρή θέση, καθώς ελέγχει το πέρασμα από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία και στη Νότια Ελλάδα μέσω των στενών του Σαρανταπόρου.

Το Κάστρο Σερβίων χτίστηκε μεταξύ

Άποψη του Κάστρου από δορυφόρο.

του 560 και 650 μ.Χ., δηλαδή στα χρόνια του Ιουστινιανού ή του Ηρακλείου. Η συνολική έκτασή του είναι περί τα 100 στρέμματα.

Καστροπολιτεία

Η βυζαντινή πόλη των Σερβίων παρουσιάζει ιδιαίτερα εξελιγμένο οχυρωματικό σύστημα, που μπορεί να συγκριθεί επάξια με τα αμυντικά συστήματα σημαντικών πόλεων της εποχής, όπως η Θεσσαλονίκη, η Βέροια και οι Σέρρες.

Η πόλη περιλάμβανε την Ακρόπολη, την Άνω Πόλη και την Κάτω Πόλη. Υπήρχαν δηλαδή τρεις ζώνες οχύρωσης, η μία μέσα στην άλλη. Στην Κάτω Πόλη ζούσαν οι αγρότες και οι εργάτες, στην Άνω Πόλη διέμενε η μεσαία τάξη, και στην Ακρόπολη ο άρχοντας.

Το μεγαλύτερο μέρος της οχύρωσης που σώζεται σήμερα χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή εποχή (11ος-12ος αιώνας). Πάντως σε τμήματα των τειχών αναγνωρίστηκαν φάσεις των πρώιμων βυζαντινών χρόνων (6ος-7ος αιώνας), καθώς και φάσεις που πιθανόν σχετίζονται με το πρόγραμμα ανοικοδομήσεων και επισκευών φρουρίων της Μακεδονίας που εφάρμοσαν οι αυτοκράτορες Λέων Ε΄ ο Αρμένιος (813-820) και Ρωμανός Λεκαπηνός (959-963). Εκτεταμένες επιδιορθώσεις και ανακτήσεις πραγματοποιήθηκαν και στα χρόνια των Παλαιολόγων (13ος-15ος αιώνας).

Κάστρο Σωσκού (Φρούριο)

Σωσκός λεγόταν παλαιότερα το δημοτικό διαμέρισμα του δήμου Σερβίων Φρούριο. Στον κώδικα της Τζάπορδας το Φρούριο φέρεται με την ονομασία Νεζεσκός. Κατόπιν του δόθηκε η ονομασία Παληάλωνα, από την ομώνυμη τοποθεσία που βρίσκεται πάνω σε ύψωμα ανατολικά του χωριού. Τελευταία πήρε την ονομασία Φρούριο. Την ονομασία

Κάστρο Σωσκού την οφείλει σε παρακείμενο βυζαντινό κάστρο, της ίδιας σειράς με των Σερβίων.

Δύο εκδοχές υπάρχουν για την ετυμολογία της λέξης Σωσκός: η μία είναι ότι προήλθε από το ρήμα σώζω και η άλλη από το σηκός, δωρικό σακός, που σημαίνει μέρος περιφρακτο.

Η ένδειξη ζωής στο Φρούριο δεν αρχίζει από τη βυζαντινή εποχή. Χάνεται στα βάθη των αιώνων. Κατά καιρούς βρέθηκαν εκεί λίθινα εργαλεία σε καλή κατάσταση, όπως μαύρο λίθινο σφυρί, τα οποία αποτελούν ένδειξη ζωής κατά τη νεολιθική εποχή. Από τα αντικείμενα αυτά, τίποτα δεν σώζεται σήμερα.

Λίγα πήλινα αγγεία που έχουν βρεθεί επίσης στην περιοχή αποτελούν ένδειξη ζωής κατά τους ηρωικούς και ομηρικούς χρόνους (2000-776 π.Χ.).

Αντιθέτως, έχουμε πάρα πολλά δείγματα ζωής στην περιοχή κατά τους ιστορικούς χρόνους (776-323 π.Χ.).

Κάστρο Κτενίου

Το Κάστρο του Κτενίου χτίστηκε, κατά την άποψη πολλών, την προϊστορική εποχή και ήταν σε λειτουργία μέχρι το 1649 μ.Χ.

Έχει ενδιαφέρον και για έναν ακόμη λόγο, ότι η καταστροφή του από τους Τουρκαλβανούς έγινε η αιτία να αναγεννηθεί ένας μικρός οικισμός που υπήρχε σε απόσταση περίπου 20 χλμ. από το κάστρο, ο οικισμός της Κοζάνης. Το 1492 μ.Χ. ο οικισμός είχε 550 κατοίκους, το 1536 λίγο περισσότερους, 663, και το 1612 είχε ανεβεί στους 2.000, χάρη στην άφιξη και στη μόνιμη εγκατάσταση Αγραφιωτών που έφυγαν από τον τόπο τους για να γλιτώσουν από αντίποινα των Τούρκων στην επανάσταση που κήρυξε ο μητροπολίτης Διονύσιος ο Φιλόσοφος (και όχι Σκυλόσοφος, όπως τον αποκαλούσαν υβριστικά οι Τούρκοι).

Προτομή του Ιωάννη Τράντα στην Κοζάνη.

Η άφιξη των Κτενιωτών στη θέση Κρεβατάκια της Κοζάνης, με επικεφαλής τον Ιωάννη Τράντα και λίγα χρόνια αργότερα τον γιο του Χαρίση Τράντα, ο οποίος εξασφάλισε προνόμια και γενναία χρηματοδότηση για την Κοζάνη με τον μαλικανέ (ειδικό διάταγμα) της μητέρας του σουλτάνου, αναγέννησε την Κοζάνη και την έκανε μια σύγχρονη για τα δεδομένα της εποχής πόλη.

Το Κάστρο του Κτενίου, όντας χτισμένο σε δυσπρόσιτο μέρος, ήταν δύσκολο να καταληφθεί και θεωρήθηκε ότι δεν κινδύνευε από εχθρούς, με αποτέλεσμα να μην κατεδαφιστεί από τους Τούρκους όταν κατέλαβαν ολόκληρη τη δυτική Μακεδονία.

Το φθινόπωρο του 1649 όμως έγινε στόχος των Αλβανών, που τελικά το κυρίευσαν. Τρεις μήνες πολέμουσαν για να το καταλάβουν. Τον τέταρτο μήνα μπόκαν στην πόλη και, αφού τη λεηλάτησαν, την έκαψαν.

Οι κάτοικοι που έφυγαν βρήκαν καταφύγιο στα διπλανά χωριά και φρούρια. Το Κτένι ήταν χτισμένο στην ανατολική πλευρά του όρους Μπούρινο, που έφερε την ονομασία Κάστρο, στην επίπεδη κορυφή όπου σώζονται τα ερείπια αρχαίου κάστρου. Μέσα σε αυτό ήταν χτισμένος ο παλιός οικισμός.

Η ιστορία του χωριού και του κάστρου που βρίσκεται πάνω από αυτό ξεκινά από πολύ παλιά, θα μπορούσα να πω από τους προϊστορικούς χρόνους, κάτι που δείχνουν και τα πρόσφατα στοιχεία. Το Κάστρο του Κτενίου ήταν μεγαλοπρεπές και αποτελούσε μία από τις τρεις ακρόπολεις της περιοχής (οι άλλες δύο ήταν η Μεγάλη Ράχη Αιανής και το Παλιόκαστρο Καισαρειάς). Ήταν αρκετά μεγάλο και καλά οχυρωμένο, με τείχη πάχους 2,50 μέτρων, με διαστάσεις 1.000 X 450 μέτρα, και καταλάμβανε έκταση 450 περίπου στρεμμάτων.

Εκτός από τα εξωτερικά τείχη, διέθετε για την άμυνά του και εσωτερικά τειχίσματα, τα οποία σχημάτιζαν τρία εσωτερικά διαμερίσματα. Το κυριότερο από αυτά είχε σχήμα τριγώνου, βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο του κάστρου και κατείχε τη θέση της Ακρόπολης.

Ήταν έτσι χωρισμένο ώστε να εξυπηρετείται καλύτερα η άμυνά του και συγχρόνως η διοίκησή του. Περιμετρικά υπήρχαν ψηλά και γερά τείχη. Επίσης υπήρχαν τρεις μεγάλες πύλες για την είσοδο στο κάστρο και πολλοί υπόγειοι διάδρομοι. Σε μία από τις πύλες υπήρχε άγαλμα ελληνικού ποιμενικού σκύλου, για να φυλά τα αμέτρητα αιγοπρόβατα που εξέτρεφαν οι Κτενιώτες. Πάνω από την άλλη πύλη υπήρχε ανάγλυφο με το ησιόδειο άροτρο και τη Μητέρα Γη.

ΗΣΙΟΔΕΙΟ ΑΡΟΤΡΟ

Πρόκειται για πανάρχαιο εργαλείο οργώματος του εδάφους, που σχεδόν απα-

Ησιόδειο άροτρο.

ράλλαχτο εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται μέχρι πρόσφατα. Ο Ησιόδος, στο βιβλίο του *Έργα και ημέραι*, αναφέρει ότι ήταν ξύλινο. Γι' αυτό τα ξύλινα άροτρα λέγονταν ησιόδεια.

Υπάρχουν αποδείξεις ότι τα πρώτα άροτρα χρησιμοποιήθηκαν στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία περίπου το 4000 π.Χ. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία το εργαλείο αυτό κατασκευάστηκε από τον Τριπτόλεμο.

Το έργο του σχεδιασμού και της κατασκευής του Κάστρου Κτενίου ήταν τεράστιο (αφού το κτίσμα ήταν 2,5 φορές μεγαλύτερο από το πελασγικό κάστρο Γλα της Βοιωτίας, τα κτίρια της Ακρόπολης του οποίου χτίστηκαν στις αρχές του 13ου αιώνα π.Χ., κάλυπτε επιφάνεια 200 στρεμμάτων και θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα σε επιφάνεια πελασγικά κάστρα στην Ελλάδα). Αποτελούσε μάλιστα ένδειξη της γνώσης των κατοίκων της περιοχής σχετικά με την κατασκευή φρουρίων και καστροπολιτειών. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και τυρρηνικό

ή πελασγικό αν είχε τα χαρακτηριστικά τείχη, κατασκευασμένα δηλαδή με τεράστιους λίθους, γεγονός που δεν συμβαίνει, όπως διαπιστώσαμε κατά την επίσκεψή μας εκεί 4 χρόνια πριν. Πάντως η χρονολογία κατασκευής μέχρι στιγμής δεν έχει προσδιοριστεί.

Μητέρα Γη

Στην Αρχαία Ελλάδα δύο θεές διεκδικούσαν τον τίτλο θεά της Μητέρας Γης. Η Δήμητρα και η Ρέα, η μητέρα του θεού Δία. Η Δήμητρα ήταν στην ελληνική μυθολογία η θεότητα της γεωργίας και της βλάστησης, του εδάφους και της γονιμότητας, και θεωρούνταν επίσης προστάτιδα του γάμου και της μητρότητας. Η επικρατέστερη άποψη ως προς την ετυμολογία του ονόματος είναι ότι η λέξη Δήμητρα (Δημήτηρ στην αττική, Δαμάτηρ στη δωρική διάλεκτο, είναι σύνθετη από τις λέξεις Μητέρα και Γη).

Στη Μικρά Ασία, πολύ παλαιότερα, μητέρα της Γης θεωρούνταν η φρυγική θεότητα Κυβέλη, η Κυβέλεια Μήτηρ ή, κατά

τον Πίνδαρο, «Κυβέλα, μάτερ θεών». Μεταγενέστερα έγινε γνωστή στους Έλληνες ως Ρέα. Η Κυβέλη και η Ρέα ήταν δηλαδή ένα και το αυτό πρόσωπο, η θεά γενικά της άγριας φύσης και των δημιουργικών δυνάμεων της Γης και της γονιμότητας.

Να σημειώσουμε εδώ ότι, όπως δείχνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, σε πολλές περιοχές της δυτικής Μακεδονίας υπήρχε έντονη παρουσία της Κυβέλης (Ποντοκόμη, Άγιος Δημήτριος Κοζάνης, Δρέπανο Κοζάνης, Βελβενδό, και λοιπά).

Ο βασιλιάς Κτέναρος

Σύμφωνα με την παράδοση στο Κάστρο είχε το βασίλειό του ο βασιλιάς Κτέναρος ή Κτενάς, ο οποίος το οχύρωσε για προστασία από τις επιδρομές. Οι κάτοικοί του κατέβαιναν κάθε μέρα από τον λόφο για τις καθημερινές τους δραστηριότητες, κυρίως για την καλλιέργεια της γης. Νερό στην κορυφή του βουνού δεν υπήρχε και έφτανε με υδροσωλήνες, τα λεγόμενα κιούγκια, από την περιοχή Καρούτια, όπου υπήρχε άφθονο.

Όπως δείχνουν τα σωζώμενα ερείπια (τείχη, δρόμοι, θεμέλια σπιτιών, δεξαμενών, υδραγωγείων και λοιπά), αρκετά χρόνια πριν το Κάστρο ήταν μία πλούσια πόλη και καταφύγιο για τους κατοίκους της επαρχίας. Έξω από την πόλη βρισκόταν οι στάνες για τα χιλιάδες αιγοπρόβατα.

Πώς σώθηκαν μέχρι σήμερα τα ερείπια του Κάστρου

Το σημείο είναι τόσο απρόσιτο, που απέτρεψε την απολίθωση του τόπου από τις οικοδομικές ανάγκες των νέων κατοίκων, που εγκαταστάθηκαν σε αυτή την περιοχή μετά την καταστροφή του 1649.

Τι κρύβεται σήμερα στα σπλάχνα του Κάστρου ελπίζουμε κάποτε να ανακαλυ-

φθεί, αν δείξει η πολιτεία να χρηματοδοτήσει την ανασκαφή του και, ει δυνατόν, την αναστήλωση του.

Η περιπέτεια των Κτενωτών και ο αρχηγός τους

Κατά την πολιορκία του 1649 από τους Αλβανούς οι Κτενωτές διέφυγαν χρησιμοποιώντας μια έξοδο του φρουρίου που δεν γνώριζαν οι επιτιθέμενοι και, με αρχηγό τον Ιωάννη Τράντα, έφυγαν λίγο αργότερα από την περιοχή και εγκαταστάθηκαν στην τότε κατάφυτη Κοζάνη, στη θέση Κρεβατάκια, όπου υπήρχαν και πηγές νερού. Τον προεστό Ιωάννη Τράντα συνόδευσαν 120 οικογένειες συγχωριανών του.

Ο άνθρωπος χάρη στον οποίο –με δίκές του μάλιστα δαπάνες και σχέδια– ένα μικρό χωριό αναγεννήθηκε και έγινε μια σύγχρονη πόλη, η Κοζάνη, ήταν ο γιος του Γιάννη Τράντα, ο Χαρίσης Τράντας, που μέσα στην Τουρκοκρατία κατάφερε να εξασφαλίσει για την περιοχή απίστευτα προνόμια από τους Οθωμανούς, μια ιστορία που χρειάζεται ένα ακόμη άρθρο για να την αφηγηθούμε.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παναγιώτης Λιούφης, *Η ιστορία της Κοζάνης*, εκδ. Βάρτσου, Αθήνα, 1924.

Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια Βορειοελληνική πόλη στην Τουρκοκρατία – Ιστορία της Κοζάνης 1400-1912*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1992.

Κωνσταντίνος Σιαμπανόπουλος, *Αιανή – Ιστορία - Τοπογραφία - Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη, 1974.

Του ίδιου, *Ο νομός Κοζάνης στο χώρο και το χρόνο*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών, 1993.

Νομαρχία Κοζάνης, *Γνωριμία με τον Νομό Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη, 1970.

Ο Σταύρος Π. Καπλάνογλου είναι ιστορικός ερευνητής.

κρύος

ζεστός

XLARGE ΚΑΦΕΣ

4 ΔΟΣΕΙΣ

E-ORDER
www.gregorys.gr

Download app!

Πορτολάνος του 16ου αιώνα από τον Τζόρτζιο Σιντέρι (Γεώργιο Σιδέρη), που απεικονίζει τη βενετική θαλασσοκρατορία (Βενετία, Παλάτσο Ντουκάλε).

ΤΑ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΕΤΡΗ

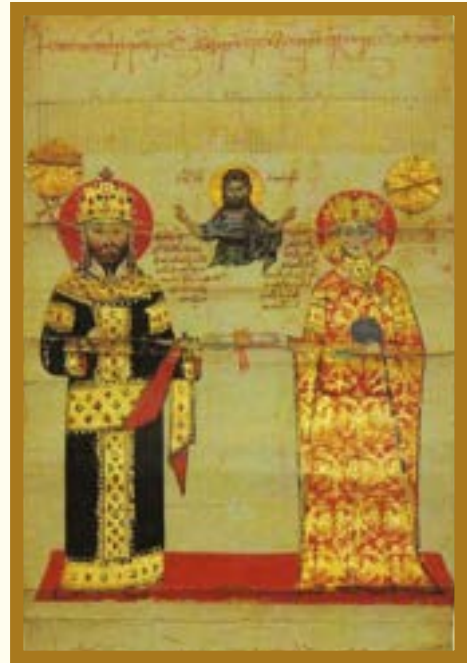
Η περιγραφή των σχέσεων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου από τα τέλη του 10ου μέχρι τα τέλη του 12ου αιώνα παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς η εξέλιξη των δεσμών επικυρώθηκε με την εφαρμογή των χρυσόβουλων. Οι επιπτώσεις που υπέστη το Βυζάντιο από την εφαρμογή αυτών των εγγράφων βοήθησαν τη Βενετία στην ανέλιξή της, υπονομεύοντας την ισχύ της αυτοκρατορίας. Το χρυσόβουλο ήταν διάταγμα των βυζαντινών αυτοκρατόρων, το οποίο γραφόταν σε περγαμηνή που προετοιμαζόταν από την αυτοκρατορική

γραμματεία και έφερε χρυσή σφραγίδα. Το χρυσόβουλο σχετιζόταν με δωρεές σε μοναστήρια, εκκλησίες και παροχές. Ο αυτοκράτορας υπέγραφε στο τέλος του εγγράφου με κόκκινο μελάνι, χρησιμοποιώντας περίτεχνη καλλιγραφία, ενώ αναφερόταν ο μήνας, το έτος της ινδικτιώνας και ο τελευταίος αριθμός χρονολογίας.

Η Βενετία ως υποτελής

Τον 4ο αιώνα ο Μέγας Κωνσταντίνος μετέφερε την έδρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο Βυζάντιο και χρησιμοποίησε τον χριστιανισμό ως μέσο πολιτικής εξουσίας. Ο εκχριστιανισμός της Βενετίας επετεύχθη με την ίδρυση της επισκο-

πής στην Ακυληία, που το 403 δέχτηκε επίθεση από τους Γότθους, οι οποίοι εξώθησαν τους Βενετούς στα παράκτια νησιά. Η περιοχή κατοικήθηκε εκ νέου, αλλά έγινε πεδίο επιδρομών από τους Ούννους, ενώ οι Γότθοι παρέμειναν. Τον 6ο αιώνα στον θρόνο ανέβηκε ο Ιουστι-

Απεικόνιση του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) σε χειρόγραφο του 12ου αιώνα (Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΔΕΞΙΑ: Κτητορικό χρυσόβουλο (1374) του Αλέξιου Γ΄ Μέγα Κομνηνού της Τραπεζούντας (1338-1390) προς τη μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους. Μαζί με τον Αλέξιο απεικονίζεται και η σύζυγός του, Θεοδώρα.

νιανός, ο οποίος απέσπασε τις ακτές της Μεσογείου από τα βαρβαρικά φύλα, θέτοντας τη Βενετία υπό την κηδεμονία της Νέας Ρώμης, η οποία υπήχθη στο εξαρχάτο της Ραβέννας και αποτέλεσε την αυτοκρατορική έδρα του κυβερνήτη. Η Βενετία, η Ίστρια και οι Δαλματικές ακτές διοικούνταν από επαρχιακούς κυβερνήτες που διορίζονταν από τους κατοίκους, ενώ ο έπαρχος είχε τη γενική εποπτεία. Τον 8ο αιώνα ο πάπας ζήτησε την αυτοκρατορική βοήθεια για να αντιμετωπίσει εξωτερικούς κινδύνους, αλλά τελικά οι Φράγκοι ήταν αυτοί που πρόσφεραν τη στήριξη. Το εξαρχάτο της Ραβέννας καταλύθηκε από τους Φράγκους, αλλά η ευρύτερη περιοχή της Βενετίας παρέμεινε βυζαντινή επαρχία, η οποία κατέβαλλε φόρο υποτελείας στον Φράγκο βασιλιά. Η συμφωνία των εμπλεκομένων (Φράγκων-Βυζαντινών) αποτυπώθηκε σε συνθήκη, η οποία είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι Βενετοί έβγαιναν ωφελημένοι, αφού προστατεύονταν από τους εχθρούς, αποκτούσαν οριοθετημένα σύνορα και είχαν δικαίωμα ελεύθερης εμπορικής πλεύσης στην Αδριατική. Μέχρι το τέλος του 9ου αιώνα η Βενετία είχε ισχυροποιήσει την θέση της στο εμπόριο, διέθετε υπολογίσιμη ναυτική δύναμη και είχε κοινά συμφέροντα με τους Βυζαντινούς στην Αδριατική, απωθώντας τους Σλάβους και τους Άραβες.

Στα τέλη του 10ου αιώνα οι Βενετοί διαμαρτύρονταν για τις δυσβάσταχτες χρεώσεις στο λιμάνι εισόδου της Κωνσταντινούπολης. Το 992 εκδόθηκε από τον Βασίλειο Β΄ χρυσόβουλο που καθόριζε και επαναπροσδιόριζε τους δασμούς και τους κανονισμούς. Στο εξής τα βενετικά πλοία όφειλαν να καταβάλουν δύο σόλιδους στον κατάπλου και δεκαπέντε στον απόπλου. Τη συλλογή των φόρων αναλάμβανε ο λογοθέτης, ο οποίο-

ος επίσης μπορούσε να καθυστερήσει τον απόπλου των πλοίων μέχρι τρεις ημέρες και μόνο σε σημαντικές περιπτώσεις. Το χρυσόβουλο αναδείκνυε τους Βενετούς ως υποτελείς συμμάχους των Βυζαντινών, οι οποίοι θα υπηρετούσαν την αυτοκρατορία, και υπογράμιζε παράλληλα την εμπορική σχέση μεταξύ τους. Στην αρχή του κειμένου αναφερόταν ότι οι Βενετοί είχαν την πρωτοβουλία γι' αυτή τη διαδικασία. Ωστόσο το χρυσόβουλο δεν πρέπει να εκληφθεί ως μια συμφωνία συμβαλλομένων, αλλά ως προνόμιο που χορηγούσε ο αυτοκράτορας και εκπρόσωπος του Θεού στη γη απέναντι σε κατώτερες δυνάμεις που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στην αυτοκρατορία.

Η Βενετία σύμμαχος –αλλά όχι ίση– με το Βυζάντιο

Έναν αιώνα αργότερα η Κωνσταντινούπολη αντιμετώπιζε εξωτερικούς κινδύνους στα ανατολικά και στα δυτικά, τους Σελτζούκους και τους Νορμανδούς αντίστοιχα. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός σύναψε ειρήνη με τους πρώτους και έδωσε προτεραιότητα στην προστασία της αυτοκρατορίας από τους δεύτερους, οι οποίοι είχαν ισχυροποιήσει τη θέση τους στην ιταλική χερσόνησο έπειτα από διευκολύνσεις του πάπα, ο οποίος δεν αναγνώριζε τον αυτοκράτορα, αναγκάζοντας τον Αλέξιο να απευθυνθεί στον δόγη Ντ. Σίλβιο για παροχή βοήθειας, την οποία εκείνος απέστειλε.

Το 1082 εκδόθηκε χρυσόβουλο που αποτέλεσε υπόδειγμα για τα επόμενα. Η αυτοκρατορία διέθετε είκοσι λίβρες σε ετήσια βάση για τις εκκλησίες των Βενετών, απένειμε στον δόγη τον κληρονομικό τίτλο του πρωτοσεβαστού, μαζί με χρήματα, ενώ ο πατριάρχης λάμβανε τον τίτλο του υπέρτιμου, με ετήσιο μισθό είκοσι λίβρες. Η εκκλησία του Αγίου

Μάρκου στη Βενετία θα λάμβανε τρία χρυσά νομίσματα ετησίως από την περιουσία των Αμαλφιτανών στην Κωνσταντινούπολη και από άλλες περιοχές. Επιπλέον, οι Βενετοί αποκτούσαν πρόσβαση σε καταστήματα, σπίτια και εργοστάσια σε μια οριοθετημένη ζώνη στο Πέραμα, με ελεύθερη είσοδο και έξοδο, μαζί με αποθήκες και τρεις αποβάθρες εκφόρτωσης στον Κεράτιο, καθώς και την εκκλησία του Αγίου Ακίνδυνου. Η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στο Δυρράχιο, μαζί με την περιουσία της, πενούσε στα χέρια των Βενετών, εκτός από το αποθηκευμένο υλικό της, που θα ήταν για το ναυτικό του Βυζαντίου. Επιπροσθέτως, δινόταν το εξαιρετικό προνόμιο της απαλλαγής των Βενετών από δασμούς και φόρους, το οποίο τους παρείχε το δικαίωμα να εμπορεύονται ελεύθερα στην αυτοκρατορία – στο χρυσόβουλο αναφέρονταν οι απαλλαγές και οι πόλεις, πλην της Κρήτης και της Κύπρου.

Ο καταστατικός χάρτης προνομίων προσφερόταν στους Βενετούς σε αναγνώριση της βοήθειας που είχαν δώσει και της δέσμευσής τους απέναντι στην αυτοκρατορική εξουσία. Η παροχή προνομίων ήταν αμετάβλητη και, αν κάποιος δεν αναγνώριζε τα προαναφερθέντα, θα τιμωρούταν με καταβολή δέκα λιβρών χρυσού και με τετραπλάσια αποζημίωση επί της αξίας των αγαθών στους Βενετούς. Με το χρυσόβουλο αυτό οι Βενετοί αποκτούσαν τη δική τους μόνιμη περιουσία, ευνοούμενοι από την απαλλαγή των φόρων, αποκτώντας πλεονεκτική θέση συγκριτικά με τους άλλους εμπόρους, και αποδεικνύοντας τη σκληρή διαπραγματευτική ισχύ τους. Ωστόσο η διατύπωση ήταν προσεγγιστική, αποτυπώνοντας την ανωτερότητα του Ρωμαίου αυτοκράτορα απέναντι στους αποσιωμένους *υπηρέτες*. Το χρυσόβουλο ήταν ένας καταστατικός χάρτης με αρχα-

Η στέψη του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού και της συζύγου του, Ειρήνης Δούκαινας, και του γιου τους, Ιωάννη Β΄ Κομνηνού. Μικρογραφία σε φαλτήρι του 11ου αιώνα (Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΚΑΤΩ: Χρυσόβουλο του Βαλδουίνου Β΄ του Κουρτενέ (1217-1273), τελευταίου Λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, με το οποίο παραχωρεί εδάφη τον Μάιο του 1269 (Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη).

ϊκά στοιχεία, συνταγμένος με τρόπο που το περιεχόμενό του να μπορεί να αναιρεθεί, αφού προερχόταν μόνο από τον αυτοκράτορα, κάτι που αποδείκνυε τη διαπραγματευτική ικανότητα του Αλέξιου. Ο αυτοκράτορας είχε παραχωρήσει ακίνητη περιουσία χωρίς να ορίσει Βενετό αντιπρόσωπο. Ρυθμιστές της βενετικής περιουσίας στην Πόλη ήταν ο δόγης και ο λαός της Βενετίας.

Όταν ανέβηκε στον θρόνο ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός, επιχείρησε την απαλλαγή της αυτοκρατορίας από το βενετικό εμπόριο και αρνήθηκε να επικυρώσει το χρυσόβουλο του πατέρα του. Αυτή η αντιφατική στάση της αυτοκρατορικής πολιτικής, σε συνδυασμό με τον περιορισμό των δαπανών για τον βυζαντινό στόλο, οδήγησε τους Βενετούς σε επιθέσεις στα νησιωτικά εδάφη της αυτοκρατορίας. Το 1126 ο αυτοκράτορας υποχώρησε υπογράφοντας χρυσόβουλο με το οποίο επικύρωνε τα δικαιώματα των Βενετών που απέρρεαν από το προγενέστερο, τόνιζε την αφοσίωση που υπήρχε από την πλευρά των Βενετών και εξέφραζε την ελπίδα για διατήρηση του κλίματος αυτού. Ο αυτοκράτορας ζητούσε τη βέλτιστη συμπεριφορά των Βενετών. Με το χρυσόβουλο αυτό οι Βενετοί αλλά και οι Έλληνες πλέον απαλλάσσονταν από το κομμέρκιον και άλλους φόρους, ενώ υπογραμμιζόταν η υποχρέωση της βενετικής πλευράς για τις υπηρεσίες που όφειλε να καταβάλλει στον αυτοκράτορα.

Όταν ανέβηκε στον θρόνο ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, δεν αμφισβήτησε τα προνόμια που είχαν δώσει οι προκάτοχοί του, ωστόσο δεν προχώρησε στην επικύρωσή τους, μέχρι που ο νορμανδικός κίνδυνος τον ανάγκασε να ζητήσει τη βοήθεια των Βενετών. Σε αντάλλαγμα εκδόθηκε το 1147 χρυσόβουλο που επικύρωνε τα προνόμια του παρελθόντος.

Η στέψη του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1087-1143) μαζί με τον συναυτοκράτορα γιο του Αλέξιο (1106-1142) σε τετραευαγγέλιο του 12ου αιώνα (Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΚΑΤΩ: Απεικόνιση του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1118-1180) σε χειρόγραφο του 12ου αιώνα (Βιβλιοθήκη Βατικανού).

Επιπλέον, δινόταν η ελευθερία στους Βενετούς να ασκήσουν εμπόριο ελεύθερα στην Κρήτη και στην Κύπρο, διευκολύνοντας τις επαφές τους με την Αίγυπτο, τη Συρία και την Παλαιστίνη. Η βενετική βοήθεια απέναντι στον νορμανδικό κίνδυνο ικανοποίησε τον αυτοκράτορα, που το 1148 υπέγραψε χρυσόβουλο με το οποίο παραχωρούσε τέταρτη αποβάθρα εκφόρτωσης στη σκάλα του Αγίου Μαρκιανού, δίνοντας στον δόγη και στον βενετικό λαό τα κτίρια της περιοχής, διαμορφώνοντας μια παροικία και επιδιώκοντας να την οριοθετήσει. Επιπλέον, ο αυτοκράτορας διαχώριζε τους Βενετούς σε μόνιμους κατοίκους, τους οποίους αποκαλούσε *burgenses*, δηλαδή αστούς, οι οποίοι είχαν πολιτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, και σε αυτούς που ασκούσαν προσωρινό εμπόριο. Το 1171, ύστερα από μυστικό σχέδιο, ο αυτοκράτορας διέταξε τη σύλληψη όλων των Βενετών, ενώ υπέστησαν ζημιές οι περιουσίες τους. Είχε προηγηθεί προσβολή εκ μέρους τους στο πρόσωπό του και ο αυτοκράτορας ήθελε τους να τιμωρήσει. Τα επόμενα χρόνια οι Βενετοί συμμαχήσαν με τους Νορμανδούς, θορυβώντας τον αυτοκράτορα, ο οποίος το 1179 υπέγραψε το τρίτο χρυσόβουλο στη διάρκεια της βασιλείας του, με το οποίο άφηνε τους Βενετούς εμπόρους ελεύθερους. Η ανάρρηση του δολοπλόκου Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού στον θρόνο έφερε τη βελτίωση των σχέσεων με τους Βενετούς, αφού διέταξε την απελευθέρωση όσων παρέμεναν φυλακισμένοι, ενώ η συνοικία των Βενετών στο Χρυσό Κέρας κατοικήθηκε ξανά. Το 1183 υπεγράφη χρυσόβουλο και επανεκτιμήθηκαν οι ζημιές των Βενετών, ενώ ορίστηκε αποζημίωση 250 χρυσών υπάρπυρων σε έξι ετήσιες δόσεις.

Η άνοδος της δυναστείας των Αγγέλων έφερε την υπογραφή τριών χρυσό-

Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β΄ Άγγελος (1156-1204) και ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1153-1211). Μικρογραφίες στον Μουτινενειανό Κώδικα (15ος αιώνας, Μόντενα, Βιβλιοθήκη των Έστε).

Ο Λατίνος αυτοκράτορας Βαλδουίνος Β΄ αποχαιρετά τον μικρό Μάρκο Πόλο ενώ αναχωρεί με τον πατέρα του και τον θείο του από την Κωνσταντινούπολη για την Ασία (1260). Μικρογραφία του 15ου αιώνα (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

βουλων από τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ το 1187. Στο πρώτο ανανεώνονταν τα εμπορικά προνόμια που είχαν παραχωρήσει οι προκάτοχοι αυτοκράτορες και τονιζόταν η πολύχρονη βενετική στήριξη. Στο δεύτερο επαναβεβαιώνονταν οι βενετικές εκτάσεις και οι περιουσίες στην Κωνσταντινούπολη. Το τρίτο χρυσόβουλο διέφερε υφολογικά. Δεν έμοιαζε με παροχή προνομίων από μια ανώτερη δύναμη σε μια κατώτερη, αλλά με συνθήκη συμμαχίας ίσων μερών. Σε αυτό το χρυσόβουλο υπογραμμιζόταν η ανάγκη στενής επικοινωνίας μακριά από τις εχθρότητες του παρελθόντος. Οι Βενετοί όφειλαν να μη συμμαχήσουν με εχθρούς της αυτοκρατορίας και έπρεπε να αποστείλουν συγκεκριμένο αριθμό πλοίων για βοήθεια στην αυτοκρατορία αν χρειαζόταν. Πιθανές ζημιές στα βενετικά πλοία θα αποκαθίσταντο από την αυτοκρατορία, ενώ οι Βενετοί κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσαν

να κλητευθούν για βοήθεια σε περίπτωση ανάγκης. Επιπλέον, ο δόγης και οι επόμενοι ύστερα από αυτόν όφειλαν υπακοή στον τωρινό αυτοκράτορα και τους απογόνους του. Οι Βενετοί όφειλαν να ξεχρεώσουν στο βυζαντινό θησαυροφυλάκιο και οι Βυζαντινοί θα αποκαθιστούσαν τις χαμένες περιουσίες τους. Επιπροσθέτως, το Βυζάντιο όφειλε να βοηθήσει τη Βενετία σε περίπτωση επίθεσης από άλλη δύναμη. Ο ίδιος αυτοκράτορας αναγκάστηκε να υπογράψει τέταρτο χρυσόβουλο, το 1189. Η αδυναμία του να αποκαταστήσει τις ζημιές των Βενετών (από το 1171) τον ανάγκασε να τους παραχωρήσει επιπλέον αποβάθρες και συνοικίες, ενώ επαναπροσδιορίστηκε η αποζημίωση που εκκρεμούσε από τον Ανδρόνικο. Ωστόσο τα τέσσερα χρυσόβουλα του Ισαάκιου αποτελούν θεωρία, αφού δεν έγιναν πράξη.

Η Βενετία σύμμαχος και ίση με το Βυζάντιο

Το τελευταίο χρυσόβουλο προς τους Βενετούς πριν από τη Δ΄ Σταυροφορία υπογράφηκε το 1198 από τον Αλέξιο Γ΄ Αγγελο. Οι Βενετοί ορίζονταν υπερασπιστές του Βυζαντίου απέναντι στον Γερμανό αυτοκράτορα, ενώ τους αναγνωρίζονταν όλα τα δικαιώματα από τους προγενέστερους αυτοκράτορες. Το βενετικό εμπόριο απαλλασσόταν από φόρους με όποιο τρόπο και αν μεταφερόταν (θαλάσσιο ή χερσαίο) και δινόταν πλήρης κατάλογος των πόλεων στις οποίες οι Βενετοί μπορούσαν να απολαύσουν τα εμπορικά τους προνόμια, με εξαίρεση την ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Επιπλέον, άλλαζε μία νομική διάταξη που αφορούσε τη δίκη των Βενετών από Βυζαντινούς σε περιπτώσεις χρηματικών διαφορών, και τους δινόταν το δικαίωμα να δικάζονται από βενετικές Αρχές. Βίαια περιστατικά

Η Βενετία τον 13ο αιώνα. Διακρίνεται η Πλατεία του Αγίου Μάρκου, με τις δύο κολόνες, το Παλάτι των Δόγηδων και η Βασιλική του Αγίου Μάρκου (Οξφόρδη, Βιβλιοθήκη Μπόντλιαν).

θα εκδικάζονταν από τον λογοθέτη, ενώ Βενετός δικαστής θα αναλάμβανε να διαλευκάνει κατηγορίες Βυζαντινών προς Βενετούς. Στο χρυσόβουλο ο αυτοκράτορας αναφερόταν στους Βενετούς αποκαλώντας τους ξένους πολίτες (cives extranei) που μπορούσαν να έχουν νόμιμο αρχηγό και αναγνώριζε την ύπαρξη δικαστών και λεγάτων ως εκπροσώπων του δόγη. Με το χρυσόβουλο αυτό οι υποτελείς Βενετοί αναγνωρίζονταν ως ισότιμοι σύμμαχοι του Βυζαντίου.

Βυζαντινή φθορά έναντι βενετικής ανάπτυξης

Αναμφίβολα το χρυσόβουλο του 1082 αποτέλεσε τη βάση της εμπορικής ανάπτυξης της Βενετίας στην Ανατολή, προκαλώντας προβλήματα στο εμπόριο του Βυζαντίου. Οι Βενετοί αναγνώριζαν την κυριαρχία του αυτοκράτορα, αλλά το Βυζάντιο είχε εισέλθει σε μια μακρά

περίοδο εξάρτησης από το βενετικό ναυτικό. Ο ιστορικός Σίριλ Μάνγκο χαρακτήρισε μέγιστη γκάφα του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ την παραχώρηση εμπορικών προνομίων στους Βενετούς. Η δασμολογική ελάφρυνση των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη και σε μία σειρά άλλων πόλεων οδήγησε την αυτοκρατορία σε οικονομική δυσχέρεια. Οι βυζαντινές επαρχίες και η Κωνσταντινούπολη θα παρουσίαζαν εμπορική κίνηση, αλλά τα κέρδη θα τα αποκόμιζε η Δύση. Αυτούς τους ισχυρούς δεσμούς που οδηγούσαν στην εμπορική ασφυξία της αυτοκρατορίας επιχειρήσε να κόψει ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ όταν ανέβηκε στον θρόνο. Ωστόσο η Βενετία είχε ισχυρή ναυτική δύναμη, που μπορούσε να διαμορφώσει κλίμα εξαναγκασμού προς ανανέωση των χρυσόβουλων από τον αυτοκράτορα.

Κατά τον 12ο αιώνα εντοπίζονται Βε-

νετοί έμποροι από την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη μέχρι τον Αλμυρό, τη Θήβα και τη Σμύρνη. Μια σειρά από επενδύσεις κεφαλαίων, γνωστές ως συντροφίες, έδινε τη δυνατότητα στους Βενετούς να ταξιδέψουν σε προορισμούς όπως τα Ιεροσόλυμα, η Αντιόχεια, η Συρία και η Αίγυπτος και να εδραιώσουν την εμπορική θέση τους εκεί. Την ίδια περίοδο η απόφαση του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού να παραχωρήσει στους εμπόρους από τη Γένοβα και την Πίζα τη δική τους συνοικία στην Κωνσταντινούπολη εξόργισε τους Βενετούς, που επιτέθηκαν στους Γενουάτες της Πόλης. Η αντίδραση του αυτοκράτορα δεν άργησε να έρθει. Ύστερα από μυστικό σχέδιο φυλάκισε τους Βενετούς και δέσμευσε την περιουσία τους. Ακολούθησε ο πόλεμος Βυζαντινών-Βενετών του 1171, τον οποίο οι Βενετοί έχασαν, μετά και την πανώλη που χτύπησε τον στόλο τους. Μετά τα γεγονότα αυτά ωστόσο και τον διωγμό των Βενετών που ακολούθησε, η Κωνσταντινούπολη δέχτηκε οικονομικό πλήγμα, διότι έπαυσε να λειτουργεί ως το εμπορικό κέντρο που απορροφούσε επενδυμένα κεφάλαια. Επιπλέον, σημαντικό παράγοντα στην εξάρτηση των Βυζαντινών ήταν η εισχώρηση του βενετικού εμπορίου στο εσωτερικό τοπικό εμπόριο που είχε εδραιωθεί και η ενασχόληση αυτών με τη μεταφορά σημαντικών προϊόντων, όπως το λάδι. Η εμπορική ισχύς των Βενετών τους οδήγησε σε εκ νέου πράξεις αυθάδειας και αλαζονείας προς τα πρόσωπα των Βυζαντινών, δημιουργώντας κλίμα αμοιβαίας εκθρότητας, δίνοντας παράλληλα άλλοθι στον αυτοκράτορα για αντιλατινική πολιτική που σημειωνόταν περιοδικά.

Οι σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου όπως εξελίχθηκαν μέσα από τα χρυσόβουλα απέβησαν προς όφελος της δεύτερης. Μέσα σε δύο αιώνες περίπου οι Βενετοί από υποτελείς έγιναν σύμμαχοι, όχι ακόμα όμως ίσοι, της αυτοκρατορίας, και μέχρι το 1198 εξελίχθηκαν σε ισότιμους συμμάχους. Η προσπάθεια των αυτοκρατόρων για υπεράσπιση του βυζαντινού χώρου, σε συνδυασμό με την αμφιλεγόμενη πολιτική τους, που καλλιέργησε κλίμα δυσπιστίας προς τους Βενετούς και συχνά και προς άλλες πλευρές, προετοίμασε τον δρόμο για τη Δ΄ Σταυροφορία. Τον 12ο αιώνα η Βενετία είχε μετατραπεί σε ισχυρή ναυτική δύναμη, μετρώντας από τα προηγούμενα χρόνια συμφωνίες με τον πάπα, τον Γερμανό αυτοκράτορα και τους Νορμανδούς. Τα εμπορικά κέρδη της της επέτρεπαν να επιβάλλει την οικονομικοπολιτική ισχύ της στα βυζαντινά εδάφη και οι στόχοι της ταίριαξαν με τις διαθέσεις της Δύσης για μία ακόμη σταυροφορία στο κοντινό 1204.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Γ΄, 1081-1204, Αθήνα, 2001.
- Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ΄, *Βυζαντινός Ελληνισμός – Βυζαντινοί και Υστεροβυζαντινοί Χρόνοι*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000.
- Cyril Mango, *Βυζάντιο – Η Αυτοκρατορία Της Νέας Ρώμης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2013.
- Donald M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2015.
- Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Γ΄, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2014.

Ο Κωνσταντίνος Πετρήs είναι ιστορικός ερευνητής.

Η Σχολή των Αθηνών. Στο κέντρο ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Έργο του Ραφαήλ, 16ος αιώνας (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού).

Ο ΣΠΕΡΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Η ελληνική φιλοσοφία προπαιδεία του χριστιανισμού

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

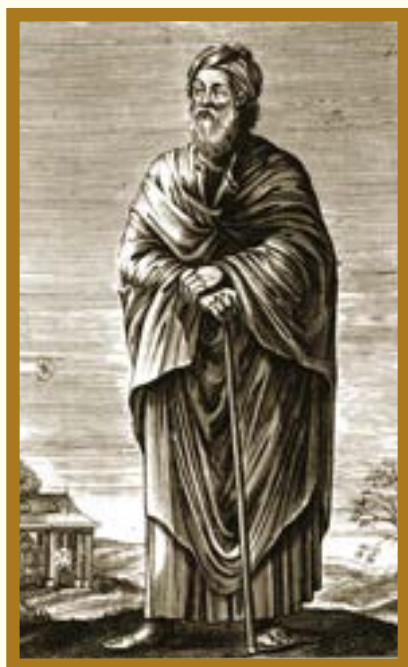
Υπήρξαν πάρα πολλοί σοφοί πρόγονοί μας που αντιλήφθηκαν νωρίς την παράλογη μορφή της ειδωλολατρίας και άσκησαν αυστηρή κριτική για τους θεούς, τις θυσίες, τη δεισιδαιμονία, τη μαντεία, την αιμομιξία, την πορνεία, το μίσος, και γενικότερα όλα τα ανθρώπινα πάθη. Ταυτόχρονα μίλησαν για έναν Θεό, Παντοδύναμο, Δίκαιο, Πάνσοφο, Αναλλοίωτο, Αυτάρκη, Βοηθό, Πανάγαθο, Τέλειο, Μακρό-

θυμο. Τα ελάχιστα παραδείγματα που ακολουθούν έχουν εξαχθεί από το μικρό εκείνο τμήμα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που έχει διασωθεί μέχρι τις μέρες μας. Είναι σίγουρο ότι αν σωζόταν μεγαλύτερο τμήμα ή όλη η αρχαία ελληνική γραμματεία, θα καταλήγαμε σε ακόμη πιο αποκαλυπτικά συμπεράσματα για τα πρόσωπα που αναφέρονται πιο κάτω. Είναι σίγουρο ότι η λίστα με τα πρόσωπα αυτά θα ήταν πολύ μεγαλύτερη.

Ο σπερματικός Λόγος στην αρχαία ελληνική γραμματεία

Ο Ίωνας φιλόσοφος Ξενοφάνης ο Κολο-

φώνιος (570-480 π.Χ.) ήταν από τους πρώτους που άσκησε κριτική στις ιδιότητες των θεών. Αμφισβήτησε τις αν-

Από τους πρώτους που άσκησε κριτική στις θεϊκές ιδιότητες ήταν ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος (570-480 π.Χ.). ΔΕΞΙΑ: Στην τραγωδία *Προμηθέας Δεσμώτης* του Αισχύλου ο Δίας τιμωρεί τον Προμηθέα επειδή έκανε καλό στους ανθρώπους, ενώ οι άλλοι θεοί φθονούσαν την ευτυχία τους. Έργο του Πέτερ Πάουλ Ρούμπενς, 17ος αι. (Φιλαδέλφεια, Μουσείο Τεχνών).

θρωπομορφικές ιδιότητες που απέδιδαν προγενέστεροί του συγγραφείς στους θεούς. Αυτό το έκανε επειδή θεωρούσε ότι μια θεότητα δεν μπορούσε να έχει σχέση με τις ιδιότητες που της απέδιδαν τόσο ο Όμηρος όσο και ο Ησίοδος. «[...] εις θεός εν τε θεοίσι και ανθρώποισι μέγιστος ουδέμας θνητοίσι όμοιος ουδέ νόημα» («[...] Ένας θεός μέγιστος μεταξύ των θεών και των ανθρώπων καθόλου δεν μοιάζει με τους θνητούς στο σώμα ή στη σκέψη»). Ο Ξενοφάνης θεωρούσε τους θεούς εξ ολοκλήρου αποκήματα της ανθρώπινης φαντασίας, ανάρμοστα για τη θεία φύση.

Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (570-490 π.Χ.) δεν άφηνε τους μαθητές του να προσφέρουν στους θεούς σφάγια, ούτε να ορκίζονται σε αυτούς. Πίστευε ότι το πιο σημαντικό πράγμα στη ζωή του ανθρώπου ήταν αν η ψυχή του θα στραφεί προς το καλό ή προς το κακό. Οι άνθρωποι, έλεγε, γίνονται ευτυχισμένοι όταν αποκτούν αγαθή ψυχή. Ο ιστορικός Αιλιανός αναφέρει για τον Πυθαγόρα: «Πυθαγόρας έλεγε δύο ταύτα εκ των θεών τοις ανθρώποις δεδόσθαι κάλλιστα το τε αληθεύειν και το ευεργετείν», και προσθέτει: «έοικε τοις θεοίς έργοις εκάτερον» (Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 12, 59). Ο ίδιος ιστορικός αναφέρει ότι και ο ποιητής Φερεκύδης (6ος αι.) από τη Σύρο έλεγε στους μαθητές του ότι δεν έχει προσφέρει θυσίες σε κανέναν θεό και παρ' όλα αυτά έχει ζήσει το ίδιο ευχάριστα και χωρίς στενοχώριες όπως αυτοί που θυσίαζαν εκατό βόδια (Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 4, 28).

Ο πολύ γνωστός σοφός Ηράκλειτος (540-480 π.Χ.) επιζητούσε «εξαγνισμόν από τα είδωλα» και πνευματική λατρεία του θείου. Συνέλαβε την έννοια του ενός Θεού υποστηρίζοντας πως: «εν πάντα [...] εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα [...] ταύτο τε ζων και τεθνηκός και εκγρήγο-

ρο και καθεύδον και νέον και γηραιόν [...] αγαθόν και κακόν εν και ταυτόν». Ένα απόφθεγμα του λέει: «Κανένας δεν μπορεί να βρει τα πέρατα της ψυχής όποιον δρόμο και αν πάρει, γιατί η ψυχή έχει απέραντο βάθος» (Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων*, 9, 7).

Ο τραγικός ποιητής Αισχύλος (525-455 π.Χ.) έγραψε τη συγκλονιστική τριλογία *Προμηθέας Πυρφόρος - Προμηθέας Δεσμώτης - Προμηθέας Λυόμενος*. Από την τριλογία σώθηκε ολόκληρη η τραγωδία *Προμηθέας Δεσμώτης* και αποσπάσματα των δύο άλλων τραγωδιών. Στο έργο του *Προμηθέας Δεσμώτης*, όταν ο Δίας τιμωρεί τον Προμηθέα επειδή ευεργέτησε τους ανθρώπους, ενώ οι άλλοι θεοί φθονούσαν την ευτυχία τους, ο Προμηθέας απαξιώνει τον Δία και τον απεσταλμένο του, τον Ερμή, με τα εξής λόγια: «Μ' ένα λόγο, μισώ τους θεούς όλους, όσους είδαν καλό κι έτσι άδικα μου το πληρώνουν» (Αισχύλος, *Προμηθέας Δεσμώτης*, 975). Στο ίδιο έργο ο Αισχύλος, διά στόματος Ερμή, αναφέρει την εξής προφητεία: «Και μην προσμένεις στο μαρτύριό σου αυτό τέλος πριν να βρεθεί κανείς θεός που να θελήσει να πάρει επάνω του τα πάθη σου και πάει στου άφεγγου τ' Άδη τ' άραχλα βαθιά σκοτάδια» (Αισχύλος, *Προμηθέας Δεσμώτης*, 1026-1029). Ο Αισχύλος προδιέγραφε εδώ τη βούληση του Θεού Λόγου, του Ιησού Χριστού, να πάρει πάνω του τα βάσανα των ανθρώπων και να κατέβει ως τον Άδη με τη σταυρική θυσία του για να σώσει τους ανθρώπους.

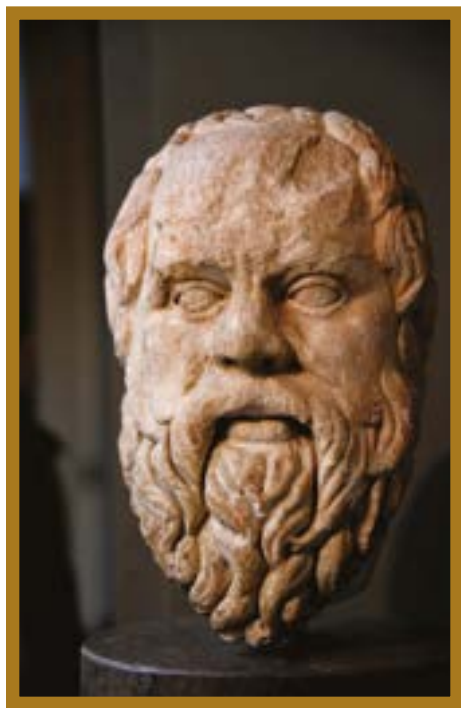
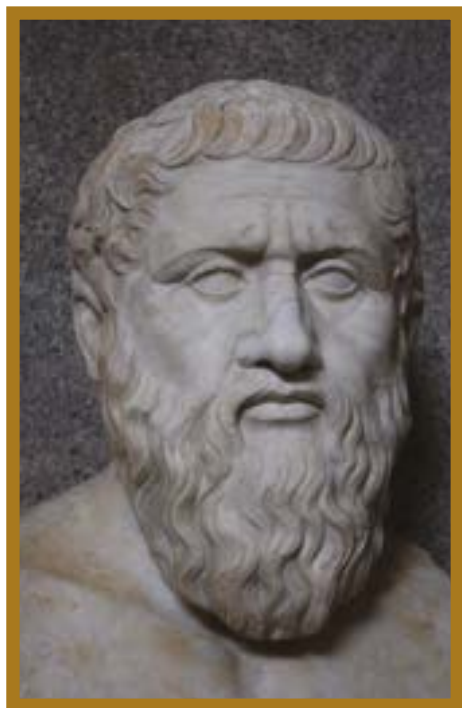
Ο τραγικός ποιητής Σοφοκλής (496-406 π.Χ.) είπε: «Ένας στ' αλήθεια είναι ο Θεός, που κατασκεύασε τον ουρανό και τη γη, το χαρωπό ρεύμα της θάλασσας και τους βίαιους ανέμους, και εμείς για παρηγοριά των παθημάτων μας στήσαμε αγάλματα θεών από λίθους ή εκτυπωμένα χάλκινα και χρυσότευκτα και ελεφά-

ντινα και απονέμουμε σε αυτούς θυσίες με ανόητα πανηγύρια, νομίζοντας ότι έτσι τους λατρεύουμε ευσεβώς».

Ο Ευριπίδης (480-406 π.Χ.) γκρέμισε τις πατροπαράδοτες θεότητες του Ολύμπου. Χαρακτήρισε τις γελοίες για τους θεούς διηγήσεις των ποιητών «*αιδών δυστήνους λόγους*» (*Ηρακλής Μαινόμενος*, 1346) και υποστήριξε πως «*ει οι θεοί εισί κακοί ουκ εισί θεοί*» (*Βελλεροφόντης*, 23). Πίστευε ότι το θείο πρέπει να χαρακτηρίζεται από ηθικότητα, η οποία έλειπε εντελώς από τα μυθολογικά ανδρείκελα των δώδεκα θεών. Στο τέλος του έργου *Βάκχαι* και λίγο πριν από τον θάνατό του βάζει στο στόμα του αποκαρδιωμένου ήρωα Κάδμου τον βαρύ λόγο για τους ειδωλολατρικούς θεούς: *οργάς πρέπει*

θεούς ουχ ομοιούσθαι βροτοίς» («δεν πρέπει σαθνητοί οι θεοί να αγριεύουν») (Ευριπίδης, *Βάκχαι*, 1345).

Ο ιστοριογράφος της φιλοσοφίας της αρχαιότητας Διογένης Λαέρτιος (3ος αι. μ.Χ.), στο Β' βιβλίο του έργου *του Βίοι Φιλοσόφων*, αναφέρει ότι ο Ίωνας φιλόσοφος και αστρονόμος Αναξαγόρας (500-427 π.Χ.) καταγγέλθηκε για αθεΐα γιατί δίδασκε ότι ο ήλιος, σε μια εποχή που θεωρούνταν ακόμα θεός, ήταν *διάπυρος μύδρος* (πύρινος βράχος). Όταν αργότερα του ανήγγειλαν την ερήμην καταδίκη του σε θάνατο για τη θεωρία του για τον ήλιο, είπε: «Προ πολλού η φύση έχει καταδικάσει σε θάνατο και εμένα και τους δικαστές μου», ενώ όταν πληροφορήθηκε τον θάνατο των παι-

Ο Πλάτωνας τόνισε emphaticά ότι ο Όμηρος και ο Ησίοδος έπλασαν ψευδείς και ανάξιους μύθους για τους θεούς. Προτομή του Πλάτωνα, ρωμαϊκό αντίγραφο 1ου αι. μ.Χ. (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού). ΔΕΞΙΑ: Η *Απολογία του Σωκράτη* (470-399 π.Χ.) υπήρξε λαμπρό δείγμα του «σπερματικού Λόγου». Προτομή του Σωκράτη (469-399), ρωμαϊκό αντίγραφο της χαμένης γνήσιας 380-360 π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

διών του είπε: «Ήδριν αυτούς θνητούς γεννήσας» (Ήξερα ότι τους γέννησα θνητούς»).

Ο ιδρυτής της σοφιστικής κίνησης Πρωταγόρας (490-420 π.Χ.), στο βιβλίο του *Περί θεών*, αναφέρει τα εξής: «[...] ως προς τους θεούς δεν μπορώ να ξέρω ούτε αν υπάρχουν ούτε αν δεν υπάρχουν. Γιατί πολλά μας εμποδίζουν να το μάθουμε, το σκοτεινό του ζητήματος και η σύνομη ζωή του ανθρώπου». Για τη φράση αυτή, όπως μας πληροφορεί ο Διογένης Λαέρτιος, οι Αθηναίοι έστειλαν έναν κήρυκα να συγκεντρώσει τα βιβλία του από τους κατόχους τους για να καούν στην αγορά. Στη συνέχεια τον έδιωξαν από την πόλη.

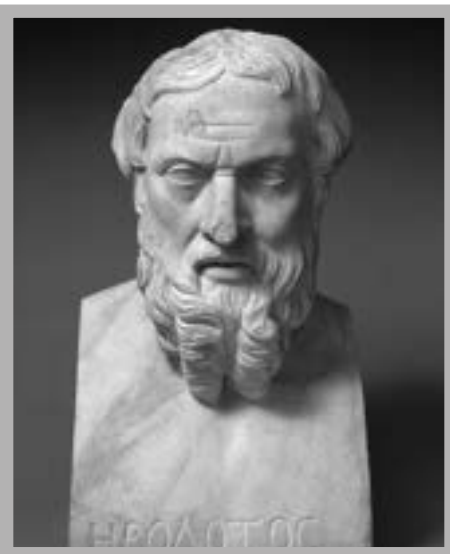
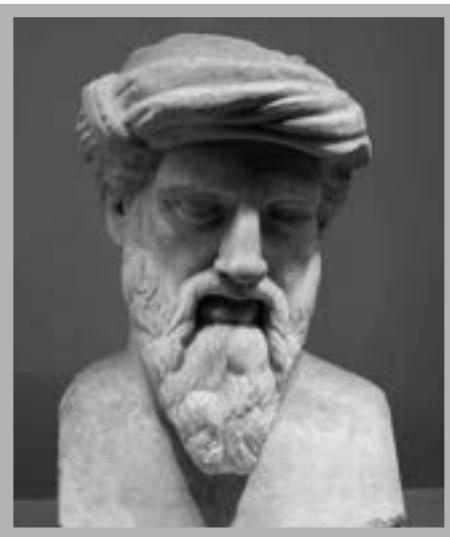
Ο Ηρόδοτος (485-421 π.Χ.) στην *Ιστορία* του δεν δίστασε να ασκήσει κριτική στο μαντείο των Δελφών για ψεύτικους χρησμούς που έδωσε στον βασιλιά της Λυδίας Κροίσο, ενώ στηλίτευσε την απαράδεκτη ιερή πορνεία: «[...] και τώρα να ποιο είναι το χειρότερο έθιμο των Βαβυλωνίων: κάθε εντόπια γυναίκα πρέπει μια φορά στη ζωή της να μείνει στο ιερό της Αφροδίτης και να σμίξει μ' έναν ξένο άνδρα. Μια φορά και καθίσει εκεί κάποια γυναίκα, δεν γίνεται να φύγει για το σπίτι της προηγουμένως, προτού ένας ξένος βάλει στα γόνατά της χρήματα και σμίξει μαζί της. Το ποσό μπορεί να είναι οσοδήποτε: δεν πρόκειται η γυναίκα να το αρνηθεί: δεν έχει αυτό το δικαίωμα: γιατί τα χρήματα αυτά είναι ιερά. Ακολουθεί λοιπόν τον πρώτο που θα της δώσει κάτι, και δεν αποδοκιμάζει κανέναν. Αφού σμίξει μαζί του κι έχοντας εκπληρώσει το χρέος της προς τη θεά, φεύγει πια για το σπίτι της, και στο εξής, ό,τι και να της δώσει κάποιος, δεν μπορεί να την κάνει δική του» (Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1, 199.1-199.5).

Η *Απολογία* του Σωκράτη (470-399 π.Χ.) υπήρξε λαμπρό δείγμα του «σπερ-

ματικού Λόγου». Αρκούν κάποιες φράσεις από αυτήν για να μας δείξουν πόσο κοντά βρέθηκε ο Σωκράτης στις αλήθειες του Ευαγγελίου. «Πώς εσύ, αγαπητέ μου, όντας Αθηναίος πολίτης της πιο μεγάλης και της πιο φημισμένης για τη σοφία της και τη δύναμή της πόλης, δεν ντρέπεσαι να φροντίζεις για τα χρήματα, πώς θα αποκτήσεις περισσότερα, και για τη δόξα και τις τιμές, και να μην ενδιαφέρεσαι ούτε να νοιάζεσαι για τη φρόνηση και την αλήθεια και την ψυχή σου;» Στη συνέχεια αναφέρει: «[...] γιατί περιφέρομαι μη κάνοντας τίποτα άλλο από το να πείθω τους νεότερους και τους πιο ηλικιωμένους ανάμεσά σας να μη φροντίζουν ούτε για τα σώματά τους ούτε για τα χρήματά τους με τόσο πάθος, παρά μόνο για την ψυχή τους, πώς θα γίνει καλύτερη, λέγοντάς τους ότι η αρετή δεν γίνεται από τα χρήματα, αλλά τα χρήματα και όλα τα άλλα ανθρώπινα αγαθά, και τα ιδιωτικά και τα δημόσια, από την αρετή» (Πλάτωνας, *Απολογία Σωκράτους*, 29d-30b). Τα λόγια αυτά μας θυμίζουν την ευαγγελική φράση: «τι γαρ ωφελήσει άνθρωπον εάν κερδίση τον κόσμον όλον, και ζημιωθή την ψυχήν αυτού; Ή τι δώσει άνθρωπος αντάλλαγμα της ψυχής αυτού;» (Κατά Μάρκον, 8, 36-37). Στη συνέχεια ο Σωκράτης μιλάει για αθανασία της ψυχής: «[...] γιατί ένα από τα δύο είναι ο θάνατος: ή δεν είναι τίποτα και όποιος πεθαίνει δεν έχει καμία συναίσθηση ή, όπως λένε, συμβαίνει κάποια μεταβολή και μετοίκηση της ψυχής από τον εδώ τόπο σε έναν άλλο» (Πλάτωνας, *Απολογία Σωκράτους*, 40c). Ο Σωκράτης αναφέρθηκε και στη συνείδηση που έχει κάθε άνθρωπος λέγοντας: «η συνηθισμένη μου μαντική ικανότητα, του δαιμονίου, άλλοτε εμφανιζόταν πολύ συχνά, και ακόμα και για μικρά πράγματα με εμπόδιζε, αν επρόκειτο να πράξω κάτι που δεν ήταν σωστό».

Ο Δημόκριτος (460-370 π.Χ.) διακήρυττε ότι: «[...] σκοπός της ζωής είναι η ευθυμία, όχι όμως η ταυτιζόμενη προς την ηδονή [...] αλλά η ευθυμία στην οποία γενικώς η ψυχή είναι σε κατάσταση γαλήνης και ηρεμίας, ενώ δεν ταρασσεται από φόβο ή δεισιδαιμονία ή κάποιο άλλο πάθος» (Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 9,45).

Ο Πλάτωνας (428-347 π.Χ.) εξόρισε κυριολεκτικά τον Όμηρο από την *Πολιτεία* του, διότι θεώρησε ότι οι ανήθικοι μύθοι για τους θεούς αποτελούν επιζήμια πρότυπα για τους νέους. Τόνισε emphaticά ότι ο Όμηρος και ο Ησίοδος έπλασαν ψευδείς και ανάξιους μύθους για τους θεούς. Στην *Πολιτεία* αναφέρει: «[...] συμπεραίνουμε λοιπόν πως ο Θεός είναι απλός και αληθινός και στα έργα και στα λόγια, και ούτε αυτός αλλάζει μορφή ούτε άλλους εξαπατά, με φαντάσματα ή με λόγια ή στέλνοντας σημάδια, στον ύπνο ή στον ξύπνιο [...] συμφωνείς λοιπόν να είναι αυτός ο δεύτερος νόμος και σύμφωνα με αυτόν να πρέπει να μιλάμε και να ενεργούμε για τους Θεούς, πως, δηλαδή, αυτοί δεν είναι ούτε μάγοι για να μεταμορφώνονται ούτε εμάς μας κάνουν να ψευστούμε με λόγια ή με πράξεις [...] αν και παινεύουμε τον Όμηρο για πολλά άλλα, αυτό δεν θα το παινέψουμε, το όνειρο δηλαδή που έστειλε ο Δίας στον Αγαμέμνονα [...] όταν κάποιος [εννοεί τον Όμηρο] λέει για τους θεούς τέτοια λόγια, θα γίνουμε σκληροί μαζί του και δεν θα του παραχωρήσουμε χορό, ούτε στους δασκάλους θα επιτρέψουμε να τα μεταχειρίζονται [τα λόγια αυτά] για την εκπαίδευση των νέων, αν θέλουμε οι φύλακές μας να γίνουν θεοσεβούμενοι και θεϊκοί, κατά το όσο μπορεί ο άνθρωπος να γίνει» (Πλάτωνας, *Πολιτεία*, 382e-383C). Σύμφωνα μάλιστα με τον Πορφύριο τον Τύριο, ο Πλάτωνας για τα αγαθά και τα κακά έλεγε τα εξής: «[...]

Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (570-490 π.Χ.) δεν άφησε τους μαθητές του να προσφέρουν στους θεούς σφάγια ούτε να ορκίζονται σε αυτούς. Η προτομή είναι ρωμαϊκό αντίγραφο του 2ου αι. π.Χ. (Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου). ΚΑΤΩ: Ο Ηρόδοτος (485-421 π.Χ.) στην *Ιστορία* του δεν δίστασε να ασκήσει κριτική στο μαντείο των Δελφών για ψεύτικους χρησμούς. Προτομή του Ηρόδοτου (484-421 π.Χ.), ρωμαϊκό αντίγραφο 2ου αι. π.Χ. (Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης).

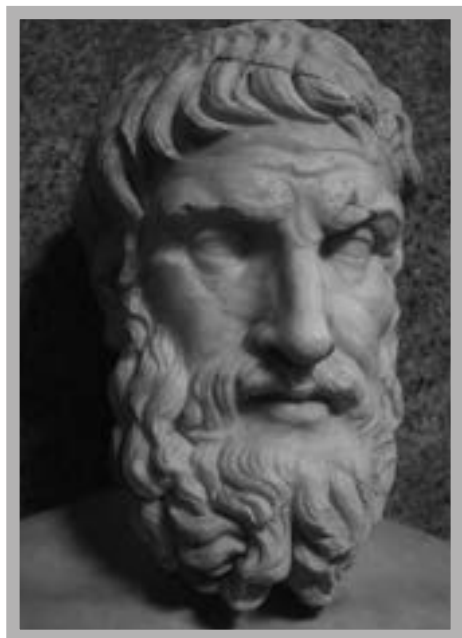
σκοπός της ζωής είναι η εξομοίωση με τον Θεό [...] Παραδεχόταν ότι η ψυχή είναι αθάνατη [...] Αίτιο όλης της δημιουργίας είναι ο Θεός, γιατί είναι η φύση του αγαθού να είναι αγαθοποιό. Επίσης ο Θεός είναι το αίτιο της γενέσεως του ουρανού, του σύμπαντος [...] Εφόσον τέτοιος είναι ο Θεός και το σύμπαν στην τέλεια ωραιότητά του μοιάζει με το καλύτερο, με κανένα από τα γεννητά πράγματα δεν είναι όμοιο παρά μόνο με τον Θεό» (Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 3,72-78).

Ο σοφιστής Διαγόρας ο Μήλιος (5ος αι. π.Χ.) αναφέρεται συχνά από τους αρχαίους συγγραφείς ως άθεος. Ο Κικέρωνας γράφει τον 1ο αιώνα π.Χ πώς ένας φίλος του Διαγόρα προσπάθησε να τον πείσει για την ύπαρξη των δώδεκα θεών υποδεικνύοντάς του πόσες ιερές εικόνες αναφέρονταν σε ανθρώπους που είχαν σωθεί από φουρτούνες με τη δύναμη των επικλήσεων τους στους θεούς. Η απάντηση του Διαγόρα ήταν πως, δεν υπήρχαν πουθενά εικόνες εκείνων που είχαν ναυαγήσει και είχαν πνιγεί στη θάλασσα. Ο Κικέρωνας δίνει ένα ακόμη παράδειγμα, όπου ο Διαγόρας ήταν σε ένα πλοίο στη φουρτουνιασμένη θάλασσα και το πλήρωμα πίστευε πως το αίτιο της φουρτούνας ήταν ότι είχαν πάρει μαζί τους εκείνο τον άθεο άνθρωπο. Ο Διαγόρας τότε αναρωτήθηκε εάν και όλα τα άλλα πλοία που αντιμετώπιζαν την ίδια φουρτούνα είχαν μαζί τους και από έναν Διαγόρα (Κικέρωνας, *De Natura Deorum*, 3,37). Ο Διογένης Λαέρτιος, στο έργο του *Βίοι Φιλοσόφων*, αναφέρει και μία άλλη ιστορία για τον σοφιστή: «[...] καθώς κάποιος απορούσε για τα πολλά αφιερώματα που προσφέρονται στο άγαλμα της Σαμοθράκης, [ο Διαγόρας του απάντησε] “α ήταν πολύ περισσότερα, αν και οι μη διασωθέντες πρόσφεραν αφιερώματα”». Ο χριστιανός συγγραφέ-

ας Αθηναγόρας ο Αθηναίος (2ος αι. μ.Χ.) αναφέρει: «[...] είχαν λόγο οι Αθηναίοι όταν έκριναν τον Διαγόρα ένοχο για αθεΐα. Όχι μόνο σχολίασε τα Ορφικά μυστήρια, δημοσίευσε τα μυστήρια της Ελευσίνας και των Καβείρων, καθώς επίσης τεμάχισε και το ξύλινο άγαλμα του Ηρακλή για να βράσει τα γογγύλια του, αλλά ανοικτά διακήρυττε ότι δεν υπάρχει καθόλου θεός».

Ο φιλόσοφος Θεόφραστος (371-287 π.Χ.), ο συνεχιστής του έργου του Αριστοτέλη, τον οποίο και διαδέχτηκε στη διεύθυνση της Περιπατητικής Σχολής, αναφέρει για τις θυσίες ότι: «αυτά εμείς οι νεότεροι δεν τα ερμηνεύσαμε ούτε τα εμάθαμε σωστά, αφού τα εξωθήσαμε έως το έσχατο παράπτωμά μας [τον φόνο], και αποκαλούμε “θυσία” αυτό που νομίζουμε ότι είναι λατρεία με την προσφορά ζώων». Ο Πορφύριος ο Τύριος είναι επίσης κατηγορηματικός για τον φιλόσοφο: «ο Θεόφραστος απαγορεύει απολύτως να θυσιάζουν έμψυχα, εκείνοι που θέλουν πράγματι να είναι ευσεβείς [γιατί πιστεύει ότι] απ’ όσα αγαθά προσφέρουν σ’ εμάς οι θεοί, τα ωραιότερα και πολυτιμότερα όλων είναι οι καρποί. Διότι διά τούτων μας σώζουν και νομίμως μας παρέχουν την δυνατότητα να ζούμε. Έστω από καρπούς πρέπει και να απονέμονται τιμές σ’ εκείνους, τους θεούς» (Πορφύριος, *Περί Αποχής Εμψύχων*, σ. 99 & 105-106).

Ο φιλόσοφος Στίλπωνας ο Μεγαρέας (360-280 π.Χ.) όταν αντίκρισε το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς στον Παρθενώνα της Ακρόπολης ρώτησε: «Είναι θεός η Αθηνά, η κόρη του Δία;» Όταν του απάντησαν καταφατικά, είπε: «Μα αυτή δεν είναι του Δία, είναι του Φειδία. Άρα δεν είναι θεός η Αθηνά». Επειδή όμως χαρακτηρίστηκε άθεος και επικίνδυνος για αυτές του τις ιδέες, όταν κάποτε τον ρώτησαν αν οι θεοί ευχαριστούνται από

τα προσκυνήματα και τις λατρείες απάντησε: «Γι' αυτά, ανόητε, να μη με ρωτάς στον δρόμο, αλλά όταν είμαι μόνος μου».

Ο φιλόσοφος Επίκουρος (341-270 π.Χ.) προσπαθούσε να απαλλάξει τους ανθρώπους από δεισιδαιμονίες και προλήψεις που προέρχονταν από την αντίληψη πως όλα τα φυσικά και μετεωρολογικά φαινόμενα, καθώς και όσα αφορούν τους ανθρώπους συμβαίνουν λόγω επέμβασης και δράσης υπερφυσικών δυνάμεων (θεών και δαιμόνων) προσπαθώντας να τους πείσει ότι όλα τα παραπάνω συμβαίνουν βάσει φυσικών νόμων.

Ο Κυρηναίος φιλόσοφος Θεόδωρος ο Άθεος (340-250 π.Χ.), «απέρριπτε εξ ολοκλήρου τις δοξασίες για τους θεούς. Από το βιβλίο του *Περί θεών* πήρε ο φιλόσοφος Επίκουρος τα περισσότερα από όσα είπε για τους θεούς» (Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 2,97).

Ο Έλληνας ιστορικός και βιογράφος Πλούταρχος (45-120 μ.Χ.), στο έργο του *Περί Αρετής και Κακίας*, αναφέρει σημαντικές πτυχές της ηθικής διδασκαλίας του, οι οποίες συγκλίνουν αρκετά με αυτές του χριστιανισμού: «Ορθότερα πίστευαν όσοι θεωρούσαν ότι τα εξιστορούμενα για τον Τυφώνα, τον Όσιρη και την Ίσιδα δεν είναι παθήματα ούτε θεών ούτε ανθρώπων, αλλά μεγάλων δαιμόνων [...] Το σύμπαν δεν αιωρείται αυτομάτως, δεν είναι ανόητο, άλογο, ακυβέρνητο [...] Αν από την φύση του τίποτε δεν γίνεται αναίτια, ενώ το αγαθό ποτέ δεν θα παρείχε αιτία κακού, πρέπει η φύση να έχει ιδιαίτερη γένεση και αρχή του κακού, όπως ακριβώς και του αγαθού. Αυτό πιστεύουν οι περισσότεροι και οι σοφότετοι».

Τέλος, ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πορφύριος ο Τύριος (233-αρχές 4ου αι. μ.Χ.) απέκρουε την τρέχουσα πεποίθηση των κοινών ανθρώπων ότι ο θεός είχε

Προτομή του Επίκουρου (341-270 π.Χ.), ρωμαϊκής περιόδου (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού). ΚΑΤΩ: Ο Άγιος Ιουστίνος και ο Όμηρος στην τράπεζα της μονής του Μεγάλου Μετεώρου.

Η Σίβυλλα, ο Σόλων, ο Πυθαγόρας και ο Σωκράτης στην τράπεζα της μονής του Μεγάλου Μετεώρου.

ανάγκη από αιματηρές θυσίες. Αντιθέτως, λέει ο Πορφύριος, «μόνον οι κατώτερες θεότητες, και περισσότερο οι κακοποιοί δαίμονες, έχουν ανάγκη από τέτοιες θυσίες. Όσο για τον ύψιστο Θεό, ο οποίος είναι [...] ο Πρώτος, ο Πατήρ των πάντων και υπάρχει απαθέστατος και καθαρώτατος, και απολύτως αυτάρκης, και κατά συνέπειαν, αυτοδημιούργητος και χάρη του εαυτού του και ακλόνητος, μακριά από κάθε υλική δέσμευση ατάραχος και αδιαίρετος, δεν έχει ανάγκη από τέτοιες προσφορές, τις απεχθάνεται. Εκείνο που δέχεται ως άξια προσφορά, είναι ο καθαρός λογισμός».

Απεικονίσεις αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων σε τοιχογραφίες ιερών ναών της Ορθοδόξου Εκκλησίας

Στον βορινό τοίχο της Παλαιάς Τράπεζας της ιεράς Μονής Μεγάλου Μετεώρου,

στα ψηλά βράχια των Μετεώρων, υπάρχει μία πολύ σημαντική σύνθεση. Πρόκειται για την παράσταση *Ο βασιλεύς της δόξης*, στην οποία εικονίζεται με βυζαντινή τεχνοτροπία ο Κύριος της Δόξης Ιησούς Χριστός με μία ζώνη από προφήτες και δικαίους της Παλαιάς Διαθήκης μέσα σε περίτεχνη φυτική διακόσμηση, και κάτω μία σειρά από αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Ανάμεσα στους φιλοσόφους εικονίζονται και ο Απόστολος των Εθνών και ο άγιος Ιουστίνος ο φιλόσοφος, ο πρώτος που μίλησε για τον «σπερματικό Λόγο». Όλοι κρατάνε και από μία περγαμνή με ρήσεις που η παράδοση έχει αποδώσει σε αυτούς. Οι ρήσεις δεν περιορίζονται μόνο στην έλευση του Θεανθρώπου. Καλύπτουν κυρίως βασικές διδαχές των φιλοσόφων, οι οποίες αποτελούν και δόγματα της Ορθοδοξίας. Όλα αυτά δεν δείχνουν τίποτε άλλο παρά τη γεινίαση ή, πιο σωστά, τη μεγάλη συγγένεια της

Ο Σόλων, ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης σε τοιχογραφία (1744) του ναού του Προφήτη Ηλία Σιάτιστας. ΚΑΤΩ: Ο Αριστοτέλης, ο Πλάτων, η Σίβυλλα και ο Σοφοκλής σε τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου.

αρχαίας ελληνικής σκέψης με την Ορθοδοξία. Επίσης δείχνουν ότι η Εκκλησία όχι μόνο δεν απεμπόλησε ή πολέμησε, όπως πιστεύουν οι αφελείς, την ελληνική σκέψη, αλλά, αντίθετα, την τίμησε με τις αγιογραφίες, οι οποίες δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διά της ζωγραφικής έκφραση της υψηλής διάνοιας των πατέρων

φωστήρων της Εκκλησίας, οι οποίοι ήταν μέτοχοι, συν τοις άλλοις, της θύραθεν παιδείας.

Οι παραστάσεις αφενός δημιουργούνται άνευ φωτοστέφανου, αφού πρόκειται για προ Χριστού εποχή, και αφετέρου αγιογραφούνται αποκλειστικά στους νάρθηκες των ναών (προνάους), μαζί με

παραστάσεις από την Κρίση των Νεκρών ή τη Δευτέρα Παρουσία. Βλέπουμε δηλαδή ότι υπάρχει απόλυτη τάξη στον αγιογραφικό διάκοσμο των ναών. Υπάρχει βέβαια σχετική ελευθερία στην ενδυματολογία των μορφών, που σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητο ο παρατηρητής να βλέπει πάντοτε αρχαιοελληνικούς χιτώνες και μανδύες. Αντίστοιχες τοιχογραφίες υπάρχουν σε πολλές μονές του Αγίου Όρους (Ιερά Μονή Βατοπεδίου, Ιβήρων, και άλλες), στην Ιερά Μονή των Φιλανθρωπινών, η οποία βρίσκεται στο νησί της Παμβώτιδος λίμνης στα Ιωάννινα, σε μονές της Μακεδονίας, και αλλού. Πρόκειται κυρίως για τοιχογραφίες της Παλαιολόγιας περιόδου και εντεύθεν, χωρίς να λείπουν και σύγχρονες δημιουργίες σε νεότερους ναούς.

Διώξεις φιλοσόφων σπερματικού Λόγου στην αρχαία Ελλάδα

Ο Αιλιανός στην *Ποικίλη Ιστορία* του αναφέρει ότι ο τραγικός ποιητής Αισχύλος παραλίγο να λιθοβοληθεί από τους Αθηναίους όταν ένα έργο του κρίθηκε για ασέβεια. Επειδή ο αδελφός του Αμεινίας έχασε το χέρι του όταν άριστευσε σε έναν δραματικό αγώνα, από συμπόνοια έβγαλαν τον Αισχύλο από τη φυλακή (Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 5,19).

Ο Διογένης Λαέρτιος αναφέρει ότι ο φιλόσοφος Αναξαγόρας κατηγορήθηκε για αθεΐα, του επιβλήθηκε ποινή 5 ταλάντων και εξορία. Ο Σάτυρος όμως στο βιβλίο του *Βίοι* αναφέρει ότι καταδικάστηκε ερήμην του σε θάνατο. Σύμφωνα με τον Έρμιππο, οι Αθηναίοι κάλεσαν τον Αναξαγόρα να μπει στη φυλακή για να εκτελεστεί, αλλά τον έσωσε ο Περικλής. Ήταν τόσο καταβεβλημένος από μία αρρώστια, ώστε τον άφησαν ελεύθερο παρά επειδή πίστευαν στην αθωότητά του.

Για τον Θεόδωρο τον Άθεο ο Λαέρτιος

αναφέρει ότι ο άρχοντας Δημήτριος ο Φαληρέας τον έσωσε από το δικαστήριο του Άρειου Πάγου. Σύμφωνα όμως με μία άλλη πηγή, ο Θεόδωρος καταδικάστηκε να πιει κώνειο.

Για τον Στίλωνα ο Λαέρτιος αναφέρει ότι προσήχθη ενώπιον του δικαστηρίου του Άρειου Πάγου για τη φράση του ότι η Αθηνά δεν είναι θεός. Οι Αρεοπαγίτες τον διέταξαν να φύγει αμέσως από την πόλη της Αθήνας.

Ο Πρωταγόρας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, εξορίστηκε από την πόλη της Αθήνας και πνίγηκε σε ναυάγιο ενώ ταξίδευε προς τη Σικελία. Υπάρχει και η εκδοχή ότι πέθανε καθώς περπατούσε. Σώζεται μάλιστα και ένα σχετικό επίγραμμα: «Για σένα, Πρωταγόρα, άκουσα να λένε πως σαν σ' έδιωξαν οι Αθηναίοι πέθανες οδοιπορώντας, γιατί ήσουν γέρος. Δεν εδίστασε να σ' εξορίσει η πόλη του Κέκροπα. Και εσύ ξέφυγες μεν από το άστυ της Παλλάδος, δεν ξέφυγες όμως και από τον Πλούτωνα [τον Άδη]».

Ο Διαγόρας ο Μήλιος, επειδή διακωμωδούσε τα απόκρυφα των μυστηρίων και απέτρεπε όσους ήθελαν να μυηθούν σε αυτά, καταδικάστηκε σε θάνατο και το κεφάλι του επικηρύχθηκε με ένα τάλαντο.

Σύμφωνα με το λεξικό Σουΐδα, ο Πρόδικος ο Κείος (470-399 π.Χ.), φιλόσοφος και σοφιστής, μαθητής του Πρωταγόρα, πέθανε στην Αθήνα αφού του έδωσαν να πιεί κώνειο με την αιτιολογία ότι διέφθειρε τους νέους.

Ο Λαέρτιος είχε ακούσει ότι σαράντα από τους οπαδούς του Πυθαγόρα κάηκαν στο σπίτι ενός φίλου τους από τους κατοίκους της πόλης του Κρότωνα, επειδή δεν συμφωνούσαν με τις διδασκαλίες του φιλοσόφου. Τον ίδιο τον Πυθαγόρα, που προσπάθησε να διαφύγει, τον βρήκαν και τον σκότωσαν έξω από το σπίτι.

Ο Πλάτωνας απειλήθηκε από τον τύ-

ραννο Διονύσιο της Σικελίας με εκτέλεση επειδή η ειλικρίνειά του τον έθιγε. Πουλήθηκε ως δούλος στην Αίγινα, αλλά τελικά εξαγοράστηκε από τους μαθητές του. Πολλές φορές απειλήθηκε από τους συμπολίτες του να πει το «κώνειο του Σωκράτη».

Ο Σωκράτης, ως γνωστόν, καταδικάστηκε να πει το κώνειο με την κατηγορία ότι ήταν ένοχος γιατί διέφθειρε τους νέους και δεν πίστευε τους θεούς στους οποίους ο τόπος, αλλά σε άλλες, νέες θεότητες.

Τη συμπάθεια των χριστιανών για τους σοφούς προγόνους μας εκφράζει παραστατικά και ένα επίγραμμα του Ιωάννου Μαυρόποδα, μητροπολίτη Ευχαϊτών, λόγιου του 11ου αι. μ.Χ. και καθηγητή του Πανδιδακτηρίου της Κωνσταντινούπολης: «Αν θα ήθελες, Χριστέ μου, να σώσεις κάποιους από τους μη Χριστιανούς (απ' όσους έζησαν πριν από τον ερχομό σου), σε παρακαλώ να σώσεις τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο, γιατί και των δύο οι λόγιοι και ο τρόπος ζωής βρέθηκαν πολύ κοντά στους δικούς σου νόμους» (PG 120, 1156).

Πώς ακριβώς οι νέοι αλλά και οι κάθε ηλικίας χριστιανοί πρέπει να μελετούν τα έργα των σοφών προγόνων μας μας διδάσκει ο Μέγας Βασίλειος στο έργο του *Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων*. Ο ίδιος, όπως είναι γνωστό, στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. σπούδασε στην Αθήνα και γνώρισε το αρχαίο ελληνικό πνεύμα. Έτσι λοιπόν, στο έργο του αυτό επισημαίνει: «[...] αλλά από τα έργα τους να αποδεχόμαστε αυτά στα οποία επαίνεσαν την αρετή και διέβαλαν το κακό [...] μιμούμενοι το παράδειγμα των μελισσών, οι οποίες ούτε

πλησιάζουν σε όλα τα λουλούδια, ούτε επιχειρούν να μεταφέρουν [το νέκταρ] από όλα τα λουλούδια στα οποία κάθονται, αλλά παίρνουν μόνο από αυτά τα οποία είναι κατάλληλα για την εργασία τους [έτσι και] εμείς, εάν είμαστε συνετοί, να παίρνουμε από αυτά [τα έργα των αρχαίων Ελλήνων] ότι μας ταιριάζει και συγγενεύει προς την αλήθεια, αφήνοντας το υπόλοιπο». Σε άλλο σημείο λέει για τους σοφούς Έλληνες: «[...] όταν σας διηγούνται έργα και λόγους των καλών ανθρώπων, να σας αρέσουν και να τους θαυμάζετε και να προσπαθείτε όσο μπορείτε να τους μιμηθείτε». Ο κυριότερος όμως σκοπός της παιδείας υπογραμμίζει ότι ήταν και θα είναι: «πάση φυλακή την ψυχὴν τηρητέον» (PG 31, 569).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, τόμ.

Α΄-Στ΄, κείμενα-μετάφραση Νίκος Κυριόπουλος, εκδ. Γεωργιάδης, Αθήνα, 2003.

Αδαμάντιος Κοραΐς, *Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης περιέχων Κλαυδίου Αιλιανού την Ποικίλην Ιστορίαν, Ηρακλείδου του Ποντικού και Νικολάου του Δαμασκηνού τα σωζόμενα*, Παρίσι, 1805.

Ιουστίνος, *Απολογία πρώτη υπέρ χριστιανών, προς Αντωνίνον τον ευσεβή*, PG 6, στ. 328-440.

Ιουστίνος, *Απολογία δεύτερα υπέρ χριστιανών, προς την Ρωμαίων Σύγκλητον*, PG 6, στ. 441-471.

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματέων, Λόγος Πρώτος*, PG 8, στ. 685-929.

Πορφύριος ο Τύριος, *Περί Αποχής Εμψύχων, Ακρεοφαγία, Παράδοση-Ιεροί και θεολογικοί κανόνες*, κείμενα-μετάφραση και ερμηνεία Μαρία Σιδέρη, εκδ. Πύρινος Κόσμος, Αθήνα, 2005.

Ο Χρήστος Νικολόπουλος είναι θεολόγος-βυζαντινολόγος.

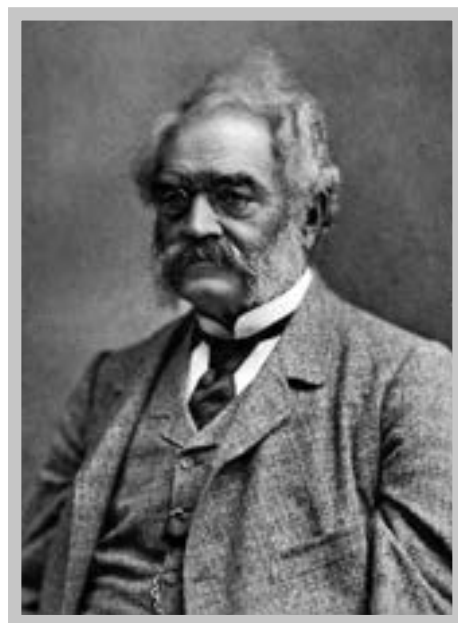
ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ

Ο ΕΜΠΝΕΥΣΤΗΣ ΤΩΝ ΤΑΓΜΑΤΩΝ

ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ Π. ΧΟΝΔΡΟΜΑΤΙΔΗ

Ο Ιωάννης Βουλπιώτης, ένας αμφιλεγόμενος επιχειρηματίας στην εποχή του, υπήρξε προνομιακός συνομιλητής του Ιωάννη Μεταξά, των Γερμανών στην Κατοχή και του ελληνικού πολιτικού κόσμου για περισσότερο από μία εικοσαετία. Στο παρόν άρθρο περιγράφεται η πολυσχιδής και περιπετειώδης ζωή του.

Ο Ιωάννης Βουλπιώτης (1902-1999), μια από τις πιο αινιγματικές φιγούρες της Κατοχής. Θαυμαστής του εθνικοσοσιαλισμού κινήθηκε παρασκηνακά για τη διεύρυνση των μηχανισμών καταστολής του ελληνικού δοσιλογικού κράτους και τη συγκ παρασκηνακά για τη διεύρυνση των μηχανισμών καταστολής του ελληνικού δοσιλογικού κράτους και τη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας. ΔΕΞΙΑ: Ο Γερμανός βιομήχανος Ερνστ Βέρνερ φον Ζίμενς (1816-1892).

ΣΤΙΣ αρχές της δεκαετίας του 1930 ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων και των μεγάλων επιχειρήσεων στην Ελλάδα ήταν μεγάλος. Η ηττημένη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, Γερμανία, είχε αρχίσει δειλά δειλά να ψάχνει για επενδύσεις στην Ελλάδα, με πρώτη τη γνωστή γερμανική εταιρία Siemens. Σε μια χαρακτηριστική αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του ο Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα, Μάρτιν Ρένερ, τόνιζε ότι για να ευδοκιμήσει μια ξένη επιχείρηση στην Ελλάδα θα έπρεπε να συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις: εξασφάλιση χρηματοδότησης, πρώτα απ' όλα, αλλά κυρίως εξωτερική πολιτική παρέμβαση και ισχυρές «διαπροσωπικές σχέσεις». «Όποιος έχει τη μεγαλύτερη οικονομική κάλυψη έχει και το προβάδισμα... Η άσκηση συγκρατημένης πολιτικής δεν είχε καμία τύχη στην Ελλάδα», τόνιζε ο Γερμανός πρεσβευτής. Η αναφορά του έκλεινε ως εξής: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις με συμφέροντα στα Βαλκάνια, ιδιαίτερα η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία, έχουν το πάνω χέρι στις διαπραγματεύσεις και ασκούν ισχυρότατες πιέσεις. Αντίθετα, η Γερμανία δεν μπορεί να λειτουργήσει με αυτό τον τρόπο, καθώς οι προσωπικές επαφές με φιλογερμανούς υπουργούς παίζουν πολύ μικρό ρόλο και, εξαιτίας του αντιγερμανικού αισθήματος του ελληνικού λαού, είναι πάντα υπό εξέταση». Το αντιγερμανικό αυτό αίσθημα ανέλαβε να εξαλείψει ο Ιωάννης Βουλπιώτης, ένας δαιμόνιος Έλληνας επιχειρηματίας που εμφανίστηκε ξαφνικά στην Ελλάδα λίγο μετά την κήρυξη της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου.

Ο Ιωάννης Βουλπιώτης γεννήθηκε το 1902 στην Αθήνα. Ο πατέρας του ήταν ο Κωνσταντίνος Βουλπιώτης, αντιστράτηγος του ελληνικού στρατού, με σπουδές στη Στρατιωτική Ακαδημία του Πό-

τσονταμ (Βερολίνο), και μητέρα του η αυταρχική Θάλεια Αγγελοπούλου-Αθανάτου (γόνος της παλιάς αθηναϊκής οικογένειας των νομικών που εξέδιδαν το περιοδικό *Θέμις*). Παπούς του ήταν ο Δημήτριος Βουλπιώτης, με καταγωγή από τη Βούλπη Ευρυτανίας, ο οποίος εξελέγη πολλές φορές βουλευτής Ευρυτανίας και χρημάτισε υπουργός Δικαιοσύνης και Παιδείας στις κυβερνήσεις του Χαριλάου Τρικούπη. Μεγαλωμένος σε αυστηρά συντηρητικό και αστικό περιβάλλον, ο νεαρός Βουλπιώτης αποφοίτησε από το Α΄ Γυμνάσιο Αθηνών με γυμνασιάρχη τον Δημήτριο Γληνό, τον μετέπειτα διανοητή της Αριστεράς, με τον οποίο διατήρησε μέχρι και τα χρόνια της Κατοχής εξαιρετική προσωπική σχέση. Μετά το πέρας των γυμνασιακών σπουδών του αναχώρησε για τη Γερμανία, όπου, ύστερα από σύντομη παραμονή στο Βερολίνο, στράφηκε στην τότε σχεδόν άγνωστη ηλεκτρονική μηχανολογία στο Πολυτεχνείο του Μονάχου.¹

Πολύ σύντομα διακρίθηκε για την ευρυμάθεια και τη μεθοδικότητά του, με αποτέλεσμα μετά την απόκτηση του πτυχίου του να προσληφθεί ως στέλεχος του συγκροτήματος της Siemens. Ο νεαρός Βουλπιώτης ανέβηκε γρήγορα την κλίμακα της ιεραρχίας και προτού συμπληρώσει τα 25 χρόνια του ανέλαβε το ερευνητικό τμήμα της εταιρίας.

Χάρη στην αδιαφιλονίκητη γοητεία και τους κομψούς τρόπους του γνώρισε –σύμφωνα με τη συγγραφέα Ιζαμπέλλα Παλάσκα, κόρη του από δεύτερο γάμο– την κόρη του επικεφαλής της εταιρίας. Καρλ Φρίντριχ φον Ζίμενς, Χέρτα. Ο γάμος τους έγινε σε ένα μικρό παρεκκλήσι στο Βερολίνο, δίπλα από το μέγαρο των Ζίμενς.² Λίγο μετά τη γέννηση της θυγατέρας τους, Ανίτας, ο Βουλπιώτης ανέλαβε πληρεξούσιος του ομίλου Siemens στο εξωτερικό (1930).

Ο γάμος ωστόσο με τη Χέρτα –σύμφωνα πάντα με τις πληροφορίες της Παλάσκα– δεν κράτησε πολύ, πρωτίστως λόγω της εύθραυστης ψυχικής υγείας της. Παρά τον χωρισμό και το διαζύγιο, ο Βουλπιώτης διατήρησε τις σχέσεις του με τον βαρόνο φον Ζίμενς και πολύ σύντομα σημείωσε πολλές επαγγελματικές επιτυχίες για λογαριασμό του συγκροτήματος, στο οποίο ανήκαν η Telefunken και η AEG. Τις προμήθειες από τα κέρδη που αποκόμιζε τις έστειλε στην Ελβετία, όπου σύντομα δημιούργησε μεγάλη περιουσία. Πολιτικά, αν και βενιζελικός και προσωπικός φίλος του Κυριάκου Βενιζέλου, κινούνταν επιδέξια ανάμεσα στις δύο παρατάξεις προσπαθώντας να επιτύχει, ως εκπρόσωπος της Siemens, τις καλύτερες δυνατές συμβάσεις με το ελληνικό δημόσιο.

Η Χέρτα (1870-1939) με τον αδελφό της Κάρλ Φρήντριχ φον Ζίμενς (1872-1941).

Το αμφιλεγόμενο παρελθόν

Ωστόσο, το παρελθόν του Βουλπιώτη είχε κάποιες σκοτεινές πτυχές. Παρότι η κόρη του, συγγραφέας Ιζαμπέλλα Παλάσκα, και ο βιογράφος του, Δημοσθένης Κούκουνας, ισχυρίζονται ότι υπήρξε νυμφευμένος με τη Χέρτα φον Ζίμενς, κόρη του βιομήχανου Κάρλ Φρίντριχ φον Ζίμενς, κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από την ιστορική έρευνα. Ο Καρλ Φρίντριχ είχε δύο παιδιά, τον Έρνστ και την Ούρσουλα, από τον γάμο του με την Αυγούστα Μπέτζοφ το 1898, ενώ μετά τη διάλυση αυτού του γάμου (Νοέμβριος 1923) ο Φον Ζίμενς παντρεύτηκε στο Βερολίνο τη Μαργαρίτα Χεκ (19 Νοεμβρ. 1929). Το όνομα Χέρτα δεν αναφέρεται πουθενά και προξενεί απορίες ο ισχυρισμός ότι ο Βουλπιώτης ήταν γαμπρός του Καρλ Φρίντριχ φον Ζίμενς.³ Όπως επίσης δεν προκύπτει και καμία Αννίτα φον Ζίμενς, μέλος της γνωστής οικογένειας. Σε κάθε περίπτωση, θα ήταν ευχής έργον, και όχι μόνο για την ιστορική αλήθεια, να δοθούν από τους συγγενείς του Βουλπιώτη περισσότερα στοιχεία επ' αυτού. Παρά ταύτα, γεγονός είναι ότι ο δαιμόνιος επιχειρηματίας χειρίστηκε με επιδεξιότητα όλες τις προμήθειες των τηλεφωνικών κέντρων και των ραδιοφωνικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1930. Η σχέση με τον Φον Ζίμενς και οι φιλίες που είχε με αξιωματούχους της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας συνέβαλαν τα μέγιστα στη δημιουργία του «μύθου» του.

Η γνωριμία με τον Χίτλερ έγινε λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου το 1936. Ο Βουλπιώτης είχε συνοδεύσει μια ελληνική πολιτιστική αποστολή με επικεφαλής τον μετέπειτα κατοχικό υπουργό καθηγητή Νικόλαο Λούβαρη, στο πλαίσιο της οποίας το Λύκειο των Ελληνίδων πήρε μέρος σε ένα φεστιβάλ εθνικών χορών στο Αμβούρ-

γο. Ο Βουλπιώτης και η Siemens ήταν οι χορηγοί της εκδήλωσης. Στην δεξίωση που ακολούθησε ο Χίτλερ εντυπωσιάστηκε από την ευρυμάθεια και τις πρωτοποριακές τεχνολογικές γνώσεις του νεαρού Έλληνα και του ζήτησε να του παρουσιάσει μια έκθεση για την αξιοποίηση της τηλεόρασης ως μέσου επιρροής σε άλλες χώρες.⁴

Λίγο αργότερα, και ενώ ο Ιωάννης Μεταξάς είχε κηρύξει δικτατορία στην Ελλάδα, ο Βουλπιώτης ανέλαβε την εκπροσώπηση του συγκροτήματος Siemens στη χώρα. Το 1938 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και άνοιξε γραφεία στη διασταύρωση της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας και Ρηγίλλης. Πολύ σύντομα ζήτησε ακρόαση από τον πρωθυπουργό Μεταξά για να υπογράψουν τις νέες συμβάσεις των τηλεφωνικών κέντρων της Siemens και της Telefunken. Οι δύο άντρες ήρθαν σε συμφωνία, παρά τη σκιά που άφησε η καταγγελία του Βουλπιώτη για την προσπάθεια του μυστικού συμβούλου του πρωθυπουργού, Ιωάννη Διάκου, για προμήθεια της τάξεως του 5%. Μαζί με την ίδρυση της Ανωνύμου Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας (Α.Ε.Τ.Ε.), που ήταν η πρόδρομη εταιρία του μεταπολεμικού Ο.Τ.Ε., ο Βουλπιώτης συμφώνησε να ιδρυθεί μια αντίστοιχη με την Α.Ε.Τ.Ε. εταιρία η οποία θα λεγόταν Α.Ε.Ρ.Ε. (Ανώνυμη Ελληνική Ραδιοφωνική Εταιρεία). Ο ίδιος θα αναλάμβανε επικεφαλής. Εκτός από τα άμεσα κέρδη, ο δαιμόνιος επιχειρηματίας επιδίωκε να καταστεί κυρίαρχος μέσω της προπαγάνδας και του ραδιοφώνου, ενώ ταυτόχρονα κατέκτησε την προνομιακή και υψηλή σχέση που είχε χρηματίζοντας ασύστολα υπουργούς και στελέχη της 4ης Αυγούστου. Δύο προσωπικοί φίλοι του και εκπρόσωποι της φιλοχιτλερικής διανοήσης στην Ελλάδα, η λογοτέχνις Σίτσα Καραϊσκάκη και ο δημοσιογράφος

Ευάγγελος Κυριάκης, ανέλαβαν εκπομπές στο νέο ραδιόφωνο της δικτατορίας. Ένας άλλος φίλος του και συμφοιτητής, ο Κωνσταντίνος Καίσαρης, μηχανικός από την Καρλσρούη, διορίστηκε στο Τμήμα Συμβάσεων του Υπουργείου Συγκοινωνιών.⁵

Η κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου τον Οκτώβριο του 1940 δεν εξέπληξε τον Βουλπιώτη, αλλά από την πρώτη στιγμή κινήθηκε παρασκηνιακά προς εξεύρεση κοινής διπλωματικής λύσης. Όπως εκμυστηρεύθηκε σε ανθρώπους του περιβάλλοντός του, ήταν σίγουρος πως οι Γερμανοί δεν θα άφηναν τους συμμάχους τους Ιταλούς να υποστούν ολοκληρωτική ήττα και να εκδιωχθούν από το αλβανικό έδαφος. Καθ' όλη τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου το σπίτι του παρακολουθούνταν διακριτικά από την Ασφάλεια του υπουργού Κωνσταντίνου Μανιαδάκη, επειδή οι πληροφορίες ήθελαν την παρουσία Γερμανών διπλωματών και του γνωστού ελληνομαθή στρατιωτικού ακολούθου της γερμανικής πρεσβείας, Φον Κλέμο.

Η φιλοναζίστρια λογοτέχνις Σίτσα Καραϊσκάκη (1897-1987).

Υπάλληλοι της Υ.Ρ.Ε. (Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών) και τεχνικοί της Telefunken μπροστά στο κτίριο του πομπού στα Λιόσια, 1937, (Αρχείο ΕΡΤ).

Η είσοδος των Γερμανών στην Αθήνα δεν άλλαξε τις εύθραυστες ισορροπίες και τον «μυθικό» κόσμο του Βουλπιώτη, όπως επίσης και τις ισχυρές διασυνδέσεις του με τον επικεφαλής της βρετανικής αντικατασκοπείας στην Ελλάδα, Ντέιβιντ Μπάλφουρ, ο οποίος δρούσε στην Ελλάδα μεταμφιεσμένος σε Έλληνα ιερέα, με το ψευδώνυμο πατέρας Δημήτριος, που ιερούργουσε στο παρεκκλήσιο του νοσοκομείου Ευαγγελισμού.

Στο νέο διοικητικό συμβούλιο της Α.Ε.Ρ.Ε., εκτός από τον Βουλπιώτη, συμμετείχαν ο νεοφερμένος εκπρόσωπος του συγκροτήματος Siemens, Βίλχελμ Λάντσμπεργκ, ως πρόεδρος, ο διάδοχος του Πρόδρομου Μποδοσάκη και υπεύθυνος για τις επιχειρήσεις του στην Ελλάδα, Βάλτερ Ντέτερ, οι δικηγόροι Νικόλαος Ταζεδάκης και Κωνσταντίνος Παπακυριακού, καθώς και ο Γεώργιος Κα-

λούτσης. Στο νέο διοικητικό συμβούλιο επανήλθαν και οι δύο τεχνικοί εκπρόσωποι της Telefunken, Ούγκο Φρομ και Έρνστ Τζιόμπεκ, όπως και ο Ελληνογερμανός επιχειρηματίας Έγκον Κοντουμάς, ο οποίος πολύ σύντομα έπεσε σε δυσμένεια και απομακρύνθηκε.

Στο νέο κατοχικό ραδιόφωνο, που ήταν πλέον όργανο στα χέρια των κατακτητών για την άσκηση της προπαγάνδας του Άξονα, χρησιμοποιήθηκαν πολλοί γνωστοί δημοσιογράφοι και καλλιτέχνες, όπως οι Σπύρος Μελάς, Ανδρέας Κονδάκης, Σίτσα Καραϊσκάκη, Αρίστος Καμπάνης, Ευάγγελος Κυριάκης, ο τέως βουλευτής του ΚΚΕ Μανώλης Μανωλέας, η Αγγελική Κοτσάλη, ο Αλφρέδος Κόππολα, ο Διονύσιος Θάνας, ο Ροβέρτος Ραμασόφ, και άλλοι.

Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής ο Βουλπιώτης υπήρξε ο πιο έμπιστος άν-

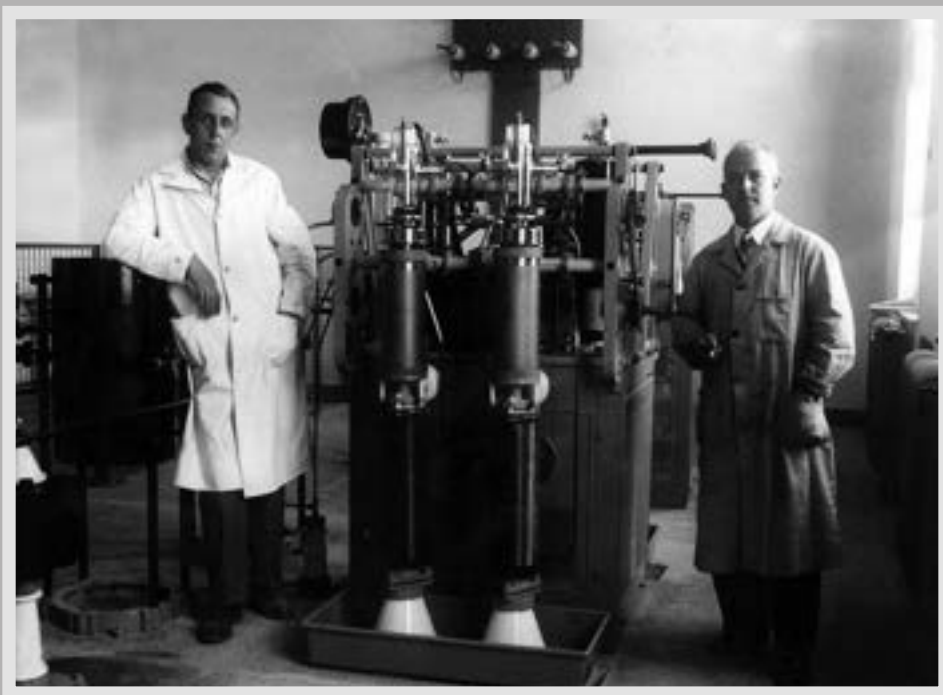
Η έδρα της Α.Ε.Τ.Ε. (Ανώνυμης Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρίας) στην οδό Σταδίου. Μέχρι την κήρυξη του Πολέμου υπήρξε κέντρο δράσης Γερμανών κατασκόπων. ΔΕΞΙΑ: Πολυπράγμων επιχειρηματίας ο Βουλπιώτης, υπήρξε καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής ο πλέον προνομιακός συνομιλητής των Γερμανών.

θρωπος των Γερμανών. Το πολυτελές διαμέρισμά του στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας, απέναντι από τη γερμανική πρεσβεία και την τεράστια σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό στο μπαλκόνι της, φιλοξενούσε αξιωματούχους και διπλωμάτες του Γ' Ράιχ. Ο κομψός Έλληνας με τη διπλή υπηκοότητα έχαιρε της εμπιστοσύνης των Γερμανών, παρότι κινούνταν επιδέξια και στους κύκλους της φιλοβρετανικής εθνικής αντίστασης. Λίγο μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Γερμανούς, το καλοκαίρι του 1941, εισηγήθηκε την επιστροφή του στρατηγού Πλαστήρα από την εξορία και την ανάδειξή του στο αξίωμα του προέδρου μιας «ελληνικής δημοκρατίας» υπό την προστασία των Γερμανών. Όταν το σχέδιο αυτό ναυάγησε, πρότεινε να αξιοποιηθεί ο ναύαρχος Φον Κανάρις, με τη φημολο-

γούμενη ελληνική καταγωγή, στον ίδιο ρόλο. Όταν όμως περί τα τέλη του 1942, μετά την ήττα του Άξονα στο Ελ Αλαμείν, διαφάνηκε η νίκη των Συμμάχων, ο Βουλπιώτης επικοινωνήσε με τον Ιωάννη Τσιγγάντε, τον εκπρόσωπο του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής, για να αντιμετωπίσουν την υπεροπλία του ΕΛΑΣ. Τότε γεννήθηκε η ιδέα της δημιουργίας ενός ένοπλου σώματος από αντικομμουνιστές εθελοντές, το οποίο θα λειτουργούσε ως ασπίδα στην επικράτηση του ΕΑΜ αλλά και ως κολυμβήθρα του Σιλβάμ που θα ξέπλενε τις «αμαρτίες» όσων συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς στην Κατοχή.

Ο εμπνευστής των Ταγμάτων Ασφαλείας

Καθοριστικός ήταν ο ρόλος του Βουλπιώτη στη συγκρότηση των αυτού του

Τεχνικοί της Telefunken μπροστά σε βαθμίδα επεξεργασίας του σήματος στο Κέντρο Εκπομπής Λισίων, 1937 - 1938, (Αρχείο ΕΡΤ).

ένοπλου σώματος, που ονομάστηκε Τάγματα Ασφαλείας. Παρά τις αρχικές γερμανικές επιφυλάξεις, ο Βουλπιώτης διαβεβαίωσε τις Αρχές Κατοχής ότι ο ΕΔΕΣ των Αθηνών ήταν υπό τον απόλυτο έλεγχό του, ενώ ο ειδικός απεσταλμένος της κυβέρνησης Μέσης Ανατολής, Τσιγάντες, είχε προσανατολιστεί στην αποδοκιμασία του ΕΑΜ και στην αποδοχή της ίδρυσης των Ταγμάτων Ασφαλείας για να προστατευτεί ο αστικός κόσμος της χώρας από το ΚΚΕ. Εξαιτίας αυτού το Κομμουνιστικό Κόμμα είδε με ανησυχία την πρωτοβουλία Βουλπιώτη για να τον βολιδοσκοπήσει και να κερδίσει χρόνο. Σε επιστολή του προς τον κατοχικό πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη (25 Μαΐου 1943) ο Βουλπιώτης αναφέρει τις συνομιλίες με τον γενικό γραμματέα του ΚΚΕ, Δημήτρη Γληνό:

«Προ μιας δε εβδομάδος, ως σας ανε-

κοίνωσα, με επεσκέφθη ο κ. Γληνός, όστις, ως γνωρίζετε και υμείς, είναι ενεργεία Γεν. Γραμματέυς του ΚΚΕ. Ούτος δεν έχει συλληφθή παρά των αρχών κατοχής τη εγγυήσει του κ. Λογοθετοπούλου, ότι από μακρού χρόνου απέχει της ενεργού πολιτικής. Η εγγυήσις άλλωστε αυτή ορθότατα εδόθη, διότι ο κ. Γληνός είναι ανήρ μορφώσεως και ήθους και είναι απολύτως χρήσιμον όπως αυτός τουλάχιστον εκ των ηγητόρων του ΚΚΕ ελευθεροκοινωνή και ούτω πως υπάρχει δυνατότης επαφής με την αριστεράν παράταξιν.

»Με τον κ. Γληνόν με συνδέει από πολλών ετών αμοιβαία φιλία και εκτίμησις, από τας μέχρι τούδε δε πολλαπλάς συζητήσεις ας έσχον μαζί του από της ημέρας της καταλήψεως της χώρας παρά του εχθρού, έχω διαπιστώσει ότι δεν συμφωνεί εις όλα τα σημεία της παρά του

ΚΚΕ ακολουθουμένης πολιτικής, ειδικώ-
τερον δε εις το ζήτημα του Βασιλέως
φαίνεται μάλλον συμφωνών με τας ιδι-
κάσας απόψεις ότι εν ουδεμία περιπτώ-
σει επιτρέπεται να αποτελέση θέμα των
συζητήσεών μας η επάνοδος ή μη του
Βασιλέως, διότι τούτο θα ήγαγεν εις οξύ-
τατον εσωτερικόν διχασμόν και θα εδυ-
σχέραινε σοβαρότατα την εν τω πλαισίω
των συμμάχων εξωτερικήν πολιτικήν της
χώρας. Κατά την τελευταίαν του επίσκε-
ψιν λοιπόν ο κ. Γληνός αφ' ου, ως σας
ανέφερα και προφορικώς, με ηρώτησε
ποίοι ήσαν οι λόγοι οι οποίοι σας ήγαγον
εν τη πραγματικότητα εις την ανάληψιν
της Πρωθυπουργίας και αφ' ου τω εξή-
γησα λεπτομερώς και σύμφωνα με την
αλήθειαν, ότι δηλ. μόνον η διαγωγή και
αι προθέσεις του ΚΚΕ σας ήγαγον εις την
απόφασιν αυτήν, μου ανεκοίνωσεν ότι
έρχεται εξουσιοδοτημένος από το ΚΚΕ
όπως με παρακαλέση αν θα ήμην διατε-
θειμένος να μεσολαβήσω όπως κατα-

βληθή προσπάθεια συνεννοήσεως με-
ταξύ του ΚΚΕ και του ΕΔΕΣ Αθηνών. Εν η
περιπτώσει ήθελον αποδεχθί' ν' αναλά-
βω την προσπάθειαν ταύτην, το ΚΚΕ ζη-
τεί περαιτέρω όπως μεσολαβήσω παρ'
υμίν ινα μέχρι πέρατος των συνεννοή-
σεων αυτών αναστείλετε την συγκρότη-
σιν των ταγμάτων και μη απομακρύνετε
τον κ. Έβερτ από την θέσιν του διευθυ-
ντού της Αστυνομίας.

Κύριε Πρόεδρε, η Πατρίς μας βαίνει
προς την κρισιμωτέραν καμπήν της ιστο-
ρίας της, την στιγμήν δε αυτήν βαίνομεν
διά του εμφυλίου πολέμου προς την δι-
άλυσιν της Ελλάδος.

»Μέχρι της στιγμής φέρει το ΚΚΕ ακε-
ραίαν την ευθύνην, διά της τελευταίας
όμως προτάσεως του κ. Γληνού διατρέ-
χετε τον κίνδυνον εάν απορρίψητε ταύ-
την να διατυμπαίνση αύριον το ΚΚΕ ότι
αυτό μεν ήτο διαλλακτικόν, υπαίτιος δε
της καταστροφής είσθε Υμείς. Ο κ. Σο-
φιανόπουλος, ο στρατηγός Πάγκαλος, ο

Η πρεσβεία της Γερμανίας στην λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας επί Κατοχής.

συνταγματάρχης Παπαγεωργίου και ο Ηλ. Σταματόπουλος, οίτινες έλαβον επίσησης γνώσιν των προτάσεων του κ. Γληνού και με τους οποίους ωμίλησα διά μακρού, είναι της γνώμης ότι η προτεινομένη υστάτη προσπάθεια συνεννοήσεως πρέπει να γίνη αποδεκτή...

»Απευθύνομαι εις τον απέραντον πατριωτισμόν σας και σας παρακαλώ όπως εγκρίνετε την διεξαγωγήν των διαπραγματεύσεων υπό τας παρά του ΚΚΕ αιτημένας προϋποθέσεις. Επί των διαπραγματεύσεων, αίτινες θα διεξάγονται εις την οικίαν μου, θα σας κρατώ ενήμερον, ουδεμία δε τελική συμφωνία θέλει συναφθή εάν δεν τύχη της εγκρίσεώς σας.

»Βασικά σημεία των διαπραγματεύσεων θα είναι τα εξής:

»1^ο. Άμεσος κατάπαυσις των σφαγών παρά του ΕΛΑΣ εις την ύπαιθρον.

2^ο. Άμεσος κατάπαυσις επιθέσεων μελών του ΚΚΕ κατά οργάνων της δημοσίας τάξεως.

»3^ο. Κατάπαυσις πάσης προσπαθείας του ΚΚΕ εξαρθρώσεως του Κράτους, του ήδη τόσον τρωθέντος παρά των κατακτητών.

»4^ο. Ειλικρινής συντονισμός του αγώνος αντιστάσεως ΕΔΕΣ Αθηνών και ΕΑΜ κατά τοιούτον τρόπον ώστε αι δι' αυτού εις τα στρατεύματα κατοχής προξενούμεναι ζημιαί και δυσχέρεια να μην έχουν ως συνέπειαν δυσαναλόγως μεγάλας καταστροφάς της χώρας λόγω αντιποιώνων.

»5^ο. Κατάπαυσις της άνευ προηγουμένου συκοφαντικής εκστρατείας του παρανόμου τύπου κατά παντός προσώπου μη ανήκοντος εις την αριστεράν παράταξιν και κατέχοντος θέσιν τινα εις την δημοσίαν ζωήν του τόπου».

Ακόμη και αν υπήρχε το ουσιαστικό υπόβαθρο για μια συμφωνία μεταξύ ΕΑΜ και ΚΚΕ από την μία πλευρά και ΕΔΕΣ Αθηνών και κυβέρνησης Ράλλης

από την άλλη, πάλι θα ήταν ανέφικτη. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν ήταν παρά ουτοπία, που αντιμετωπιζόταν και από τις δύο πλευρές σαν μια ευκαιρία για να διαπιστώσει η μία τις διαθέσεις της άλλης και μόνο. Ο Ιωάννης Ράλλης κατάλαβε αρκετά καλά το ανέφικτο μιας τέτοιας συμφωνίας, ώστε με επιστολή του προς τον Βουλπιώτη (28 Μαΐου 1943) να πει:

«Από προχθές, μετά τα μεταξύ μας λεχθέντα, απησχόλησεν εμέ σοβαρώτατα το ζήτημα των προτάσεων του κ. Γληνού. Παρ' όλην δε την εκφρασθείσαν προς με σχετικώς αισιοδοξίαν σας, δεν ηδυνήθην να πεισθώ ότι η πρώτη μου εντύπωσις ήτο εσφαλμένη. Δεν θέλω, ως σας είπον, να θέσω υπό αμφιβολίαν την ειλικρίνειαν των προθέσεων του κ. Γληνού, ον και εγώ γνωρίζω και τιμώ ως άνθρωπον. Δεν δύναμαι όμως, όπως ήδη σας είπον, να λησμονήσω ότι διαπραγματεύσεις του «λύκου με τ' αρνί» δεν αποβαίνουν συνήθως επ' αγαθώ του

Ο εκπαιδευτικός, συγγραφέας και πολιτικός Δημήτρης Γληνός (1882-1943).

Παράδοση από τον πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη σημειών στον επικεφαλής των Ταγμάτων Ασφαλείας Αττικής Ιωάννη Πλυτζανόπουλο.

δευτέρου και ότι ο κομμουνισμός μάλιστα παρ' ημίν είναι λύκος τρομερός, αφού το ΚΚΕ συνεργάζεται με τον προαιώνιόν μας εχθρόν, την Βουλγαρίαν.

»Πώς θέλετε να λησμονήσω το εν Φλωρίνη μετά των Βουλγάρων και Σέρβων κομμουνιστών υπογραφέν σύμφωνον υπό του Τζίμα, μέλους της διοικούσης επιτροπής του ΚΚΕ, περί δημιουργίας αυτονόμου Μακεδονικού Κράτους, εν περιπτώσει ήττης του Άξονος;

»Πώς να παρίδω ότι το μέγιστον μέρος των κομμουνιστικών εντύπων που επλημμύρισαν την Ελλάδα αποστέλλεται εκ Σόφιας προς το ΚΚΕ, άμα δε και χρήματα άφθονα στέλλονται εις αυτό εκείθεν;

»Τι; Θέλετε να κωφεύσω εις τους θρήνους και κοπετούς των δυστυχών θυμάτων της κομμουνιστικής θηριωδίας, τους ερχομένους εξ όλης της Ελληνικής υπαίθρου;

»Δεν αρνούμαι την αγνότητα των προθέσεων και του στρατηγού Παγκάλου

και του κ. Σοφιανόπουλου και των άλλων κυρίων και υμών. Αλλά πώς το θέλετε; Φοβούμαι μήπως μας απατήσουν και μήπως αναβάλλων την συγκρότησιν των ταγμάτων, γίνω αίτιος της σφαγής και άλλων ακόμη αθώων τιμίων Ελλήνων.

»Εξ άλλου όμως δεν παραγνωρίζω την σοβαρότητα του επιχειρήματος ότι εάν εμμείνω πεισμόνως εις την άρνησιν πάσης διαπραγματεύσεως, κινδυνεύω να εκτεθώ ημέραν τινά εις την συκοφαντίαν ότι διά του πείσματός μου προεκάλεσα την διαιώνισιν της αλληλοσφαγής.

»Μετά ώριμον λοιπόν σκέψιν, απεφάσισα τα εξής:

»Συναίνω κατ' αρχήν εις το να προβήτε εις τας παρά του κ. Γληνού, τη εξουσιοδοτήσιν του ΚΚΕ προτεινομένας διαπραγματεύσεις και δέχομαι να σταματήσω το γε νυν έχον την πλήρη συγκρότησιν των ταγμάτων, δηλ. να μην επιδιώξω τον άμεσον εξοπλισμόν των, αλλά να προβώ ουχ ήττον εις την συγκρότησιν του έμψυχου υλικού, πράγμα το οποίον

Πάσχα του 1944. Ο Ιωάν. Ράλλης με τον Ιωάν. Πλυτζανόπουλο και Γερμανό αξιωματικό, (Αρχείο ΕΡΤ).

δεν επιδέχεται αναβολήν διότι χρήζει μακρού χρόνου. Θα με κρατήτε όμως απολύτως ενήμερον της πορείας των διαπραγματεύσεων, δηλώ δε σαφώς ότι αν πεισθώ εκ της πορείας αυτής ότι ουδέν άλλον διά των προτάσεων αυτών επιδιώκει ει να κερδίση έναντί μου το ΚΚΕ χρόνον τότε θα είμαι ελεύθερος να διατάξω τον εν τάχει εξοπλισμόν των ταγμάτων».

Ήταν μοιραίο αυτές οι διαπραγματεύσεις να μην ευοδωθούν. Παρά το γεγονός ότι μια τέτοια συμφωνία (στην ουσία μεταξύ του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ Αθηνών), που θα γινόταν ταυτόχρονα με την οριστική διάσπαση του ΕΔΕΣ, θα απομόνωνε επικίνδυνα τον Ζέρβα, ο οποίος θα είχε πλέον να αντιμετωπίσει πολύπλευρο μέτωπο. Στις 19 Οκτωβρίου 1943 ο Βουλπιώτης εν είδει ανακεφαλαίωσης έγραφε προς τον Ράλλη σχετικά:

«Σκοπός της παρούσης μου είναι να σας ανακοινώσω το οριστικόν ναυάγιον των διαπραγματεύσεων μεταξύ ΚΚΕ και

ΕΔΕΣ Αθηνών. Συζητήσεις και πάλιν συζητήσεις, στρεψοδικίαι και παρεκλύσεις υπήρξεν η τακτική του ΚΚΕ καθ' όλον το διαρρέυσαν χρονικό διάστημα. Πάρα ταύτα, υπήρξεν απέραντος η υπομονή υμών. Ο στρατηγός Πάγκαλος και ο κ. Σοφιανόπουλος παρηκολούθησαν εν λεπτομερεία τας συζητήσεις. Τόσον οι κύριοι ούτοι, όσον και ο κ. Γ. Βαρβούτης, κατέβαλον πάσαν προσπάθειαν προς επίτευξιν της συνεννοήσεως. Εις τον κ. Σοφούλην ως και προς τον Αρχιεπίσκοπον Δαμασκηνόν εγνωστοποιήθησαν τα καθέκαστα, εμού επί μακρόν βαρέως ασθενούντος, παρά του συνταγματάρχου Παπαγεωργίου.

»Πρωτόκολλα εξεπονήθησαν διάφορα και συνεζητήθησαν και εξωνυχίσθησαν και πάντοτε την τελευταίαν στιγμήν κάτι νέον επροτείνετο και εξητείτο παρά του ΚΚΕ.

»Εν τέλει, μετά μυρίας προσπαθείας, κατελήξαμεν όπως το ΚΚΕ εκπονήση το οριστικόν πρωτόκολλον συμφωνίας και

Ένας Έλληνας και δύο Γερμανοί στρατιώτες σε κοινή επιχείρηση σε κάποιο ελληνικό χωριό (1943).

αφού αναμείναμεν επί μακρόν, το έφε-
ρεν ο κ. Γληνός και τω εδηλώθη ότι το
ΕΔΕΣ Αθηνών είναι σύμφωνον, αρκεί δε
να μας γνωρίση τον τόπο και τον χρόνον
όπου θα έλθουν τα προς τούτο εξουσιο-
δοτημένα μέλη της διοικούσης επιτρο-
πής του ΚΚΕ ίνα υπογραφή.

»Ο κ. Γληνός ανεχώρησεν ενθουσια-
σμένος, λέγων ότι εντός δύο τριών ημε-
ρών θα μοι εγνώριζε τα σχετικά. Και αι
ημέραι παρήρχοντο και η επίθεσις του
ΚΚΕ εναντίον μου δι' όλων των μέσων
εκορυφούτο και ουδεμία απάντησις του
κ. Γληνού. Ότε μίαν ημέραν πληροφο-
ρούμαι παρά του κ. Σοφianoπούλου ότι
ο κ. Γληνός «ντρέπεται» να έλθη να μη
ιδή, διότι το ΚΚΕ εξέφρασε την επιθυμί-
αν όπως εις το παρ' αυτού του ιδίου εκ-
πονηθέν πρωτόκολλον προστεθούν δύο
όροι και δη:

»1^{ον}. Το ΕΔΕΣ Αθηνών ν' αναλάβη την
υποχρέωσιν όπως εν η περιπτώσει οι
Άγγλοι θελήσουν να επαναφέρουν τον
Βασιλέα άνευ δημοψηφίσματος, αντιτα-

χθή ενόπλιωσιν εν συνεργασία με τον στρα-
τόν του ΕΛΑΣ κατά των Άγγλων.

»2^{ον}. Το ΕΔΕΣ Αθηνών να αναλάβη την
υποχρέωσιν όπως άμα τη υπογραφή της
συμφωνίας αποκηρύξη τον στρατηγόν
Ζέρβαν διά του παρανόμου τύπου του
ως προδότην.

»Η διατύπωσις των όρων αυτών κατά
την στιγμήν ταύτην είναι ηαπόδειξις ότι
ουδέποτε διενόηθη σοβαρώς το ΚΚΕ να
έλθη εις οϊανδήποτε συμφωνίαν, διότι
ακριβώς γνωρίζει κάλλιστα ότι οι όροι
αυτοί είναι δι' ημάς απαράδεκτοι».

Οι όροι, τους οποίους διαβίβασε μέσω
του μετέπειτα υπουργού Εξωτερικών
Ιωάννη Σοφianoπούλου ο Δημήτρης Γλη-
νός και ήταν το έναυσμα για τη διακοπή
των διαπραγματεύσεων, είναι αντίστοι-
χοι προς τους όρους που έθεσε ο ΕΛΑΣ
λίγο αργότερα προς τον Ζέρβα. Με τη
διαφορά ότι ο Ζέρβας υποχρεώθηκε να
τους δεχτεί και να αποκηρύξει σαν προ-
δότες τον Βουλπιώτη, τον Ηλία Σταματό-
πουλο, και άλλους.

Ο Ελληνοκροάτης χημικός μηχανικός, ναζιστής, επιχειρηματίας Έγκον Κοντουμάς (στο κέντρο) με τον υπουργό Σιδηροδρόμων της κυβέρνησης Μεταξά, Γεώργιο Σπυρίδωνος. ΔΕΞΙΑ: Ο δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας *Εστία* Αχιλλέας Κύρου (1898-1950) κατηγόρησε τον Βουλπιώτη ως συνυπεύθυνο του εμφύλιου σπαραγμού επειδή είχε πρωτοστατήσει στη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Η αποτυχία των διαπραγματεύσεων έλυσε τα χέρια του Ράλλη για τον εξοπλισμό των Ταγμάτων Ασφαλείας, όπως έγραψε στον Βουλπιώτη:

«Εν Αθήναις τη 19 Οκτωβρίου 1943

»Αξιότιμε κ. Βουλπιώτη,

»Απαντώ εν βία αμέσως εις την σημερινήν προς με επιστολήν. Το περιεχόμενον αυτής γνωρίζετε άριστα ότι δεν ήτο δυνατόν να προκαλέση την έκκληξίν μου, αφού διά των καθημερινών σχεδόν πληροφοριών σας έβλεπον, ως πολλάκις σας επανέλαβον, πού εβαίνομεν και αρχικώς, ότε προς στιγμήν επλανήθην ως προς τας πραγματικές προθέσεις του ΚΚΕ και του παραρτήματός του ΕΑΜ.

»Βεβαίως δεν δύνανται οι κύριοι αυτοί να ισχυρισθούν ότι παρέβην τας κατά Μάιον δοθείσας υποσχέσεις μου, αφού

ετήρησα αυτάς απολύτως, παρ' όλας τας εκ μέρους αυτών καθημερινάς και ποικίλας παρασπονδίας, εκδηλωθείσας και εκδηλουμένας κατά τον αγριώτερον τρόπον. Υπενθυμίζω δ' ακόμη ότι ότε ο κ. Ταβουλάρης απεμάκρυνε τον κ. Έβερτ της Διευθύνσεως της Αστυνομίας και εζητήσατε υμείς εκ μέρους του ΕΔΕΣ Αθηνών την επαναφοράν του λόγω της προϋπαρξάσης συμφωνίας, επέμεινα να αναδιορισθή αμέσως και επέτυχα τούτο, παρ' όλην την αντίδρασιν των αρχών κατοχής.

»Ήδη, με γοργόν ρυθμόν θα προβώ εις την συγκρότησιν των ταγμάτων, ίνα δυνηθούν ταύτα να αναλάβουν το ταχύτερον την εκτέλεσιν του σκληρού των καθηκόντος. Και δι' εμέ τον ίδιον είναι τούτο εκτέλεσις καθήκοντος, πιστεύσα-

τέ με, πολύ σκληρού. Δεν έχω όμως νομίζω το δικαίωμα ν διστάσω ούτε μίαν στιγμήν, διότι βλέπω ότι η εξόντωση του εντίμου ελληνικού πληθυσμού και των πόλεων και της υπαίθρου και η δι' αυτής παράδοσις της Ελλάδος εις τους απαισίους εχθρούς της είναι το πρόγραμμα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ και ότι έργον στοιχειώδους πατριωτισμού επιβάλλει, δι' όσων δυνηθώμεν να διαθέσωμεν δυνάμειν, να αντιταχθώμεν εις τους προδότες.

»Αναλαμβάνω τον σκληρόν αυτόν αγώνα, έχω όμως την συνείδησίμ μου αναπαυμένην, διότι έκαμα παν το ανθρωπίνως δυνατόν, ίνα μη φθάσω εις την οδυνηράν αυτήν υποχρέωσιν.⁶

Μετά τιμής,

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΡΑΛΛΗΣ»

Ο ίδιος ο Βουλπιώτης εκμυστηρεύθηκε αργότερα, το 1972, στον νεαρό τότε συγγραφέα Δημοσθένη Κούκουνα ότι «η ιδέα για τη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας στηριζόταν αποκλειστικά και μόνο στην προστασία του αστικού καθεστώτος, δηλαδή στη μη κομμουνιστικοποίηση της Ελλάδος όταν κάποια στιγμή θα απελευθερωνόταν από τους κατακτητές. Πράγματι έγιναν παρεκτροπές και ακόμη, θα έλεγα, εγκληματικές πράξεις. Τέτοια όμως έγιναν και από την άλλη πλευρά, μάλιστα κατά κόρον, με τις δολοφονίες αθώων πολιτών. Θελήσαμε με τη συνεργασία εγνωσμένου κύρους πολιτικών ανδρών, όπως οι Πάγκαλος, Σοφούλης, Γονατάς, και πολλοί άλλοι, ιδίως δε ο αείμνηστος πολιτικός Ιωάννης Ράλλης, να διασώσουμε την Ελλάδα. Και τη

Ο εθνικιστής φοιτητής Κίτσος Μαλτεζος-Μακρυγιάννης δολοφονήθηκε την 1η Φεβρουαρίου του 1944 από μέλη του ΕΛΑΣ Σπουδάζουσας. ΔΕΞΙΑ: Ο πολιτικός Πάνος Χατζηπάνος, υπήρξε μάρτυς υπερασπίσεως στη δίκη του Βουλπιώτη, όπου αθώωθηκε. Ενδιαφέρον έχει ότι ο Χατζηπάνος το 1950 παραιτήθηκε από υπουργός μετά από την εμπλοκή του σε σκάνδαλο διαφθοράς, γνωστό και ως «Σκάνδαλο των καυσίμων».

διασώσαμε, διότι οι κομμουνιστές, όταν ήρθε η ώρα της Απελευθερώσεως, δίστασαν να καταλάβουν την πρωτεύουσα ενώπιον του αντίπαλου δέους, δηλαδή των Ταγμάτων Ασφαλείας. Υπό την έννοια αυτή, εκ του αποτελέσματος, δικαιωθήκαμε όσοι είχαμε αυτή την ιδέα και αυτή την πεποίθηση. Ποιος μπορεί να έχει αντίρρηση ότι με τα Τάγματα Ασφαλείας δεν διασώσαμε το αστικό καθεστώς και δεν αφήσαμε την Ελλάδα να γίνει στάχτη; Αυτή είναι η αλήθεια».⁷

Φυσικά, οι αριστεροί, και όχι μόνο, έχουν αντίθετη άποψη, σημασία όμως έχει ότι εξαιτίας της πρωτοβουλίας Βουλπιώτη τα Τάγματα Ασφαλείας συνέβαλαν αποφασιστικά και στην καταστολή του Δεκεμβριανού κινήματος τον Δεκέμβριο του 1944.

Ο διερμηνέας του γερμανικού στρατηγείου στην Αθήνα, αρχαιολόγος και ελληνομαθής δρ. Ρόλαντ Χάμπε, που συμμετείχε ενεργά στη διάσωση της Αθήνας από τις καταστροφές των υποχωρούντων γερμανικών στρατευμάτων, περιγράφει στις μεταπολεμικές αναμνήσεις του τον δαιμόνιο Έλληνα επιχειρηματία ως «γκρίζα επιχειρηματικότητα». «Ήταν γνωστό», αναφέρει, «ότι ο κύριος Βουλπιώτης διηύθυνε ένα μεγάλο μέρος του ΕΔΕΣ Αθηνών. Χάρη στις ικανότητές του και στις σχέσεις του με τις γερμανικές υπηρεσίες – ακόμη και με τον ανώτατο διοικητή, τη Γενική Διοίκηση αλλά και τον επικεφαλής των Ες Ες και της Αστυνομίας στην Αθήνα, κατόρθωσε να αποκτήσουν τα Τάγματα Ασφαλείας της κυβέρνησης Ράλλη γερμανικό εξοπλισμό και να χρησιμοποιηθούν στην αντιμετώπιση των κομμουνιστών».⁸

Όταν οι Γερμανοί τελικά αποχώρησαν από την Αθήνα, ο Βουλπιώτης παρέμεινε στην πρωτεύουσα. Ήταν προφανές ότι βασίστηκε στις υπηρεσίες που κατά καιρούς πρόσφερε στους Άγγλους. Λίγο

μετά την απελευθέρωση οι εταιρίες του επιτάχθηκαν ως εκθρικές προς την Ελλάδα και απαγγέλθηκε εναντίον του η κατηγορία της «συνεργασίας με τον εκθρό». Τον Φεβρουάριο του 1946 παραπέμφθηκε στο Α΄ Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων διότι «ενίσχυσε την πολεμική προσπάθεια του εκθρού και εξήρεν το έργο του διά του ραδιοφώνου ενσπείρων την ηττοπάθεια μεταξύ του ελληνικού λαού. Κατέδωκεν Έλληνας πολίτας και αξιωματικούς εις τον εκθρόν, εκμεταλλεόμενος δε την γερμανομάθειάν του και την θέσιν του συνήψε συμφωνία μετά της γερμανικής εταιρείας Τελεφούνκεν εις την οποίαν παρέδωκεν όλους τους ελληνικούς ραδιοσταθμούς...»⁹

Οι κατηγορίες ωστόσο δεν αποδείχθηκαν και απαλλάχθηκε ομόφωνα, κυρίως χάρη στις ευνοϊκές καταθέσεις πρακτόρων των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, στις επιστολές αποφυλακισμένων από τις γερμανικές φυλακές χάρη στη μεσολάβηση του Βουλπιώτη, και κυρίως χάρη στη μαρτυρία του πολιτικού Πάνου Χατζηπάνου, προέδρου των Ελλήνων Τεκτόνων. Ο εισαγγελέας Βελούζος όμως δεν αποδέχθηκε την αθώωση και ανέπεμψε την υπόθεση για εκ νέου εκδίκαση.

Η τελική αθώωση

Στη νέα δίκη που ακολούθησε οι μάρτυρες κατηγορίας, όπως ο στρατηγός Κλεάνθης Μπουλαλάς, ο δημοσιογράφος Δημήτριος Σβολόπουλος και ένας πρώην πράκτορας της γερμανικής SD (Υπηρεσία Ασφαλείας), ο Ιάσων Μανδηλάρης, δεν διαπίστωσαν από τη συνεργασία τους με τον Βουλπιώτη κάτι επιλήψιμο. Σε μια διακοπή της δίκης, όταν είχε ολοκληρωθεί η εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας, πλησίασε τον Βουλπιώτη μια μικροκαμωμένη ηλικιωμένη κυρία,

φτωκικά ντυμένη. «Κυλούσαν δάκρυα στο αποστεωμένο πρόσωπό της», περιγράφει η κόρη του Βουλπιώτη, συγγραφέας Ιζαμπέλλα Παλάσκα. Η ηλικιωμένη γυναίκα προθυμοποιήθηκε να καταθέσει υπέρ του κατηγορουμένου. «Ήρθα να σας πω, αν θέλετε, να καταθέσω υπέρ σας, διότι εσείς μεν μου σώσατε το παιδί μου, ένα παλικάρι είκοσι χρόνων μέχρι και πάνω, από τους Γερμανούς, που είχαν αποφασίσει να το εκτελέσουν, αλλά δυστυχώς, μόλις έφυγαν, το ξέκαναν οι κομμουνιστές...» Αυτός την καθυσάχασε πιάνοντάς την προστατευτικά από τους ώμους: «Δεν χρειάζεται, κυρία μου, να κάνετε τον κόπο, η Δικαιοσύνη αντιλαμβάνεται τι έκανα και τι δεν έκανα».¹⁰

Πράγματι, η δικαιοσύνη «αντιλήφθηκε» τις πράξεις και τη στάση του Βουλπιώτη κατά την Κατοχή και αθώωθηκε πανηγυρικά. ενώ τα έξοδα εκδόθηκαν «εις βάρος του Δημοσίου». Περιχαρής για την αθωωτική ετυμηγορία, ο Βουλ-

πιώτης γιόρτασε το ίδιο βράδυ πίνοντας σαμπάνια στο καμπαρέ Μαξίμ στο κέντρο της Αθήνας. Προηγουμένως φρόντισε να δεξιωθεί τους δικηγόρους και φίλους που του είχαν συμπαρασταθεί στο εστιατόριο Αβέρωφ, στην αρχή της οδού Σταδίου.

Η αντιδικία με τον Αχιλλέα Κύρου

Μερικούς μήνες μετά την απελευθέρωση ο ανακριτής είχε διατάξει την προφυλάκιση του Βουλπιώτη (Μάρτιος 1945) βασιζόμενος κυρίως στην κατάθεση του γνωστού δημοσιογράφου Αχιλλέα Κύρου, εκδότη της εφημερίδας *Εστία*. Ο Κύρου κατηγορήσε τον Βουλπιώτη ως συνυπεύθυνο για τον εμφύλιο σπαραγμό επειδή είχε πρωτοστατήσει στη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας. Επίσης, όπως είπαμε, κατηγορήθηκε για συνεργασία και δοσοληψία με τους Γερμανούς κατακτητές.

Κατά τη διάρκεια όμως της δίκης που

Ο οικονομολόγος Καρλ Κλόντιους (1897-1952), υπήρξε ειδικός απεσταλμένος του Χίτλερ για τα οικονομικά ζητήματα των Βαλκανίων. ΔΕΞΙΑ: Ο εξ' απορρήτων μυστικοσύμβουλος του Μεταξά, Ιωάννης Διάκος ζήτησε 20.000 χρυσές λίρες για να κατοχυρωθεί η σύμβαση με την Telefunken από το Υπουργικό Συμβούλιο.

ακολούθησε φάνηκε ο πραγματικός λόγος της αντιδικίας των δύο αντρών. Στις αρχές του 1944 (1η Φεβρουαρίου) είχε δολοφονηθεί στο άγαλμα του Βύρωνα, απέναντι από τους στύλους του Ολυμπίου Διός, ο νεαρός φοιτητής Κίτσος Μαλτέζος-Μακρυγιάννης. Ο Μαλτέζος ήταν τρισέγγονος και τελευταίος απόγονος του ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, στρατηγού Μακρυγιάννη. Η δολοφονία του διατάχθηκε από το ένοπλο τμήμα της σπουδάζουσας νεολαίας του ΕΛΑΣ και εκτελέστηκε από δύο αδέρφια, τους Μικέ και Διονύση Κουρουνιώτη. Ο άνθρωπος όμως που κατέδωσε τον Μαλτέζο ως «χαφιέ» και «πράκτορα» του εχθρού ήταν ο Άδωνις Κύρου, γιος του Αχιλλέα, εκδότη της *Εστίας*. Ο Μαλτέζος έπεσε νεκρός μπροστά στη στάση του τραμ επί της λεωφόρου Αμαλίας, πυροβολημένος από τους εκτελεστές του στον δεξιό κρόταφο και στο στήθος.

Μετά την εκτέλεση ο Μικέ Κουρουνιώτης συνελήφθη από δύο ταγματασφαλίτες και, αφού ανακρίθηκε, ομολόγησε την εμπλοκή του Άδωνι Κύρου. Με τη συνηθισμένη εκείνη την εποχή και επίπλαστη κατηγορία του «δωσιλογισμού» ο Μαλτέζος είχε στην πραγματικότητα στοχοποιηθεί για την εμπλοκή του στη ΠΑΝ, μια αντικομμουνιστική αντιστασιακή οργάνωση. Αυτό όμως που είχε εξοργίσει περισσότερο τον Κύρου ήταν ο έρωτας μιας νεαρής συμφοιτήτριάς τους για τον Κίτσο Μαλτέζο. Το στοιχείο λοιπόν του φθόνου και της αντιζηλίας για τις ερωτικές επιτυχίες του άτυχου Μαλτέζου ήταν το ισχυρότερο κίνητρο.

Όταν λίγο μετά τη δολοφονία του Μαλτέζου συνελήφθη από την Ειδική Ασφάλεια και ο Άδωνις Κύρου με την κατηγορία της «συνενοχής», ο πατέρας του, Αχιλλέας, έτρεξε αμέσως στον Βουλπιώτη. Ο εκδότης της *Εστίας* παρα-

κάλεσε τον παντοδύναμο εκπρόσωπο της Siemens να μεσολαβήσει στους Γερμανούς προκειμένου να μην εκτελεστεί ο γιος του. Ο Βουλπιώτης, δηλώνοντας αναρμόδιος, τον παρέπεμψε στον τότε κατοχικό πρωθυπουργό, Ιωάννη Ράλλη, ο οποίος παρακάλεσε τους Γερμανούς να αφήσουν τον νεαρό Κύρου ελεύθερο. Οι Γερμανοί συμφώνησαν με την προϋπόθεση να φύγει από την Ελλάδα και, πράγματι, όταν αποφυλακίστηκε διέφυγε στη Γαλλία, όπου διέπρεψε ως σκηνοθέτης. Επανήλθε στην Ελλάδα ύστερα από 20 χρόνια, όταν είχε παραγραφεί πλέον το αδίκημα. Ο ίδιος ο Βουλπιώτης, σε μια απολογητική έκδοση-απάντηση προς τον Αχιλλέα Κύρου το 1946 λέει:

«[...]όταν ο υιός σας συνελήφθη αρχές του 1944 παρά της Ελληνικής Ειδικής Ασφαλείας ως μέλος της ΟΠΛΑ και ως ενεχόμενος εις την δολοφονίαν του νεαρού φίλου του Μαλτέζου, και εζητήθη η επέμβασίς μου διά την σωτηρίαν του, ηρνήθην να επέμβω διότι δεν είχαν προς τούτο αρμοδιότητα. Άλλος τις όμως, παρακληθείς, επενέβη τότε και, παρά πάντα Νόμον και Δίκαιον ενώπιον του οποίου όλοι οι πολίται ανεξαρτήτως καταγωγής έπρεπε να είναι ίσοι, διέταξε την απόλυσιν του υιού σας.

»Ο Ιωάννης Ράλλης.

»Και όταν ο Ιωάννης Ράλλης εδικάζετο, προσήλθατε σεις, εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης, μάρτυς κατηγορίας και καταθέσετε τας όσας αθλιότητας καταθέσατε εναντίον του. Ως να μην ήρκουν όμως τα όσα εναντίον του Ιωάννου Ράλλη είπατε, παρελάβετε κατά την ιδίαν δίκην και τον αδελφόν του, κ. Γε'ωργιον Ράλλον, και τον στολίσατε και αυτόν με τον τρόπον που μόνον σεις γνωρίζετε. Αλλ' όταν εδικάζεσθε, την 3-6-1946, μηνυθείς παρά του κ. Γεωργίου Ράλλη επί συκοφαντία, τι εδηλώσατε εις το δικαστήριον διά να αποφύγητε την βεβαίαν καταδίκην σας;

»Ότι τα όσα είπατε κατά του κ. Γεωργίου Ράλλη τα είπατε διότι σας επίεσαν ο εισαγγελεύς να τα πείτε, καθ' ότι σεις ουδέποτε επιστεύσατε ή πιστεύετε ότι ήσαν αληθή. Μήπως τολμάτε να διαψεύσετε τα όντως ανήκουστα αυτά φθέγματά σας; Μην λησμονήτε και πάλιν τα επίσημα πρακτικά, άτινα έχω ενώπιόν μου[...]».¹¹

Η δύση της πολυτάραχης ζωής του

Μετά τον τερματισμό του Εμφύλιου πολέμου (1946-1949) ο Βουλπιώτης, απαλλαγμένος πλέον από κάθε κατηγορία του παρελθόντος, δραστηριοποιήθηκε εκ νέου επιχειρηματικά. Το 1952 επιστρατεύθηκε από την κυβέρνηση Παπάγου για την προσέλκυση γερμανικών επενδύσεων στους τομείς ενδιαφέροντός του. Ωστόσο μερικά χρόνια αργότερα, το 1955, το όνομα Βουλπιώτης μπλέχτηκε ξανά σε μια περίπτωση χρηματισμού. Ο άλλοτε γαμπρός του Φον Ζίμενς βρέθηκε κατηγορούμενος για συκοφαντική δυσφήμιση εις βάρος του υφυπουργού Συγκοινωνιών Κωνσταντίνου Παπακωνσταντίνου, τον οποίο τον είχε καταγγείλει ότι ζήτησε μίζα από τη Siemens. Στη δίκη εκείνη, που έγινε τον Σεπτέμβριο του 1955, εκτός από τον μηνυτή υφυπουργό Παπακωνσταντίνου, κυριότερος μάρτυρας κατηγορίας ήταν ο προϊστάμενος υπουργός του, Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αξίζει να σημειωθεί ότι συνήγορος του Βουλπιώτη στην υπόθεση αυτή ήταν ο άγνωστος τότε δικηγόρος Τάκης Μακρής, που είχε έρθει από τη Θεσσαλονίκη. Ο Μακρής, αργότερα υπουργός της κυβέρνησης Καραμανλή, ήταν ο άνθρωπος-κλειδί στην υπόθεση Μέρτεν, που ταλαιπώρησε τον πολιτικό κόσμο της χώρας. Ο Βουλπιώτης έχασε τη δίκη και, αφού φυλακίστηκε για λίγο, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα και να καταφύγει στην Ιταλία. Στην Ελλάδα επέστρεψε το 1965,

αποφασισμένος πλέον να μην ασχοληθεί ούτε με την πολιτική αλλά ούτε με τις επιχειρήσεις του.

Ενδιαφέρον έχει και μία άλλη άγνωστη πτυχή της περιπετειώδους ζωής του Βουλπιώτη. Μετά τον πόλεμο σύνηψε ερωτικό δεσμό με μια παλιά του σχέση, τη γυναίκα του πανίσχυρου οικονομολόγου Καρλ Κλόντιους, ο οποίος υπήρξε ειδικός απεσταλμένος του Χίτλερ για τα οικονομικά ζητήματα των Βαλκανίων, με έδρα τη Ρουμανία, και γνώριζε πολλά μυστικά για τον ορυκτό πλούτο της Ελλάδας. Η ερωτευμένη Ντοροθέα Κλόντιους αποκάλυψε στον Βουλπιώτη ότι οι Γερμανοί είχαν φυλάξει μέσα σε ένα μεγάλο μαύρο ντοσιέ, που βρισκόταν σε ένα σιδερένιο κιβώτιο μονής του Αγίου Όρους, όλα τα μυστικά για το υπέδαφος της Ελλάδας. Το κιβώτιο είχε παραδοθεί στη μονή λίγο πριν από την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα (Οκτώβριος του 1944), με την προσδοκία ότι χάρη στα νέα όπλα το Τρίτο Ράιχ θα κέρδιζε τελικά τον πόλεμο και η Γερμανία θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί αργότερα τους θησαυρούς του ελληνικού υπεδάφους.¹²

Η Ντοροθέα Κλόντιους, που το 1955 είχε επιστρέψει στη Δύση από τις σοβιετικές φυλακές όπου, σύμφωνα με γερμανικές πηγές, κρατούνταν, είχε μια βραχύχρονη ερωτική σχέση με τον Βουλπιώτη. Το μυστικό για τους ελληνικούς θησαυρούς τής το είχε εκμυστηρευθεί ο ίδιος ο άντρας της λίγο πριν από τον θάνατό του (15 Ιανουαρίου 1952).¹³

Ο φάκελος βρέθηκε αργότερα στα χέρια του Βουλπιώτη, ο οποίος τον παρέδωσε σε υπουργό της κυβέρνησης της ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Είναι άγνωστο τι απέγινε το μαύρο ντοσιέ με τα θαμμένα μυστικά. Το πιθανότερο είναι πως βρίσκεται σκονισμένο στο υπόγειο κάποιου υπουργείου. Ο Βουλπιώτης πέ-

θανε πλήρης ημερών τον Σεπτέμβριο του 1999, ύστερα από αλληπάλληλα εγκεφαλικά επεισόδια. Λίγα χρόνια πριν είχε μιλήσει με τον γράφοντα. Τα τελευταία λόγια του ήταν: «Στη ζωή προχωρά μόνος εκείνος που δεν λυγίζει».

Αναμφισβήτητα ο Βουλπιώτης υπήρξε ικανός επιχειρηματίας, ευφυέστατος, πολυμαθής και κοσμοπολίτης. Η σχέση του με τη Γερμανία τον βοήθησε να επιδείξει ασυνήθιστη εργατικότητα, συνέπεια και αποτελεσματικότητα. Από την άλλη όμως ο γερμανικός κυνισμός και η σκληρότητα ήταν κι αυτά μέρος του χαρακτήρα του. Το βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας της ζωής του ήταν το «χρήμα». Προτιμούσε τους χαμηλούς τόνους

και το παρασκήνιο. Οι ανόητες επιδείξεις πλούτου δεν ήταν του χαρακτήρα του. Την περίοδο της Κατοχής είχε τον απόλυτο έλεγχο των τηλεπικοινωνιών και του ραδιοφώνου για έναν και μόνο λόγο: για να διαθέτει δύναμη και επιρροή. Το χρήμα το χρησιμοποιούσε για να εξαγοράζει συνειδήσεις και ανθρώπους. Σίγουρα δεν καταδικάστηκε ποτέ ως δωσίλογος από τη δικαιοσύνη της μεταπολεμικής περιόδου, αλλά ποιος καλόπιστος ιστορικός ερευνητής ή αναγνώστης έχει την παραμικρή αμφιβολία ότι την εποχή εκείνη, και εξαιτίας του εμφυλιοπολεμικού κλίματος, το επίσημο ελληνικό κράτος προσπέρασε την περίπτωση Βουλπιώτη χωρίς να την επιλύσει ή να καταδικάσει τις σκοτεινές πτυχές της;

Το 1934 ο Βουλπιώτης άρχισε τις διαπραγματεύσεις με τον Εμμανουήλ Μάρκογλου, ιδιοκτήτη ανώνυμης εταιρίας που κατείχε το προνόμιο της εγκατάστασης ραδιοφωνικών πομπών και μετάδοσης ραδιοφωνικών εκπομπών στην Ελλάδα, για την εξαγορά της επιχείρησής του. Η εταιρία του Μάρκογλου αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα και δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στους όρους της σύμβασής της με το ελληνικό δημόσιο, με αποτέλεσμα να πουλήσει τις μετοχές της στην Telefunken. Ο τότε πρωθυπουργός όμως, Τσαλδάρης, αρνήθηκε να επικυρώσει τη σύμβαση αυτή. Το 1936, όταν κατέλαβε την εξουσία ο Μεταξάς, και έπειτα από διεθνή διαγωνισμό, προτίμησε τις προτάσεις της Telefunken ως «απείρως ευνοϊκότερες των άλλων εταιρειών». Ο Βουλπιώτης δεν παρέλειψε βέβαια να «δωρίσει» ένα σύγχρονο ηλεκτρικό γραμμόφωνο στον Μεταξά ως μικρό δώρο του εταιρίας.

Σύμφωνα με τη μαρτυρική κατάθεση του Στέφανου Ελευθερίου, Διευθυντή της Ραδιοηλεκτρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Συγκοινωνιών (υπηρεσία τότε αρμόδια για Ταχυδρομεία, Τηλέγραφο και Τηλεφωνία), η σύμβαση με την Telefunken υπογράφηκε τελικά το 1930, έπειτα από διαπραγματεύσεις. Πρόεδρος της αρμόδιας επιτροπής ήταν ο υπουργός Συγκοινωνιών και μετείχε ως μέλος ο μάρτυρας Ελευθερίου. Η σύμβαση αυτή έπρεπε κατόπιν να επικυρωθεί από το Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά

δεν έγινε δεκτή επειδή... «δεν επληρώθησαν αι 20.000 χρυσαί λίραι, αι οποίαι εζητήθησαν από πρόσωπον έχον επιρροήν επί της Κυβερνήσεως». Το πρόσωπο αυτό ήταν βέβαια ο εξ απορρήτων μυστικοσύμβουλος του Μεταξά, Ιωάννης Διάκος, ο οποίος δεν απομακρύνθηκε ποτέ από το πρωθυπουργικό περιβάλλον, ούτε παραπέμφθηκε σε δίκη, αλλά μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τον γερμανικό στρατό ασχολήθηκε με επιχειρήσεις στις ΗΠΑ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ιζαμπέλλα Παλάσκα, *Άγγελος ή δαίμονας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ. 12.
- 2 Στο ίδιο, σ. 26.
- 3 Carl Koettgen, «Carl Friedrich von Siemens, Siemens – Zeitschrift», 21 Jahrgang, No 4, (Ιούλ./Σεπτ. 1941), σ. 141.
- 4 Εφ. *Βήμα*, 14 Απρ. 2013.
- 5 Sitza Karaiskakis, *Das Dritte Reich durch meine Brille, Tiefdruck – Gesellschaft M.B.H.*, Abteilung Buchverlag, Βερολίνο, 1934, σ. 8.
- 6 Δημοσθένης Κούκουνας, *Οι μυστικές διαπραγματεύσεις του ΕΑΜ με την κυβέρνηση Ιωάννη Ράλλη*, εκδ. Μέτρον, Αθήνα, 1985, σ. 24-35.
- 7 Ιστολόγιο Αέρα/ Δημοσθένης Κούκουνας, 17/11/2012.
- 8 Roland Hampe, *Die Rettung Athens im Oktober 1944*, Franz Steiner Verlag GmbH, Βισμπάντεν, 1955, σ. 47.
- 9 Εφ. *Τα Νέα*, 22 Φεβρ. 1946.
- 10 Ιζαμπέλλα Παλάσκα, *Τα χρόνια της θύελλας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2014, σ. 198.
- 11 Ιωάννης Βουλπιώτης, *Και τώρα προς Αχιλλέα Κύρου απάντησις*, Τυπογρ. Ν.Β. Δεληδημήτρη, Αθήνα, 1946, σ. 4-5.
- 12 Περιοδ. *Spiegel*, 24 Οκτ. 2011, τεύχ. 43.
- 13 Eckart Conze, Norbert Frei, Peter Hayes, Moshe Zimmermann – *Das Amt und die Vergangenheit*, Blessing Verlag, 2010, σ. 212.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

Ιωάννης Βουλπιώτης, *Και τώρα προς Αχιλλέα Κύρου απάντησις*, Τυπογρ. Ν.Β. Δεληδημήτρη, Αθήνα, 1946.

Δημοσθένης Κούκουνας, *Οι μυστικές διαπραγματεύσεις του ΕΑΜ με την κυβέρνηση Ιω. Ράλλη*, εκδ. Μέτρον, Αθήνα, 1985.

Του ίδιου, *Τα ένοχα μυστικά της Κατοχής*, Α' τόμος, εκδ. Historia, Αθήνα 2015. Πέτρος Μακρής-Στάικος, *Ο αγαπημένος των θεών*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα, 2000.

Ιζαμπέλλα Παλάσκα, *Άγγελος ή δαίμονας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2012.

Της ίδιας, *Τα χρόνια της θύελλας*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2014.

Κατερίνα Τσαλίκη, *Ελεύθεροι αιχμάλωτοι, 1943-1945*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα, 1997.

Ιστολόγιο Αέρα/ Δημοσθένης Κούκουνας.

Eckart Conze, Norbert Frei, Peter Hayes, Moshe Zimmermann – *Das Amt und die Vergangenheit*, Blessing Verlag, 2010.

Wilfried Feldenkirchen, *Siemens, Carl Friedrich von/ Band 24 (NDB)*, Duncker und Humboldt Verlag, Βερολίνο, 2010.

Roland Hampe, *Die Rettung Athens im Oktober 1944*, Franz Steiner Verlag GmbH, Βισμπάντεν, 1955.

Sitza Karaiskakis, *Das Dritte Reich durch meine Brille, Tiefdruck – Gesellschaft M.B.H.*, Abteilung Buchverlag, Βερολίνο, 1934.

Carl Koettgen, «Carl Friedrich von Siemens, Siemens – Zeitschrift», 21 Jahrgang, No 4, (Ιούλ./Σεπτ. 1941).

Ο Ιάκωβος Π. Χονδροματίδης είναι ιστορικός ερευνητής

ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΙΣ

Από τον βρετανικό ουτοπικό σοσιαλισμό στη μεσοπολεμική Αθήνα

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Η Νέα Φιλαδέλφεια

Έως τις αρχές του 20ού αιώνα η ευρύτερη περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας ήταν γνωστή ως Ποδονίφτης λόγω του ομώνυμου ρέματος που τη διέρρεε. Εκεί ζούσαν περίπου 120 άνθρωποι, οι οποίοι

οι εργάζονταν στους παρακείμενους αμπελώνες και ελαιώνες και τα λιγοστά σπίτια τους αναπτύσσονταν εκατέρωθεν της σύγχρονης οδού Δεκελείας. Το 1924 το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας αγόρασε μία καλλιεργήσιμη έκταση στην

Αεροφωτογραφία της Νέας Φιλαδέλφειας το 1937.

Άποψη της Νέας Φιλαδέλφειας το 1940.

περιοχή, η οποία ανήκε στον Πανάγιο Τάφο και ονομαζόταν Δονοράδες. Ακολούθως, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων ανέλαβε τη χρηματοδότηση για την ανοικοδόμηση ενός συνοικισμού, που πολεοδομικά θα ακολουθούσε το πρότυπο μία κηπούπολης και που θα προοριζόταν για τη διαμονή προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Την υλοποίηση του έργου ανέλαβε η κατασκευαστική εταιρεία του Ι. Μοίρα και την εκπόνηση των σχεδίων οι αρχιτέκτονες Γ. Μοίρας και Π. Δημητρακόπουλος.

Ρυμοτομικά ο συνοικισμός αναπτύχθηκε σε ομόκεντρες οικοδομικές ζώνες γύρω από έναν πυρήνα ελλειπσοειδούς σχήματος. Από το κέντρο του περνούσε ο κεντρικός οδικός άξονας, η λεωφόρος Δεκελείας, που διασταυρωνόταν με δύο δευτερεύοντες οδικούς άξονες, τις οδούς Βρυούλων και Αντιστάσεως. Το

σύνολο του συνοικισμού ακολουθούσε την κατασκευαστική ιδέα του Χάουαρντ με εξαίρεση το βορειοδυτικό τμήμα του, που κατασκευάστηκε βάσει του ιπποδάμειου συστήματος. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του συνοικισμού προβλέφθηκε χώρος για την κατασκευή αθλητικών εγκαταστάσεων και ενός σχολείου που θα ανεγείρονταν με έξοδα της πολιτείας, καθώς και ενός ναού (αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου) που θα ανοικοδομούταν με έξοδα των κατοίκων.

Η αρτιότητα των οικοπέδων κυμαινόταν μεταξύ 100-200 τ.μ., το μέγιστο όριο ορόφων ήταν οι τρεις, η μέγιστη κάλυψη του οικοπέδου ήταν στο 60%, το μέγιστο εμβαδόν των κτισμάτων δεν θα έπρεπε να ξεπερνά τα 112,50 τ.μ. και όλα τα οικήματα έπρεπε να διαθέτουν πρασιές. Ο νεόδμητος οικισμός περιλάμβανε δύο κατηγοριών οικίες, α) αυτές του ενός

Άποψη του προσφυγικού οικισμού της Νέας Φιλαδέλφειας το 1923.

δωματίου με κουζίνα και β) αυτές των 2-3 δωματίων με κουζίνα. Επίσης, τα διώροφα κτίσματα μπορούσαν να περιλαμβάνουν από 2-8 αυτόνομες οικίες.

Οι δύο διαδοχικές πυρκαγιές του 1927 που κατέστρεψαν τον προσφυγικό καταυλισμό στους Αμπελόκηπους των Αθηνών (στο τέρμα της οδού Πανόρμου) επέτειναν το πρόβλημα της στέγασης των ξεριζωμένων, που πλέον ήταν και πυρόπληκτοι. Έτσι, επισπεύστηκαν τα έργα για την αποπεράτωση του οικισμού Ποδονίφτη και την ίδια χρονιά εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι πρόσφυγες/πυρόπληκτοι. Στα πλέον μικρά οικήματα εγκαταστάθηκαν οι πυρόπληκτοι από τους Αμπελοκήπους. Η Νέα Φιλαδέλφεια ήταν ο πρώτος οικισμός που εξολοκλήρου κατασκευάστηκε από το κράτος και που τα σπίτια δόθηκαν δωρεάν στους πρώτους ιδιοκτήτες τους.

Περί το 1930, έπειτα από πρόταση του βουλευτή Π. Διαμαντόπουλου, που καταγόταν από τη Φιλαδέλφεια της Μικράς Ασίας, καθιερώθηκε η μετονομασία του οικισμού σε Νέα Φιλαδέλφεια. Ωστόσο μόνο το 1% των εγκατεστημένων στον

εν λόγω οικισμό προερχόταν από τη Φιλαδέλφεια, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν Σμυρνιοί (23%) και Κωνσταντινουπολίτες (13%).

Το 1930 ολοκληρώθηκε το δίκτυο υδροδότησης της Νέας Φιλαδέλφειας και το 1937 πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη επέκταση του οικισμού προς τα δυτικά και τα νοτιοδυτικά. Τις επόμενες δεκαετίες η Νέα Φιλαδέλφεια συνέχισε να αναπτύσσεται προς τα βόρεια. Οι μεγαλύτερες επεκτάσεις έλαβαν χώρα το 1940 και το 1956, ενώ η τελευταία το 2000. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 σημειώθηκε εκρηκτική ανοικοδόμηση, που σταμάτησε απότομα με τον σεισμό του 1999. Αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά το σύνολο του οικισμού αλλοιώθηκε, με εξαίρεση τον αρχικό πυρήνα του. Αυτός παρέμεινε ίδιος, διότι με το πέρασμα των ετών τα μικρά ακίνητα περιήλθαν στην ιδιοκτησία πολλών ιδιοκτητών, οπότε η αντιπαροχή δεν ήταν συμφέρουσα. Το 2001 αυτός χαρακτηρίστηκε παραδοσιακός οικισμός, οπότε απαγορεύτηκε κάθε απόπειρα αλλοίωσής του.

Άποψη της Φιλοθέης στα τέλη της δεκαετίας του 1940.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την αναγγελία της ίδρυσης του προσφυγικού οικισμού της Νέας Φιλαδέλφειας διάφορα εργοστάσια υφαντουργίας άρχισαν να ξεπηδούν στα νοτιοανατολικά του (στον Περισσό και στη Ριζούπολη). Η επιλογή της περιοχής δεν ήταν τυχαία, αφού αφθονούσαν τα εργατικά χέρια και υπήρχε επάρκεια υδάτινων πόρων από τον Ποδονίφτη, που χρειάζονταν για την επεξεργασία των νημάτων. Κατ' αυτό τον τρόπο η Νέα Φιλαδέλφεια απέκτησε τη ρυμοτομική, πολεοδομική, οργανωτική και οικονομική μορφή της κηπούπολης που ήταν εγγύτερα στις αρχές του Χάουαρντ.

Σχετικά με τη χωροθέτηση του πρασίνου, το 1914 άρχισε να δενδροφυτεύεται μία έκταση 480 στρεμμάτων στα ανατολικά της συνοικίας (Άλσος Νέας Φιλαδέλφειας). Ο χώρος αυτός σε συνδυασμό με το ρέμα του Ποδονίφτη θα αποτελούσε το πράσινο όριο της Νέας Φιλαδέλφειας, αποτρέποντας την επέκτασή της προς τα ανατολικά. Επίσης, δημιουργήθηκαν δύο κεντρικές πλατείες, οι οποίες λειτουργούσαν και ως χώροι αναψυχής, φιλοξενώντας θερινούς κινηματογράφους και καφε-ζαχαροπλα-

στεία. Ωστόσο το άλσος αυτό δεν συνδέθηκε με τον υπόλοιπο οικιστικό ιστό και ουσιαστικά αποκόπηκε από αυτόν.

Σήμερα ο μέγιστος συντελεστής δόμησης της Νέας Φιλαδέλφειας είναι το 2,2. Αυτός ισχύει στο ανατολικό και στο δυτικό άκρο της πόλης, απ' όπου περνούν οι σιδηροδρομικές γραμμές του ΗΣΑΠ και η Εθνική Οδό αντιστοίχως. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα μεγάλα σε ύψος οικοδομικά τετράγωνα λειτουργούν σαν τείχος για την προστασία της υπόλοιπης πόλης από τον θόρυβο. Γενικότερα, όμως, ο μέσος συντελεστής δόμησης είναι το 1,4. Έως τα τέλη του 20ού αιώνα η Νέα Φιλαδέλφεια είχε πενταπλασιαστεί σε έκταση και όλες οι προεκτάσεις της δεν ακολούθησαν το αρχικό ρυμοτομικό της σχέδιο, ενώ ακόμα και η κεντρική της πλατεία, ο στρογγυλός πυρήνας των κηπουπόλεων, διασπάστηκε από τη λεωφόρο Δεκελείας. Σήμερα ο πληθυσμός της ανέρχεται στους 25.198 μόνιμους κατοίκους (απογραφή 2021).

Η Φιλοθέη

Το 1907 οκτώ εύποροι Αιγυπτιώτες, στους οποίους ανήκε μία άγονη και βρα-

Άποψη του Ψυχικού το 1931.

χώδης έκταση 2.300 στρεμμάτων στα δυτικά του Χαλανδρίου, αποφάσισαν να δημιουργήσουν έναν οικισμό τον οποίο θα ονόμαζαν Νέα Αλεξάνδρεια. Το σχέδιο του οικισμού εκπονήθηκε από τον από αρχιτέκτονα Γ. Αρχοντούλη βάσει του ιπποδάμειου συστήματος. Όμως δεν βρέθηκαν αγοραστάτες και το εγχείρημα των Αιγυπτιακών απέτυχε. Το 1927 η κατασκευαστική εταιρεία Κέκροψ, που είχε αναλάβει τη δημιουργία του Ψυχικού, αγόρασε τις ιδιοκτησίες των παραπάνω Αιγυπτιακών. Λίγο αργότερα η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος αποφάσισε τη δημιουργία της κηπούπολης της Νέας Αλεξάνδρειας και αγόρασε ένα μεγάλο τμήμα των ιδιοκτησιών της εταιρείας Κέκροψ, η οποία όμως θα παρέμενε ο κύριος κατασκευαστικός φορέας του οικισμού. Το όραμα της διοίκησης της

τράπεζας και ιδίως του διοικητή της, Ι. Δροσόπουλου, ήταν να δημιουργηθεί μία κηπούπολη με αμιγή οικιστική χρήση, που θα αποτελούσε πρότυπο για όλους τους μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους της χώρας, ώστε και εκείνοι να ιδρύσουν παρόμοιους οικισμούς για τους εργαζομένους τους.

Η περιοχή θεωρήθηκε «φιλέτο», γιατί εκτεινόταν δίπλα στην αναδιαμορφωμένη λεωφόρο Κηφισίας, διασταυρωνόταν με τη νέα σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Λαυρίου και δεν αντιμετώπιζε πρόβλημα υδάτινων πόρων, αφού διαρρέονταν από το ρέμα της Φιλοθέης (προέκταση του ρέματος του Χαλανδρίου και πρόδρομο τμήμα του Ποδονίφτη). Παρ' όλα αυτά, μέχρι το 1928 είχαν πωληθεί μόνο 50 αγροτεμάχια. Το 1930 πραγματοποιήθηκε η πρώτη φύτευση 28.000

Η περιοχή της Αγίας Βαρβάρας (Ψυχικό) στα τέλη της δεκαετίας του 1940.

δέντρων στην περιοχή. Έναν χρόνο αργότερα ο αρχιτέκτονας Νικόλαος Ζουμπουλίδης, που εργαζόταν για την ΕΤΕ, άλλαξε το ρυμοτομικό σχέδιο του ανατολικού τμήματος του οικισμού, που συνορεύει με το Ψυχικό και εκτείνεται μέχρι τη συμβολή της οδού Καποδιστρίου με τη λεωφόρο Κηφισίας. Στο τμήμα αυτό επικρατεί το σύστημα της ακτινωτής ανάπτυξης των οικοδομικών τετράγωνων γύρω από μία πλατεία κυκλικού σχήματος, ενώ όσο ο οικισμός απλώνεται προς τα δυτικά, ο ρυμοτομικός σχεδιασμός ακολουθεί μια πιο καμπυλόγραμμη σχεδίαση, ώσπου μετατρέπεται σε κάναβο (στα βορειοδυτικά). Η αρτιότητα των οικοπέδων είναι στα 550 τ.μ. και οι προβλεπόμενοι ελεύθεροι χώροι πρασίνου στα οικοπέδα είναι μεγαλύτεροι από εκείνους του Ψυχικού, αφού η κάλυψη επιτρέπεται μέχρι το 50% και οι πλαϊνές πρασιές πρέπει να έχουν τουλάχιστον 6 μ. πλάτος.

Το 1936 η Νέα Αλεξάνδρεια αποσπάστηκε διοικητικά από τον δήμο Χαλανδρίου και ανακηρύχθηκε στην αυτόνομη κοινότητα της κηπούπολης Φιλοθέης. Τη δεκαετία του 1950 σημειώθηκε η δεύτερη φάση της οικοδομικής πύκνωσής της (εγκατάσταση υπαλλήλων της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων), η οποία όμως δεν αλλοίωσε τον ρυμοτομικό χαρακτήρα της. Το 1968 πραγματοποιήθηκε η επέκταση του οικισμού προς τα δυτικά (προς τα Τουρκοβούνια), όπου τα οικοπέδα είχαν μεγαλύτερη αρτιότητα και οι δημόσιες χρήσεις χώροι ήταν ανύπαρκτοι. Κατ' αυτό τον τρόπο το συγκεκριμένο τμήμα της Φιλοθέης προσέλκυσε αγοραστές πολύ υψηλών εισοδημάτων, που ανήγειραν πολυτελείς επαύλεις.

Αρχιτεκτονικά στη Φιλοθέη εφαρμόστηκε ο τύπος της κατοικίας του μοντέρνου νεοελληνικού ρυθμού, θυμίζοντας τη λιτότητα των κυκλαδίτικων σπιτιών. Εμπνευστής του ήταν ο βραβευμένος

Αεροφωτογραφία του Ψυχικού το 1931. Διακρίνεται το οικόπεδο του Αρσακείου.

αρχιτέκτονας Παναής Μανουηλίδης, ο οποίος κατάρτισε 41 αρχιτεκτονικούς τύπους για την ανοικοδόμηση του οικισμού. Η ρυμοτομία της Φιλοθέης επηρεάστηκε από εκείνη του Ψυχικού, αλλά ήταν πιο άρτια από αυτήν του τελευταίου και διατηρεί μέχρι σήμερα τις περισσότερες αρχές του σχεδιασμού της. Ωστόσο, επειδή στη Φιλοθέη η χρήση είναι αμιγώς οικιστική, δεν υφίσταται η έννοια της γειτονιάς. Σήμερα είναι ο πιο πράσινος δήμος του αττικού αστικού ιστού (η αναλογία του εμβαδού των πρασινων χώρων ανέρχεται στα 20 τ.μ./κάτοικο, όταν το ελάχιστο προβλεπόμενο όριο του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας είναι τα 9 τ.μ./κάτοικο) και ο πληθυσμός της ανέρχεται στους 7.320 μόνιμους κατοίκους (απογραφή 2021).

Το Ψυχικό

Στα τέλη του 19ου αιώνα η ευρύτερη περιοχή του Ψυχικού ανήκε σε διάφορους ιδιώτες και στις επίπεδες εκτάσεις του διατηρούνταν κυρίως αμπελώνες, ελαιώνες και συκιές. Συνάμα, εκεί συνήθιζε να διενεργεί ασκήσεις ο Ελληνικός Στρατός. Το 1908 εγκρίθηκε το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο για τη δημιουργία του οικισμού του Ψυχικού. Το 1918 η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, που της ανήκε ένα μεγάλο τμήμα του Ψυχικού, μεταβίβασε στον εργοστασιάρχη οινοπνευματοποιίας Γεώργιο Ησαΐα 1.000 στρέμματα. Το 1923 ο έτερος μεγαλοεργοκτήμονας του Ψυχικού, ο Κ. Νικήτας, μεταβίβασε στην Αθηναϊκή Εταιρία προς ενίσχυση του Εμπορίου και της Βιομηχανίας 3.000 στρέμματα, οπότε η τελευταία

μαζί με τον Ησαΐα ανέθεσαν στη νεοσυσταθείσα κατασκευαστική εταιρεία Κέκρωψ την κατασκευή και τη διαχείριση της κηπούπολης του Ψυχικού.

Το πρώτο σχέδιο για το Ψυχικό εκπονήθηκε το 1907, αλλά δεν εφαρμόστηκε. Το 1923 ο γαλλοτραφής αρχιτέκτονας Αλέξανδρος Νικολούδης, που ανήκε στη μεγαλοαστική τάξη της Αθήνας και ήταν στενός συνεργάτης του Ελ. Βενιζέλου, πρότεινε ένα νέο ρυμοτομικό σχέδιο, στο οποίο κυριαρχούσαν οι καμπύλες. Αυτό ήταν επηρεασμένο από τα κηπο-προάστεια των μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων (όπως του Μιλάνο στο Μιλάνο και του Γκόλντερς Γκριν στο Λονδίνο), αλλά ήταν το πρώτο του είδους του στην Ελλάδα. Η σχεδιαστική ιδέα ήταν να δημιουργηθούν ασύμμετρα κέντρα, γύρω από τα οποία θα αναπτύσσονταν τα οικοδομικά τετράγωνα σε ομόκεντρους κύκλους. Τα κέντρα αυτά θα συνδέονταν απευθείας με τον παρακείμενο οδικό άξονα, τη λεωφόρο Κηφισίας.

Το κάθε οικόπεδο είχε εμβαδό 550 τ.μ. με ποσοστό κάλυψης έως το 60%. Οι οικίες απαγορευόταν να είναι ισόγειες, αλλά έπρεπε να απέχουν από το έδαφος τουλάχιστον 2,40 μ., ούτως ώστε να δημιουργηθεί ένα ημιυπόγειο. Επίσης αυτές θα έπρεπε να έχουν πλαϊνές πρασιές τουλάχιστον 2 μ. και με προκήπιο επί της εισόδου τουλάχιστον 6 μ. Τέλος, εφαρμόστηκαν ειδικές διατάξεις για την εξωτερική μορφή και την εσωτερική διαρρύθμιση των οικιών με σκοπό τη διασφάλιση της αισθητικής, της υγιεινής και της χρηστικότητάς τους (π.χ. η αποφυγή της άμεσης επαφής των υπνοδωματίων με τα αποχωρητήρια και τα μαγειρεία).

Στο Ψυχικό απαγορεύτηκε η ανοικοδόμηση κτιρίων δημόσιας χρήσης, ενώ λιγοστά εμπορικά καταστήματα θα λειτουργούσαν σε προκαθορισμένες θέσεις για την κάλυψη των βασικών αναγκών

των κατοίκων. Εξαίρεση θα αποτελούσε η κατασκευή ενός πολυτελούς ξενοδοχείου (στον ευρύτερο χώρο της σημερινής Πλατείας Ελευθερίας), ενός καζίνο (σήμερα στη θέση του υπάρχει το ιδιωτικό εκπαιδευτήριο Μωραϊτή) και ενός θεάτρου, ενώ στη βορειοανατολική πλευρά του οικισμού (προς τη Φιλοθήη) παραχωρήθηκαν δύο χώροι για την ανέγερση ισάριθμων εκπαιδευτικών συγκροτημάτων, του Μπενάκειου/Κολλεγίου Αθηνών (150 στρέμματα, 1928) και του Αρσάκειου (60 στρέμματα, 1931).

Έως το 1929 είχαν πωληθεί τα μισά σχεδόν οικόπεδα και το ενδιαφέρον των αγοραστών αυξανόταν ολοένα και περισσότερο. Η ταχεία ανοικοδόμηση της Αθήνας μετά από τον πρώτο νόμο της αντιπαροχής του 1929, σηματοδότησε και το πρώτο κύμα φυγής των αριστοκρατών κατοίκων από το κέντρο. Αυτοί προτίμησαν το Ψυχικό, που είχε ήδη ηλεκτροδοτηθεί και υδροδοτηθεί, καθώς συνάμα διέθετε ένα ολοκληρωμένο δίκτυο συγκοινωνίας με λεωφορεία για μετακινήσεις τόσο εντός του οικισμού, όσο και σύνδεσης με το κέντρο της πρωτεύουσας.

Το 1933 πραγματοποιήθηκε η πρώτη αναθεώρηση του αρχικού ρυμοτομικού σχεδίου (εκποίηση κοινόχρηστων χώρων, αύξηση εμβαδού άρτιων οικοπέδων, και λοιπά) και το 1936 αποφασίστηκε η επέκτασή του προς τα δυτικά και τα νοτιοδυτικά. Συνάμα μεταβλήθηκαν οι όροι ανοικοδόμησης, δημιουργώντας μεγαλύτερα οικόπεδα με αυξημένο ποσοστό κάλυψης προς τα βόρεια και τα δυτικά του οικισμού (αύξηση της αρτιότητας των οικοπέδων από τα 550 τ.μ. στα 600-5.000 τ.μ.). Αυτή η αλλαγή ευνόησε την κατασκευή τεράστιων επαύλεων, οι οποίες πλέον απευθύνονταν μόνο στα πολύ υψηλά οικονομικά στρώματα.

Εν τη γενέσει του στο Ψυχικό κυριαρ-

χούσε η κοινωνική εσωστρέφεια. Αυτή επιτεύχθηκε με την ασυνέχεια των ζωνών ελεύθερων χώρων, με τη μη ύπαρξη κέντρων γειτονιάς και με τη δημιουργία αδιέξοδων και μονοδρόμων από την πλευρά της λεωφόρου Κηφισίας. Μέχρι σήμερα το Ψυχικό είναι μία από τις πιο ακριβές και πιο πράσινες περιοχές της Αθήνας και ο βασικός ρυμοτομικός σχεδιασμός του παραμένει σχεδόν αναλλοίωτος. Το εν λόγω κηποπροάστιο χαρακτηρίζεται από τα υψηλής αρχιτεκτονικής αισθητικής κτίριά του και φιλοξενεί 9.595 μόνιμους κατοίκους (απογραφή 2021).

Στην Ευρώπη του 19ου αιώνα δημιουργήθηκαν διάφορες ουτοπικές κοινότητες που στόχευαν στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προκλήσεων και στη διαβίωση των ανθρώπων σε ιδανικό περιβάλλον. Οι περισσότερες από αυτές διαλύθηκαν, αλλά οι ιδέες τους εξακολουθούν να επηρεάζουν τον σύγχρονο πολεοδομικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική σκέψη. Οι κηπουπόλεις είχαν ως στόχο τη διαχειριστική αυτονομία και την οικονομική επάρκεια των κοινοτήτων τους, όπου οι κάτοικοι θα βίωναν μία ισορροπημένη καθημερινότητα σε ένα αστικό περιβάλλον, δίχως να απο-

μακρυνθούν από τη φύση. Ωστόσο ούτε αυτό το πρότυπο ευδοκίμησε (τουλάχιστον όχι όπως το είχε εμπνευστεί ο επινοητής τους), αφού οι περισσότερες μετατράπηκαν σε αραιοδομημένα προάστια (κηποπροάστια).

Οι κηπουπόλεις επινοήθηκαν για να προσφέρουν καλύτερη ποιότητα ζωής στους βιομηχανικούς εργάτες, αλλά πρακτικά κατασκευάστηκαν για την πληθυσμιακή αποσυμφόρηση των μητροπολιτικών κέντρων. Στην Ελλάδα οι οικισμοί αυτού του είδους ιδρύθηκαν την περίοδο του Μεσοπολέμου, όταν η χώρα έπρεπε να αντιμετωπίσει κρίσιμες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Το μεγάλο κύμα των προσφύγων και η σταδιακή άνοδος της αστικής τάξης ήταν τα δύο κύρια φαινόμενα που οδήγησαν στη δημιουργία νέων οικισμών περιμετρικά της Αθήνας. Όσοι από αυτούς προσέλκυσαν κατοίκους από τα ανώτερα οικονομικά στρώματα διατήρησαν τον αρχικό σχεδιασμό τους. Αντίθετα, οι κηπουπόλεις που συγκροτήθηκαν για τη στεγασή των προσφύγων και κατοικήθηκαν από πολίτες των χαμηλότερων οικονομικά στρωμάτων απώλεσαν σχεδόν κάθε ίχνος της αρχικής μορφής τους.

Οι κηπουπόλεις της Αττικής					
Έτος ίδρυσης	Συνοικίες	Κατηγορία	Κατασκευαστικός φορέας	Εισόδημα κατοίκων	
				Τότε	Σήμερα
1923	Κυπριάδου	Οικονομικός	Συνεταιριστικός	Υψηλό/ Μέσο	Χαμηλό
	Ψυχικό	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Εταιρικός	Υψηλό	Υψηλό
1924	Εκάλη	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Εταιρικός	Υψηλό	Υψηλό
	Ν. Σμύρνη	Προσφυγικός	Συνεταιριστικός & Δημόσιο	Μέσο	Μέσο/ Χαμηλό
	Ν. Φιλαδέλφεια	Προσφυγικός	Ιδιώτης & Δημόσιο	Χαμηλό	Χαμηλό

1925	Άλιμος	Παραθεριστικός	Ιδιώτες & Συνεταιριστικός	Υψηλό	Μέσο
	Ευρυάλη (Γλυφάδα)	Παραθεριστικός	Ιδιώτης	Υψηλό/Μέσο	Μέσο/Υψηλό
	Ηλιούπολη	Παραθεριστικός	Ιδιώτης	Υψηλό/Μέσο	Μέσο/Χαμηλό
	Καλογρέζα	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Εταιρικός	Υψηλό	Μέσο
	Ν. Κηφισιά	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Συνεταιριστικός	Υψηλό	Υψηλό/Μέσο
	Ν. Ερυθραία	Προσφυγικός	Ιδιώτης & Δημόσιο	Χαμηλό	Μέσο/Υψηλό
	Υμηττός	Προσφυγικός	Ιδιώτες & Δημόσιο	Χαμηλό	Χαμηλό
	Καστρί	Παραθεριστικός	Εταιρικός	Υψηλό/Μέσο	Υψηλό
1926	Ν. Ιωνία	Προσφυγικός	Ιδιώτης & Δημόσιο	Χαμηλό	Χαμηλό
	Νίκαια	Προσφυγικός	Ιδιώτης & Δημόσιο	Χαμηλό	Χαμηλό
	Τράχωνες	Παραθεριστικός	Ιδιώτες & Συνεταιριστικός	Υψηλό/Μέσο	Χαμηλό
1927	Βούλα	Παραθεριστικός	Ιδιώτες & Εταιρικός	Μέσο	Υψηλό
	Τσακός	Οικονομικός	Συνεταιριστικός	Μέσο	Χαμηλό
1928	Βουλαγ-μένη	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Εκκλησία	Μέσο	Υψηλό
	Χολαργός	Οικονομικός	Εταιρικός	Υψηλό/Μέσο	Μέσο
1929	Βέρδη	Παραθεριστικός	Ιδιώτης & Εταιρικός	Υψηλό	Χαμηλό
	Ν. Ψυχικό	Οικονομικός	Συνεταιριστικός	Μέσο	Υψηλό
	Φιλοθέη	Οικονομικός	Ιδιώτης & ΕΤΕ	Μέσο	Υψηλό

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δήμητρα Αντύπα, *Κηπουπόλεις χθες και σήμερα – Από το ευρωπαϊκό πρότυπο στην Αθήνα του Μεσοπολέμου*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2018.

Ελπίδα Γεροσταθοπούλου, *Πολοδομική εξέλιξη προσφυγικών συνοικισμών του λεκανοπέδιου της Αθήνας*, Πολυτεχνείο Κρήτης - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2015.

Κική Καυκούλα, *Η περιπέτεια των κηπουπό-*

λεων – Κοινωνική και περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και στην Ελλάδα του 20ού αιώνα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2007.

Αμαλία Κωτσάκη, *Το έργο του αρχιτέκτονα Αλέξανδρου Νικολούδη (1875-1944) ως έκφραση του οράματος για αστικό εκσυγχρονισμό επί Ελευθερίου Βενιζέλου*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, 2005.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

έως
50%

Εξοικονόμηση
Ενέργειας με
Θεμοπρόσοψη

Άμεση παράδοση σε όλη την Ελλάδα

baumarket.gr

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

210 55 80 120-1

Η Μάντοβα παραδίνεται στον γαλλικό στρατό στις 2 Φεβρουαρίου 1797, έργο του Ιπολίτ Λεκόντ (Παρίσι, Ανάκτορο Βερσαλλιών).

Ο ΝΕΑΡΟΣ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ Από τη Συνθήκη του Λέομπεν στην εκστρατεία στην Αίγυπτο ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥ ΤΖΟΝ ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΝΟΡΓΟΥΪΤΣ

Η γαλλική εισβολή στην Ιταλία ήταν μέρος των γαλλοαυστριακών συγκρούσεων στην Ιταλία κατά τη διάρκεια του πολέμου του Α΄ Συνασπισμού και η πρώτη μεγάλη εκστρατεία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο γαλλικός στρατός στην Ιταλία, ο Ναπολέων κατάφερε να περάσει στην αντεπίθεση και να επιβληθεί

σφραγίζοντας τη γαλλική κυριαρχία στην Ιταλία και συνεχίζοντας την προέλασή του.

Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ του απέναντι στους άνδρες του ήταν, όπως πάντα, ευχάριστη και γεμάτη βεβαιότητα· βαθιά μέσα του όμως θα πρέπει να φούντωνε η ανησυχία – για δύο λόγους. Ο πρώτος ήταν στρατηγικού χαρακτήρα. Ο στρατός του δεν είχε πλέον αρκετές προμήθειες, ήταν επικίνδυνα διασπαρμένος σε στενές ορεινές κοιλάδες όπου υπήρχε ελάχιστη ελπίδα για εφόδους ανεύρεσης τροφίμων – πόσο μάλλον για πλιάτσικο–, με έναν εχθρικό ντόπιο πληθυσμό γύρω του και έναν ισχυρό αυστριακό στρατό να περι-

μένει μπροστά. Ο δεύτερος λόγος ήταν ακόμη πιο σοβαρός. Ο στρατός του αποτελούσε ένα μόνο τμήμα της γαλλικής επίθεσης. Υπήρχε και η Στρατιά του Ρήνου, με διοικητή τον λαμπρό νεαρό συνομήλικό του και βασικό του αντίπαλο, τον Λουί-Λαζάρ Ος, η οποία προήλανε ανατολικά μέσω της Γερμανίας με τρομακτική ταχύτητα και απειλούσε να φτάσει στη Βιέννη πριν από αυτόν. Επρόκειτο για ένα ενδεχόμενο που αρνούνταν να λάβει υπόψη του. Ο ίδιος, και κανένας άλλος, έπρεπε να αναδειχθεί κατακτητής της Αυτοκρατορίας των

Ο Ναπολέων στη μάχη της γέφυρας Αρκόλ, 1797, έργο του Αντουάν-Ζαν Γκρος (Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ). ΔΕΞΙΑ: Ο Δόγης Λοντοβίκο Μανίν (1725-1802), έργο του Μπερναντίνο Καστέλι (Βενετία, Μουσείο Κορέρ).

Ο Ναπολέων στην υπογραφή της Συνθήκης του Λέομπεν στις 17 Απριλίου 1797, έργο του Γκιγιάμ Γκιγιόν-Λετιέρ (Παρίσι, Ανάκτορο Βερσαλλιών).

Αψβούργων· ολόκληρη η μελλοντική καριέρα του εξαρτιόταν από αυτό. Δεν μπορούσε να επιτρέψει στον Οσ να κλέψει τον θρίαμβό του.

Από τη Συνθήκη του Λέομπεν στη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο

Πάλευε με αυτά τα δύο προβλήματα, όταν ξαφνικά, σαν από θαύμα, η αυτοκρατορική κυβέρνηση πανικοβλήθηκε και πρότεινε ανακωχή. Ο Ναπολέων πρέπει να δυσκολεύτηκε να κρύψει την ικανοποίησή του: η υπογραφή του σε ένα τέτοιο έγγραφο θα σταματούσε επιτόπου τον Οσ. Έτσι, στις 18 Απριλίου του 1797, στον πύργο των Βενεδικτινών, λίγο έξω από το Λέομπεν (Αυστρία), υπογράφηκε προσωρινή ειρήνη ανάμεσα στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που εκπροσωπούσε το Γαλλικό Διευθυντήριο –παρότι στην πραγματικότητα δεν είχε μπει στον κόπο να το συμβουλευτεί–, και στην Αυστριακή Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με

τους όρους αυτής της ειρήνης (οι λεπτομέρειες της οποίας παρέμειναν κρυφές για έξι μήνες, μέχρι τη στιγμή που επιβεβαιώθηκαν στο Κάμπο Φόρμιο), η Αυστρία θα παραιτούταν από όλες τις διεκδικήσεις της στο Βέλγιο και στη Λομβαρδία, και σε αντάλλαγμα θα έπαιρνε την Ίστρια, τη Δαλματία και όλη τη βενετική ενδοχώρα που οριοθετούνταν από τον Όλιο, τον Πάδο και την Αδριατική. Η Βενετία θα αποζημιωνόταν –εξαιρετικά ανεπαρκώς– με τα πρώην παπικά εδάφη της Ρομάνια, της Φερράρα και της Μπολόνια.

Είναι περιττό να πούμε ότι ο Βοναπάρτης δεν είχε κανένα απολύτως δικαίωμα να διευθετήσει κατ' αυτό τον τρόπο εδάφη ενός ουδέτερου κράτους. Το πιθανότερο είναι πως ισχυρίστηκε ότι η Βενετία δεν αποτελούσε πλέον ουδέτερο κράτος· το γεγονός πάντως ήταν ότι οι κανόνες της διεθνούς διπλωματίας δεν αντιμετώπιζαν ευνοϊκά τέτοιου είδους αυ-

Η βίλα Μανίν στο Πασαριάνο, όπου υπογράφηκε η Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο.

θαίρετες διευθετήσεις. Όσο επιφανειακή και αν ήταν ενδεχομένως η δεδηλωμένη ουδετερότητα της Βενετίας, και πάλι θα έπρεπε να αναγκαστεί να βγει από αυτήν, και αν, κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, ερχόταν στην επιφάνεια μια δυσμενής ή επιθετική πλευρά της, τότε τόσο το καλύτερο. Τώρα, χάρη στην απόλυτη ηττοπάθεια της κυβέρνησής της, πρόσφερε μια ιδανική ευκαιρία στον Βοναπάρτη.

Μόνο συμπόνοια μπορούμε να νιώσουμε για τον Φραντσέσκο Ντόνα και τον Λουνάρντο Τζουστινιάν, τους δύο Βενετούς απεσταλμένους που πήγαν στον Βοναπάρτη για να του μεταφέρουν την απάντηση στην επιστολή του έχοντας λάβει οδηγίες να τον εξευμενίσουν όσο περισσότερο μπορούσαν. Ακόμη και το ίδιο το ταξίδι τους ήταν αρκετά δυσάρεστο. Ο Ναπολέων φημιζόταν για την ταχύτητα με την οποία ταξίδευε, και για δύο μεσήλικες Βενετούς πρέπει να ήταν

σκέτος εφιάλτης εκείνα τα εξουθενωτικά μερόνυχτα κατά τα οποία προσπαθούσαν να τον φτάσουν, τα ατελείωτα τραντάγματα σε μερικούς από τους χειρότερους ορεινούς δρόμους της Ευρώπης, που διακόπτονταν περιστασιακά μόνο από λίγες ώρες ξεκούρασης που κατάφερναν να ξεκλέβουν σε κάποιο βρώμικο και δύσοσμο πανδοχείο. Ούτε το ηθικό τους πρέπει να βελτιωνόταν στην προοπτική του ξεσπάσματος οργής που ήξεραν ότι τους περίμενε όταν τελικά θα έφταναν στον προορισμό τους. Σαν να μην έφτανε αυτό, σε όλες τις πόλεις και τα χωριά που σταματούσαν στ'αυτιά τους έφταναν οι ίδιες φήμες: η Γαλλία είχε υπογράψει ειρήνη με την Αυστρία, και στον βωμό αυτής της ειρήνης θα θυσιαζόταν η Βενετία.

Η αναζήτηση κράτησε πάνω από μία εβδομάδα στις 21 Απριλίου, στο Γκρατς, οι δύο εξουθενωμένοι απεσταλμένοι βρέθηκαν τελικά μπροστά στο γαλλικό

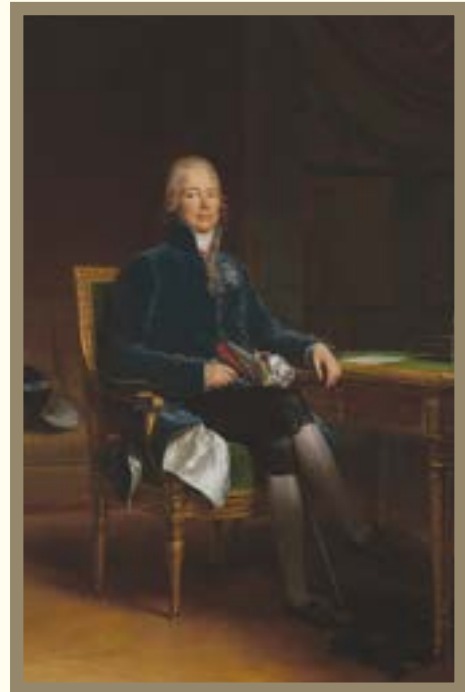
στρατόπεδο. Ο Βοναπάρτης τους δέχτηκε αρκετά ευγενικά και άκουσε σιωπηλώς τις διακηρύξεις φιλίας. Μετά, ξαφνικά, η διάθεσή του άλλαξε. Αρχισε να βηματίζει πάνω κάτω στο δωμάτιο επιδιόμονος σε μια δριμυία φραστική επίθεση εναντίον της Βενετίας, της κυβέρνησης και του λαού της, κατηγορώντας τους για προδοσία, υποκρισία, ανικανότητα, αδικία, «μεσαιωνικές βαρβαρότητες» και –το σοβαρότερο απ’ όλα σύμφωνα με τη γνώμη του– εχθρότητα απέναντι στον ίδιο και στη Γαλλία. Απαίτησε την άμεση απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων, απειλώντας πως, αν κάτι τέτοιο δεν γινόταν, θα άνοιγε μόνος του τις πόρτες των φυλακών. Και τι θα γινόταν, συνέχισε, με όλους τους Γάλλους που είχαν δολοφονήσει οι Βενετοί; Οι στρατιώτες του ήταν αποφασισμένοι να πάρουν την εκδίκησή τους, κι εκείνος δεν είχε σκοπό να τους τη στερήσει. Όποια κυβέρνηση ήταν ανίκανη να συγκρατήσει τους υπηκόους της ήταν κυβέρνηση ηλιθίων και δεν είχε κανένα δικαίωμα επιβίωσης. Έκλεισε τον λόγο του με τα εξής τρομερά λόγια, που σύντομα θα αντηχούσαν στην καρδιά κάθε Βενετού: «*Io arò un Attila per lo Stato veneto*», («Θα φερθώ σαν Αττίλας στο κράτος της Βενετίας»).

Όταν οι δύο απεσταλμένοι επέστρεψαν στη Βενετία με την αναφορά τους, ο δόγης Λοντοβίκο Μανίν και οι συνάδελφοί του κατάλαβαν ότι η Δημοκρατία ήταν καταδικασμένη. Ο πόλεμος βρισκόταν προ των πυλών· τυχόν περαιτέρω διαπραγματεύσεις ήταν αδύνατες· η terra firma ήταν χαμένη. Η μόνη ελπίδα να σωθεί η πόλη από την καταστροφή βρισκόταν στην ικανοποίηση των απαιτήσεων του κατακτητή, και οι απαιτήσεις αυτές ήταν πράγματι τρομερές: ούτε λίγο ούτε πολύ η παραίτηση όλης της κυβέρνησης και η εκχώρηση ενός συντάγματος που είχε επιβιώσει περισσότερο

από 1.000 χρόνια – δηλαδή η αυτοκτονία του κράτους.

Την Παρασκευή, 12 Μαΐου του 1797 το Μέγα Συμβούλιο της Βενετίας συσκέφθηκε για τελευταία φορά. Πολλά μέλη του είχαν φύγει ήδη από την πόλη για να γλιτώσουν, και έτσι από τη συνταγματική απαρτία των 600 έλειπαν οι 63, αλλά δεν υπήρχε πλέον χρόνος για τέτοιου είδους τυπολατρίες. Ο δόγης κόντευε να ολοκληρώσει την εναρκτήρια ομιλία του, όταν έξω από το παλάτι ακούστηκαν πυροβολισμοί. Αμέσως επικράτησε σύγχυση. Για όσους ήταν παρόντες τέτοιοι ήχοι σήμαιναν μόνο ένα πράγμα: η λαϊκή εξέγερση που τόσο καιρό φοβούνταν ήταν να φύγουν από το παλάτι όσο ήταν ακόμα καιρός. Μέσα σε λίγα λεπτά είχε διαπιστωθεί η πραγματική αιτία των πυροβολισμών: μερικοί από τους Δαλματούς στρατιώτες, που έφευγαν από τη Βενετία έπειτα από διαταγή του Βοναπάρτη, είχαν ρίξει συμβολικά μερικούς πυροβολισμούς στον αέρα ως αποχαιρετισμό στην πόλη. Όμως ο πανικός είχε εξαπλωθεί· οι προσπάθειες καθησυχασμού ήταν άσκοπες. Όσοι νομοθέτες της Βενετικής Δημοκρατίας είχαν απομείνει άφησαν πίσω τους τους χαρακτηριστικούς μανδύες τους και γλίστρησαν διακριτικά από το παλάτι χρησιμοποιώντας τις πλαϊνές εισόδους. Αυτό ήταν το τέλος της Γαληνοτάτης.

Ο Λοντοβίκο Μανίν δεν έκανε καμία προσπάθεια να το σκάσει. Μέσα στην ξαφνική ησυχία που ακολούθησε τη διάλυση της συνεδρίασης μάζεψε με αργές κινήσεις τα χαρτιά του και αποσύρθηκε στα ιδιωτικά του διαμερίσματα. Εκεί έβγαλε το κόρνο του –το καπέλο με το παράξενο σχήμα, που αποτελούσε σύμβολο του αξιώματός του– και το παρέδωσε στον υπηρέτη του. «Πάρ’ το», είπε, «δεν θα το χρειαστώ ξανά».

Η τελευταία σελίδα της Συνθήκης του Κάμπο Φόρμιο στις 17 Οκτωβρίου 1797. Δεξιά διακρίνεται η υπογραφή του Ναπολέοντα (Κρατικά Αρχεία Γαλλίας). ΔΕΞΙΑ: Σαρλ-Μορίς ντε Ταλειράν-Περιγκόρ (1754-1838), γνωστός ως Ταλλεϋράνδος, είχε προτείνει την πραγματοποίηση μιας εκστρατείας στην Αίγυπτο.

Από την εγκατάσταση του πρώτου δόγη στο αξιώμά του, το 726, μέχρι την παραίτηση του τελευταίου, το 1797, η Βενετική Δημοκρατία διήρκεσε 1.071 χρόνια – μόλις μισό αιώνα λιγότερο από την Αυτοκρατορία του Βυζαντίου. Για ένα μεγάλο διάστημα η Βενετία υπήρξε ομολογουμένως η κυρά της Μεσογείου – ένα θαύμα του κόσμου από πολιτική, θεσμική, εμπορική, καλλιτεχνική και αρχιτεκτονική άποψη. Πόσο ευχάριστο θα ήταν να είχε καταγραφεί ένα λιγότερο ατιμωτικό τέλος, με τον λαό της να επιδεικνύει, έτσι όπως η Δημοκρατία άρχιζε να κλυδωνίζεται, κάποια αναλαμπή της αντοχής και του θάρρους που είχε δείξει πολλές φορές υπερασπιζόμενος τις αποικίες της Βενετίας εναντίον των Τούρκων ή εκείνου που επρόκειτο να επιδείξουν τα εγγόνια του εναντίον των Αυστριακών

μισό αιώνα αργότερα. Δεν επρόκειτο να ζητήσει κανείς – και σίγουρα δεν θα περίμενε – κάποια ηρωική αντίσταση όπως εκείνη στα τείχη της Κωνσταντινούπολης το 1453: απλώς μια σπίθα από το παλιό βενετικό πνεύμα, το οποίο θα είχε επιτρέψει στη Γαληνοτάτη να περάσει στην Ιστορία με κάποια τιμή. Όμως έλειπε ακόμη κι αυτό. Η τελευταία τραγωδία της Βενετίας δεν ήταν ο θάνατός της – ήταν ο τρόπος με τον οποίο πέθανε.

Έτσι, λοιπόν, όταν στις 17 Οκτωβρίου υπογράφηκε η Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, η Αυστρία έλαβε πολύ περισσότερα από όσα περίμενε στο Λέομπεν: όχι μόνο τη βενετική terra firma, αλλά και την ίδια την πόλη. Ωστόσο ο Ναπολέων Βοναπάρτης ήταν πολύ ικανοποιημένος. Ανέκαθεν πίστευε – και μάλλον είχε δίκιο – πως θα μπορούσε να εξουσιάσει πιο

Ο Ναπολέων αποβιβάζεται στη Μάλτα στις 12 Ιουνίου του 1798.

αποτελεσματικά την Ιταλία όσο εκείνη παρέμενε διαιρεμένη. Ήδη τον Δεκέμβριο του 1796 ο Ναπολέων είχε σχηματίσει τη Δημοκρατία της Τσισπάντα ενώνοντας τα δουκάτα του Ρέτζιο και της Μόντενα και τα παπικά κράτη της Μπολόνια και της Φερράρα. Τον επόμενο Ιούνιο ίδρυσε τη Λιγυρική Δημοκρατία, με πρωτεύουσα τη Γένοβα, και τον Ιούλιο τη Νοτιοαλπική Δημοκρατία, με έδρα το Μιλάνο. Όσο για τη Βενετία, ο ίδιος δεν είχε πατήσει ποτέ το πόδι του εκεί και δεν είχε καμία επιθυμία να το κάνει· τη θεωρούσε –εντελώς λανθασμένα– ένα στυγνά καταπιεστικό αστυνομικό κράτος, που τα μπουντρούμια του ξεχειλίζουν από πολιτικούς κρατούμενους. Στο μεταξύ, σε ολόκληρη την Ευρώπη επικρατούσε ειρήνη. Ο μόνος εχθρός παρέμενε η Αγγλία. Σε αυτή λοιπόν έπρεπε πλέον να εισβάλει και να την καταστρέψει. Το Διευθυντήριο συμφώνησε, διορίζοντας τον Βοναπάρτη αρχιστράτηγο του στρα-

τού της Αγγλίας, αλλά εκείνος, αφού σκέφτηκε το σχέδιο περίπου για έναν χρόνο, τελικά το απέρριψε απρόθυμα. Οι δαπάνες θα ήταν πολύ μεγάλες, ενώ δεν υπήρχε το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό· πάνω από όλα, το γαλλικό ναυτικό βρισκόταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση, δεν μπορούσε να συγκριθεί με το βρετανικό και δεν διέθετε διοικητή αντάξιο του Σάμουελ Χουντ, του Τζορτζ Ρότνεϊ ή του Τζον Τζέρβις Σεν Βίνσεντ, πόσο μάλλον του Οράτιου Νέλσον.

Εισβολή στη Μάλτα

Η εναλλακτική λύση ήταν η Αίγυπτος. Ήδη από τον Ιούλιο του 1797 ο υπουργός Εξωτερικών, Σαρλ-Μορίς ντε Ταλεϊράν-Περιγκόρ, είχε προτείνει την πραγματοποίηση μιας εκστρατείας στην Αίγυπτο, και επτά μήνες αργότερα συνέταξε ένα μακροσκελές υπόμνημα για το θέμα αυτό. Μοιραία το υπόμνημα περιείχε ένα κεφάλαιο το οποίο αποδοκίμα-

Λιθογραφία που απεικονίζει την παράδοση της Μάλτας στον Ναπολέοντα στις 12 Ιουνίου του 1798.

ζε τους τοπικούς μπέδες και τόνιζε την ανάγκη να απαλλαγεί ο αιγυπτιακός λαός από την καταπίεση που τόσα χρόνια υφίστατο· περισσότερο άξια προσοχής είναι η πρόταση πως με έναν στρατό 20-25.000 ανδρών, ο οποίος θα πραγματοποιούσε απόβαση στην Αλεξάνδρεια και θα καταλάμβανε το Κάιρο, θα μπορούσε να γίνει μία ακόμη εκστρατεία εναντίον της Ινδίας, πιθανότατα μέσω μιας βιαστικής εκσκαφής της Διώρυγας του Σουέζ. Στις 2 Μαρτίου του 1798 το Διευθυντήριο έδωσε την έγκρισή του. Η πρόταση αυτή όχι μόνο θα κρατούσε τον στρατό απασχολημένο και τον τρομακτικό νεαρό στρατηγό του σε απόσταση ασφαλείας από το Παρίσι, αλλά ταυτόχρονα θα έδινε τη δυνατότητα στη Γαλλία να αναλάβει τον ρόλο που μέχρι τότε είχε η Βρετανία στην Ινδία, παρέχοντάς της μια σημαντική νέα αποικία στην ανατολική Μεσόγειο. Τέλος, αν και λιγότερο εύκο-

λα, θα επιτύχανε έναν μεγάλο αντιπερισπασμό της αγγλικής ναυτικής δύναμης στα ανατολικά, γεγονός που ίσως τελικά να καθιστούσε εφικτή την καθυστερημένη εισβολή.

Περιττό να πούμε ότι ο Ναπολέων δέχτηκε με ενθουσιασμό τη θέση του διοικητή. Από τότε που ήταν παιδί τον γοήτευε η Ανατολή, και ήταν αποφασισμένος ότι αυτή η εκστρατεία δεν θα είχε αποκλειστικά πολιτικούς και στρατιωτικούς στόχους. Γι' αυτό τον σκοπό πήρε μαζί του 167 ειδήμονες, μεταξύ των οποίων επιστήμονες, μαθηματικούς, αστρονόμους, μηχανικούς, αρχιτέκτονες, ζωγράφους και σχεδιαστές. Η Αίγυπτος είχε κρατήσει πάρα πολύ καιρό κρυμμένα τα αρχαία της μυστήρια· αποτελούσε πλέον ένα φρούτο ώριμο για συγκομιδή. Η χώρα βρισκόταν ουσιαστικά υπό την εξουσία των Μαμελούκων από το 1250. Το 1571 την είχαν κατακτήσει οι Τούρκοι

και την είχαν ενσωματώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τμήμα της οποίας εξακολουθούσε ουσιαστικά να είναι· ωστόσο στα μέσα του 17ου αιώνα οι Μαμελούκοι μπέηδες πήραν ξανά τον έλεγχο της περιοχής. Αναμφίβολα μια γαλλική εισβολή θα προκαλούσε έντονες διαμαρτυρίες εκ μέρους του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη, αλλά η αυτοκρατορία του, παρότι δεν είχε γίνει ακόμα γνωστή ως «ο ασθενής της Ευρώπης», ήταν ένα παρακμασμένο και καταπτοημένο κακέκτυπο του αλλοτινού εαυτού της και ήταν απίθανο να αποτελέσει ιδιαίτερη απειλή. Δυστυχώς υπήρχαν άλλοι κίνδυνοι, πολύ πιο σοβαροί. Τα 300 γαλλικά μεταγωγικά ήταν ελλιπώς εξοπλισμένα, ενώ τα πληρώματά τους ήταν ουσιαστικά ανεκπαίδευτα. Πράγματι, είχαν μια ναυτική συνοδεία από 27 θωρηκτά και φρεγάτες, αλλά ήταν γνωστό ότι ο Νέλσον ήδη διέπλεε τη Μεσόγειο. Αν τυχόν τους συναντούσε, οι πιθανότητες που είχαν τα πλοία να γλιτώσουν – μαζί με τους 13.000 άνδρες που επέβαιναν σε αυτά – θα ήταν μηδαμινές.

Ο στόλος απέπλευσε σε τέσσερις διαφορετικές μοίρες, η μεγαλύτερη από την Τουλόν και οι υπόλοιπες τρεις από τη Μασσαλία, τη Γένοβα και την Τσιβιταβέκια, βόρεια της Ρώμης. Ο Ναπολέων αναχώρησε από την Τουλόν με τη ναυαρχίδα του, *L'Orient*, στις 19 Μαΐου του 1798. Πρώτος στόχος του ήταν η Μάλτα. Το νησί βρισκόταν από το 1530 στα χέρια του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη. Οι Ιππότες είχαν ευσυνείδητα διατηρήσει το νοσοκομείο τους και είχαν προβάλει ηρωική αντίσταση στην τουρκική πολιορκία του 1565, αλλά ως μαχητές του χριστιανισμού είχαν γίνει μαλθακοί. Όταν ο Βοναπάρτης έφτασε στο νησί στις 9 Ιουνίου και έστειλε αγγελιαφόρους στον μέγα μάγιστρο, έναν Γερμανό ονόματι Φέρντιναντ φον Χόμπες,

Ο τελευταίος μέγας μάγιστρος της Μάλτας, Φέρντιναντ φον Χόμπες (1744-1805). ΚΑΤΩ: Ο Γάλλος στρατηγός Λαζάρ Ος (1768-1797), έργο του Ζαν-Λουί Λανεβίλ (Βιζίλ, Μουσείο της Γαλλικής Επανάστασης).

για να ζητήσει την άδεια να μπουν όλα τα πλοία του στο λιμάνι και να ανεφοδιαστούν με νερό, έλαβε μια απάντηση που έλεγε ότι, σύμφωνα με τους κανονισμούς του τάγματος, τα κράτη που βρίσκονταν σε πόλεμο με άλλες χριστιανικές χώρες μπορούσαν να στείλουν στο λιμάνι μόνο 4 πλοία τη φορά. Το Λ'Οριεντ έστειλε γρήγορα την απάντησή του: «Ο στρατηγός Βοναπάρτης είναι αποφασισμένος να αποκτήσει με τη βία εκείνο που θα έπρεπε να του είχε δοθεί σύμφωνα με τις αρχές της φιλοξενίας, του θεμελιώδους νόμου που διέπει το τάγμα σας».

Τα ξημερώματα της 10ης Ιουνίου ξεκίνησε η επίθεση στο νησί. Οι 550 ιππότες

–σχεδόν οι μισοί από τους οποίους ήταν Γάλλοι, ενώ πολύ περισσότεροι ήταν πολύ ηλικιωμένοι για να πολεμήσουν– αντιστάθηκαν μόνο για δύο μέρες. Το πρωί της 12ης Ιουνίου ζήτησαν ανακωχή· το ίδιο βράδυ μια αντιπροσωπεία πήγε στη ναυαρχίδα. Το τάγμα θα αποποιούνταν τα κυριαρχικά του δικαιώματα στη Μάλτα και στο νησί Γκότσο, με την προϋπόθεση ότι η γαλλική κυβέρνηση θα χρησιμοποιούσε τις καλές υπηρεσίες της για να εξασφαλίσει στον μέγα μάγιστρο κάποιο μικρό πριγκιπάτο όπου θα μπορούσε να αποσυρθεί, μαζί με μια σύνταξη 300.000 φράγκων, που θα του έδινε τη δυνατότητα να διάγει τον βίο του όπως θα άρμοζε στη θέση του. Ο Ναπολέων δέχτηκε, και

Ο Γάλλος διοικητής της Μάλτας στρατηγός Μπελγκράντ ντε Βομπούα (1748-1839). ΔΕΞΙΑ: Ο Ναπολέων 29 ετών, όταν εκστράτευσε στη Μάλτα. Έργο του Ζαν-Σεμπαστιέν Ρουγιάρ, (Παρίσι, Ανάκτορο Βερσαλλιών).

αμέσως έθεσε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων. Σε λιγότερο από μία εβδομάδα κατάφερε να μετατρέψει το νησί σε κάτι που θύμιζε ανεκτά γαλλικό νόμο. Οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν να φοράνε την κόκκινη, άσπρη και μπλε κονκάρδα· η δουλεία καταργήθηκε· 600 Τούρκοι και 1.400 Μαυριτανοί επαναπατρίστηκαν· ο αριθμός των μοναστηριών μειώθηκε και η ισχύς του κλήρου περιορίστηκε δραστικά. Αφαιρέθηκε από τις εκκλησίες όλος ο χρυσός και το ασήμι, ενώ όλοι οι θησαυροί από το Παλάτι των Ιπποτών –μεταξύ των οποίων και το περίφημο ασημένιο σερβίτσιο που χρησιμοποιούνταν τακτικά από το τάγμα για την παροχή φαγητού στους ασθενείς του νοσοκομείου– οδηγήθηκαν στο χυτήριο και μετατράπηκαν σε 3.500 λίρες για το πολεμικό θησαυροφυλάκιο του Ναπολέοντα. Τρεις χιλιάδες Γάλλοι στρατιώτες έμειναν ως φρουρά στο νησί υπό τις διαταγές του στρατηγού Μπελγκράντ ντε Βομπούα, και μέσα σε μία εβδομάδα από την άφιξή του ο στόλος ήταν έτοιμος να συνεχίσει το ταξίδι του. Στις 19 Ιουνίου ο Ναπολέων απέπλευσε.

Πάντως η Γαλλία δεν επρόκειτο να κρατήσει για πολύ το δυστυχημένο νησί. Το 1800 οι Μαλτέζοι, εξαγριωμένοι από τη συμπεριφορά του Βομπούα, ο οποίος είχε επιχειρήσει να επιβάλει τα γαλλικά ως επίσημη γλώσσα, και μάλιστα πρότεινε να βγουν σε πλειστηριασμό όλα τα περιεχόμενα της εκκλησίας των Καρμηλιτών στη Μντίνα (Σιωπηλή Πόλη), εξεγέρθηκαν –καθοδηγούμενοι από τον κλήρο– και πέταξαν τον Γάλλο επικεφαλής της εθνοφυλακής από ένα παράθυρο. Ο Βομπούα διέταξε αμέσως τους

άνδρες του να πάνε στη Βαλέτα, όπου κλείδωσε τις πύλες της πόλης. Έτσι, οι Γάλλοι βρέθηκαν υπό πολιορκία. Στο μεταξύ οι Μαλτέζοι ζήτησαν τη βοήθεια του βρετανικού ναυτικού, και κατέφθασαν αρκετά πλοία για να αποκλείσουν όσα γαλλικά πλοία επιχειρούσαν ενδεχομένως να ενισχύσουν τη φρουρά τους. Αμέσως ακολούθησαν 1.500 Βρετανοί στρατιώτες. Ο Βομπούα αντιστάθηκε ηρωικά ώσπου –χάρη στον αποκλεισμό– έμεινε με προμήθειες μόλις τριών ημερών. Τότε του επιτράπηκε να παραδοθεί αξιοπρεπώς και να επαναπατριστεί η φρουρά του, ενώ ο ίδιος πήρε μαζί του –προκαλώντας ακόμη μεγαλύτερη οργή στους κατοίκους της Μάλτας, που δεν ρωτήθηκαν– ένα μεγάλο μέρος του θησαυρού που είχαν λεηλατήσει οι άνδρες του κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο νησί.

Με την αναχώρηση των ιπποτών και των Γάλλων οι Μαλτέζοι βρέθηκαν υπό την εξουσία ενός Βρετανού πολιτικού επιτρόπου ώσπου να διευθετηθεί το μακροπρόθεσμο μέλλον τους. Το 1802 η Συνθήκη της Αμιένης –η οποία κήρυξε ειρήνη ανάμεσα στη Βρετανία και στη Γαλλία, παρότι ο Ναπολέων είχε σκοπό να την τηρήσει μόνο όσο θα τον βόλευε– όρισε την επιστροφή του νησιού στο Τάγμα του Αγίου Ιωάννη· ωστόσο οι Μαλτέζοι, που δεν συμπαθούσαν ούτε τους ιππότες ούτε τους Γάλλους, κατέστησαν σαφές ότι προτιμούσαν την ασφάλεια που τους παρείχε το Βρετανικό Στέμμα –την οποία τελικά απέκτησαν με τη Συνθήκη του Παρισιού το 1814.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Τζον Τζούλιους Νόργουιτς (1929-2018) ήταν ιστορικός.

Μετάφραση: Κατερίνα Χαλμούκου.

Δημιούργησε τη δική σου
Φθινοπωρινή ιστορία!

**Οικολογικές Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, **γρήγορα** και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ✓ Παράγονται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

Valldemossa Earth

30 YEAR LIMITED
warranty

mathios.com

σμό των καπνιστών. Τίποτα όμως δεν στάθηκε εμπόδιο σε αυτή τη νέα συνήθεια. Αρχικά κατέστη δηλωτική της κοινωνικής τάξης των καπνιστών και αργότερα πάθος. Σύμφωνα οι κυβερνήσεις από διώκτες των καπνιστών μετατράπηκαν σε μονοπώλιο των καπνικών προϊόντων. Η καπνοκαλλιέργεια έθρεψε για αιώνες πολυμελείς οικογένειες μικροϊδιοκτητών γης, η εμπορία του καπνού έδωσε ώθηση στις οικονομίες ολόκληρων αυτοκρατοριών και η τυποποίησή του δημιούργησε αλυσίδα συνεργασιών μεταξύ αγροτών, επιχειρηματιών, πλοιοκτητών, καλλιτεχνών και επιστημόνων.

Απεικόνιση ελληνικού καπνοπωλείου του 19ου αιώνα, όπου ένα χαμίνι κλέβει τσιγάρα από το παλτό του άντρα και τα φουμάρει με τον φίλο του (στο ένθετο).

Η ιστορία του καπνού

Η αρχαιότερη ένδειξη χρήσης καπνού στον κόσμο έχει εντοπιστεί στο Γιουκατάν του Μεξικού και έχει ηλικία 15.000 ετών. Το φυτό του καπνού φύτευε σε άγρια μορφή και χρησιμοποιούνταν από τους Ινδιάνους της Αμερικής και των νησιών της Καραϊβικής θάλασσας. Οι Ευρωπαίοι ονόμασαν αυτό το φυτό ταμπάκο, διότι το συσχέτισαν με το νησί Ταμπάγκο στις Αντίλλες, όπου για πρώτη φορά αντίκρισαν ανθρώπους να ρουφούν τον καπνό ξερών χόρτων. Πρώτος «εισαγωγέας» καπνού στην Ευρώπη θεωρείται ότι ήταν ένας ναύτης του πληρώματος του Κολόμβου, ο Ροδρίγο δε Χερέθ. Όταν αυτός επέστρεψε στην Ισπανία και οι συντηρητικοί ιερείς τον αντίκρισαν να βγάζει καπνούς από τη μύτη και το στόμα (τον είδαν δηλαδή να καπνίζει), θεώρησαν ότι είχε δαιμονιστεί, οπότε τον κατηγόρησαν για μαγεία και τον φυλάκισαν για 10 έτη.

Παρά τις αυστηρές απαγορεύσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας για την εθιστική και «σατανική» συνήθεια του καπνίσματος, κάθε πλοίο που ερχόταν από τον Νέο Κόσμο στον Παλαιό έφερε φύλλα και σπόρους καπνού. Οι πρώτες καπνοκαλλιέργειες δημιουργήθηκαν στην Ισπανία και στην Πορτογαλία περί το 1550. Το 1560 ο Γάλλος πρέσβης στην Πορτογαλία, Ζαν Νικότ, προμήθευσε τη βασιλομήτορα Αικατερίνη των Μεδίκων με καπνό για να καταπραΰνει τις ανυπόφορες ημικρανίες της. Το αποτέλεσμα ήταν ολόκληρη η βασιλική Αυλή να εθιστεί στον καπνό. Δέκα χρόνια αργότερα ο βοτανολόγος Ζαν Λιπού έδωσε στο φυτό αυτό την ονομασία Νικοτιάνα Ταμπάκουμ (*Nicotiana Tabacum*) προς τιμήν του Ζαν Νικότ, που πρώτος μετέφερε το εν λόγω φυτό στη Γαλλία (εξ ου και νικοτίνη, η ονομασία της εθιστικής ουσίας του καπνού).

Μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα όλοι οι υψηλοί κύκλοι της Ευρώπης είχαν εθιστεί στο κάπνισμα και μέχρι τα τέλη του 17ου αιώνα η χρήση του καπνού είχε διαδοθεί σε όλες τις κοινωνικές τάξεις της Ευρασίας. Το αξιοπερίεργο είναι ότι επισήμως τα κράτη (χριστιανικά και ισλαμικά) απαγόρευαν το κάπνισμα, αφού οι κυβερνήσεις τους ήταν επηρεασμένες από την ισχυρή συντηρητική κοσμοθεωρία των θρησκευτικών ηγετών τους. Ο πάπας αφορίζε όσους κάπνιζαν, στη Ρωσία οι καπνιστές τιμωρούνταν με ραβδισμό ή και με κόψιμο της μύτης, στην Περσία τους έκοβαν τα χείλη και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τους απαχόνιζαν ή τους ακρωτηρίαζαν. Παρ' όλα αυτά, τίποτα δεν μπορούσε να σταματήσει τη διάδοση του καπνίσματος, ενώ η τιμή του καπνού στη μαύρη αγορά ολοένα αυξανόταν. Οι κύριοι προμηθευτές ήταν οι Γενοβέζοι και οι Ενετοί. Τελί-

Παιδί τρίβει καπνό με το χαβάνι για την παρασκευή στριφτού σιγάρου.

κά, από τα τέλη του 17ου αιώνα άρχισαν να αίρονται οι διάφορες απαγορεύσεις για την εμπορία και τη χρήση του καπνού και σε σύντομο χρονικό διάστημα –με την καλλιέργεια, την εμπορία και τη χρήση του– έγινε ρυθμιστικός παράγοντας των οικονομιών ολόκληρων αυτοκρατοριών, δημιουργώντας τα πρώτα μονοπώλια καπνικών συναλλαγών.

Μία από τις πρώτες και πιο διαδεδομένες χρήσεις του καπνού ήταν το μάσημα των αποξηραμένων φύλλων του. Αυτά αναμιγνύονταν με διάφορες αρωματικές ουσίες (κυρίως μέλι), πολτοποιούνταν, αποξηραίνονταν και, τέλος, τεμαχίζονταν σε μικρά κομμάτια. Το μάσημα του προϊόντος αυτού διαρκούσε μέχρι ο καπνός να χάσει τη γεύση του. Μία άλλη χρήση του ήταν η εισπνοή. Τρίμματα καπνού βρέχονταν με αρωματισμένο νερό και εν συνεχεία κονιορτοποιούνταν. Έπειτα αποθηκεύονταν σε μικρά

κουτιά πολυτελείας (ταμπάκοι) και ο χρήστης εισέπνεε από τη μύτη μια μικρή ποσότητα (πρέζα). Αυτή η χρήση του καπνού ήταν η πιο διαδεδομένη στην υψηλή κοινωνία και εντασσόταν στο πλαίσιο του *savoig-vivre*. Αντιθέτως, το μάσημα του καπνού θεωρούνταν κοινωνικά απρεπές, αφού ο χρήστης έπρεπε να φτύνει τον καπνό.

Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις ο φιλοκομμένος καπνός τοποθετούνταν σε μικρές ποσότητες (πρέζες) μέσα σε κοιλότητες καπνιστικών αντικειμένων (πίπες, ναργιλέδες), όπου ο χρήστης έκαιγε και εν συνεχεία εισέπνεε τον παραγόμενο καπνό. Οι εφευρέτες της καπνοσύριγγας (πίπας) ήταν οι ιθαγενείς της Αμερικής, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν πήλινες πίπες περίτεχνα διακοσμημένες. Όταν ο καπνός διαδόθηκε ευρέως στους Ευρωπαίους, οι εύθραυστες πίπες των Ινδιάνων ήταν άβολες και ασύμφωρες στην

Συσκευασία τσιγαρόχαρτων από τη βιοτεχνία των Μικρασιατών Αδελφών Τσαούση και Σία.

κατασκευή τους. Έτσι, το 1575 κατασκευάστηκε η πρώτη ευρωπαϊκή πίπα από ξύλο στο Μπροσελέι του Σροπσάιρ της Μεγάλης Βρετανίας.

Στην Ανατολή, και ιδίως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μεγάλη διάδοση είχαν τα τσιμπούκια (μεγάλες σε μήκος και σε πάχος ξύλινες καπνοσύριγγες, με μία πήλινη εστία κόκκινου χρώματος – λουλάς– για την καύση του καπνού). Το ακόμη πιο συνηθισμένο ανατολίτικο αντικείμενο ήταν ο (ν)αργιλές (ναρ-ουλέ: πύργος ψηλός ή ναργκιλέλ: ινδική καρύδα). Το ιδανικό καπνικό προϊόν για τον αργιλέ ήταν το περσικό τουμπεκί (φιλοκομμένος και ιδιαίτερα πικρός καπνός).

Στην Ευρώπη και στην Αμερική οι ανα-

τολίτικες καπνιστικές συσκευές δεν είχαν σχεδόν καμία απήχηση. Αντιθέτως, μεγάλη διάδοση είχαν τα πούρα (ρυγο: καθαρός). Από το 1614 οι καλύτερες ποικιλίες καπνών για την παρασκευή πούρων καλλιεργούνταν στην περιοχή Βουέλτα Αμπάχο της Κούβας. Μετά τη δικτατορία όμως του Φιντέλ Κάστρο (1959) και το εμπάργκο των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κούβα, η νόμιμη εξαγωγή πούρων σταμάτησε από τη χώρα αυτή. Έτσι, νέα πούρα άρχισαν να παράγονται σε άλλες χώρες (Τζαμάικα, Ονδούρα, Μεξικό, Σουμάτρα, και λοιπά), η ποιότητα των οποίων όμως ήταν ασύγκριτα χαμηλότερη από εκείνων της Κούβας. Στην Ελλάδα η κατανάλωση πούρων δεν ευ-

Χαρακτηριστικό πακέτο ελληνικών τσιγάρων με αναπαράσταση εμπνευσμένη από την αρχαία Αθήνα να κοσμεί το καπάκι του.

δοκίμησε ποτέ. Ο βασικός λόγος ήταν ότι τα εγχώρια καπνά είναι μικρόφυλλα, οπότε δεν είναι κατάλληλα για την παρασκευή αυτού του προϊόντος. Παρ' όλα αυτά, τη δεκαετία του 1930 ιδρύθηκαν λιγоста εργοστάσια παραγωγής πούρων στην Ελλάδα, τα οποία εισήγαγαν τα απαιτούμενα φύλλα καπνού.

Η καλλιέργεια του καπνού

Το φυτό του καπνού ήταν ιδιαίτερα πλατύφυλλο και ευδοκίμουσε μόνο στην αμερικανική ήπειρο. Όταν οι σπόροι του άρχισαν να φυτεύονται στην Ευρώπη και στην Ασία, δημιουργήθηκαν οι μικρόφυλλες ποικιλίες, με την προσαρμογή του φυτού στις νέες εδαφικές και κλιματολογικές συνθήκες. Τα μικρόφυλλα καπνά καλλιεργούνταν κυρίως στις περιοχές των Βαλκανίων, της Μαύρης Θάλασσας και της Μέσης Ανατολής. Επειδή αυτές ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα καπνά ονομάστηκαν τουρκικά, αλλά σήμερα έχει επικρατήσει η ονομασία ανατολικά.

Η καλλιέργεια των καπνών είναι ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία, και συνάμα αρκετά επικερδής, θεωρούμενη ιδανική για τους ιδιοκτήτες μικρού κλήρου. Στον ελλαδικό χώρο οι πρώτες καλλιέργειες καπνού εμφανίστηκαν στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης την περίοδο 1573-1589. Τον 17ο αιώνα οι καπνοκαλλιεργητές άρχισαν να πληθαίνουν στη Μακεδονία και στη Θράκη, και στα τέλη του επόμενου αιώνα η ετήσια παραγωγή τους έφτασε στις 12 εκατομμύρια οκάδες (περίπου 15.400 τόνους) καπνού. Την εποχή της σύστασης του νεοελληνικού κράτους μεγάλη καπνοπαραγωγή ανέπτυξε η Πελοπόννησος (577 τόνους ετησίως) και η Θεσσαλία (154 τόνους ετησίως).

Παγκοσμίως, το φυτό του καπνού μπορεί να καλλιεργηθεί παντού, με εξαίρεση τις περιοχές όπου το κλίμα είναι

έντονα τροπικό, όπου εκτείνονται έρημοι και όπου επικρατούν πολικές θερμοκρασίες. Οι βασικοί τύποι καπνών για την παραγωγή τσιγάρων είναι αυτοί που αποξηραίνονται στον ήλιο (τα sun-cured, όπως τα ανατολικά καπνά), αυτά που αποξηραίνονται με τεχνητό τρόπο (τα flue-cured, όπως τα τύπου Βιρτζίνια) και αυτά που αποξηραίνονται με αέρα (τα air-cured, όπως τα τύπου Μπέρλεϊ και Μέριλαντ). Οι παραπάνω τύποι αντιπροσωπεύουν περίπου το 82% της παγκόσμιας παραγωγής, ενώ το υπόλοιπο 12% αφορά τα καπνά για την παραγωγή πούρων, για μάρνημα, πίπα και εισπνοή. Να σημειωθεί ότι μέχρι το πρώτο μισό του 20ού αιώνα η παραπάνω αναλογία ήταν στο 50-50.

Οι ποικιλίες καπνού

Ο καπνός είναι το μόνο αγροτικό προϊόν που δεν συμμετέχει στο χρηματιστήριο εμπορευμάτων, παρά το τεράστιο μέγεθος της παραγωγής του. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να καθοριστούν διεθνώς οι τυποποιημένες ποιότητές του. Καμία παραγωγή καπνού δεν είναι η ίδια από χρονιά σε χρονιά, ακόμη και όταν παράγεται από το ίδιο ακριβώς χωράφι. Γι' αυτό, επειδή οι καπνοβιομηχανίες δεν μπορούν να πετύχουν την ίδια ακριβώς γεύση των τσιγάρων τους από μία παραγωγή, χρησιμοποιούν καπνά από δύο και τρεις παλαιότερες σοδειές, ώστε να εξισορροπούν την ποιότητα του τελικού προϊόντος.

Οι ποικιλίες των ανατολικών καπνών που καλλιεργούνται στην Ελλάδα είναι η Μπασμά (πατημένο φύλλο) στην ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη, η Κατερίνη στην ομώνυμη περιοχή, η Καμπά Κουλάκ (μεγάλο αυτί) στη Θεσσαλία και στη δυτική Μακεδονία, τα Μυρωδάτα και τα Τσεμπέλια Αγρινίου και, τέλος, τα

Μαύρα στη Θεσσαλία και στο Άργος. Κατά το παρελθόν υπήρχαν και άλλες ποικιλίες, με μικρότερη παραγωγή, οι οποίες πλέον έχουν καταργηθεί. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των καπνών είναι το πάχος των φύλλων τους. Πέραν του ότι υπάρχουν λεπτόφυλλες και παχύφυλλες ποικιλίες, τα φύλλα διαφέρουν ακόμη και στο ίδιο φυτό (συνήθως αυτά που είναι πλησιέστερα στο έδαφος είναι πιο λεπτά). Όμως στη βιομηχανία των τσιγάρων πιο χρήσιμα είναι τα λεπτά, διότι έχουν την ιδιότητα να γεμίζουν καλύτερα το τσιγάρο. Έτσι, από ένα κιλό λεπτόφυλλων καπνών παράγονται 1.300 τσιγάρα, ενώ από την ίδια ποσότητα παχύφυλλων παράγονται 900 τσιγάρα.

Μέχρι το 1890 τα τσιγάρα που καταναλώνονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούνταν αποκλειστικά από ανατολικά καπνά. Τότε η εταιρία American Tobacco Company δημιούργησε νέα χαρμάνια, αναμιγνύοντας αμερικανικά καπνά Βιρτζίνια με ανατολικές ποικιλίες. Λίγα χρόνια αργότερα η ίδια εταιρία παρήγαγε τσιγάρα από αμιγώς εγχώριο καπνό (τα Piedmont). Κατ' αυτό τον τρόπο στην αμερικανική αγορά επικράτησαν τα χαρμάνια με εγχώριο καπνό, εκτοπίζοντας τα ανατολικά, που ήταν πιο ακριβά (1904). Το 1913 η καπνοβιομηχανία Reynolds προσάρμοσε ένα δημοφιλές χαρμάνι καπνού πίπας σε τσιγάρο. Αυτό αποτελούνταν από την εγχώρια ποικιλία Μπέρλεϊ, ανατολικά και ανοιχτόχρωμα καπνά. Τα νέα αυτά τσιγάρα ήταν τα γνωστά Camel και συσκευάστηκαν σε πακέτα των είκοσι τεμαχίων. Επρόκειτο για το πρώτο εμπορικά επιτυχημένο μίγμα American Blended (Αμερικανικό Ανάμικτο), που μέχρι το 1918 κατέκτησε το 40% της αμερικανικής αγοράς τσιγάρων. Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα τα τσιγάρα American

Blended έγιναν από τα πιο δημοφιλή στην παγκόσμια αγορά. Ωστόσο το χαρμάνι αυτό περιέχει τρεις ποικιλίες καπνού· τη Βιρτζίνια, τα Μπέρλεϊ και τα ανατολικά. Μόνο στο Ηνωμένο Βασίλειο παράγονται τσιγάρα αποκλειστικά από καπνά Βιρτζίνια, τα οποία χαρακτηρίζονται English Type.

Τα καπνικά εξαρτήματα

Οι πρώτοι ιεραπόστολοι που βρέθηκαν στον Νέο Κόσμο περιέγραψαν ένα άγνωστο για εκείνους επάγγελμα. Φτωχά αγόρια και κορίτσια κατασκεύαζαν χάρτινους σωλήνες διαμέτρου σχεδόν ενός εκατοστού, τους γέμιζαν με τριμμένο καπνό και τους πωλούσαν στους αυτόχθονες. Αυτά τα ονόμαζαν *rapelitos* και ήταν οι πρόδρομοι του τσιγάρου. Στις αρχές του 17ου αιώνα στο Μεξικό κατασκευάζονταν μικρές χάρτινες πίπες, τα *cigarras* (μητρική λέξη του τσιγάρου), τις οποίες γέμιζαν με ψιλοκομμένο καπνό. Λίγες δεκαετίες αργότερα αυτό το ιδιαίτερο χαρτί για την κατασκευή των τσιγάρων κυκλοφόρησε στην ευρωπαϊκή αγορά με την ονομασία *Papel Español*. Επρόκειτο για μικρού μεγέθους τετράδια, που τα φύλλα τους είχαν ακανόνιστο σχήμα και ήταν κολλημένα μεταξύ τους στη μία πλευρά.

Τον 19ο αιώνα τα τραχιά *Papel Español* αντικαταστάθηκαν με ομοιόμορφα τετραγωνισμένα χαρτιά με ιδιαίτερα λεπτό πάχος και λεία υφή. Με το πέρασμα των δεκαετιών άλλαξε και η πρώτη ύλη της κατασκευής τους. Αρχικά δημιουργήθηκαν τσιγαρόχαρτα από βαμβάκι και ρύζι, ενώ αργότερα από λινάρι και κάνναβη. Συνάμα ορισμένα αρωματίζονταν, ενώ κάποια άλλα χρωματίζονταν (ροζ, πράσινο και ώχρα). Η πρώτη τυποποιημένη παραγωγή τσιγαρόχαρτου πραγματοποιήθηκε στη νότια Γαλλία.

Στον ελλαδικό χώρο είναι άγνωστο

πότε ακριβώς εισήχθη η χρήση του τσιγαρόχαρτου. Το βέβαιο είναι ότι 1866 τέτοιου είδους προϊόντα βρισκονταν στις προθήκες των ελληνικών βιβλιοχαρτοπωλείων. Οι χονδρέμποροι εισήγαγαν τα τσιγαρόχαρτα σε δεσμίδες και τα μεταπωλούσαν σε βιοτέχνες. Οι τελευταίοι κατασκεύαζαν ελκυστικές συσκευασίες τσιγαρόχαρτων, που αναπαριστούσαν πλοία, γοργόνες, τσολιάδες, ήρωες του 1821, πολιτικούς, και λοιπά. Κατά τα έτη 1890-1920 οι Έλληνες βιομήχανοι τσιγαρόχαρτου του εξωτερικού

(κυρίως από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια, τη Σάμο και το Κάιρο) δημιούργησαν πραγματικά καλλιτεχνήματα. Το κάπνισμα μετατράπηκε πλέον σε μία διαδικασία τέρψης σχεδόν όλων των αισθήσεων, θέτοντας σε εγρήγορση ένα δίκτυο εμπόρων, βιοτεχνών και καλλιτεχνών.

Από τα πλέον σημαντικά εξαρτήματα των καπνιστών ήταν οι πίπες τσιγάρων και οι ταμπακέρες. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα μεγάλη πέραση στις γυναίκες καπνίστριες είχαν οι πίπες για

Το φυτό του καπνού (κέντρο) με τα στάδια της επεξεργασίας του και διάφορες χρήσεις του (περιμετρικές εικόνες: λουλούδια, σπόροι, ξήρανση καπνού, πώληση καπνού, κάπνισμα, λήψη ταμπακού, ο σερ Γουόλτερ Ράλεϊ και Ινδιάνοι που καπνίζουν) (λιθογραφία, 1840).

τα τσιγάρα. Αυτές ήταν η μετεξέλιξη της πίπας των πούρων και κατασκευάζονταν κυρίως από ελεφαντόδοντο, έβανο ή πορσελάνη, ενώ έφεραν διάκοσμο από χρυσό, ασήμι ή και πολύτιμους λίθους. Επρόκειτο για ένα ακριβό αξεσουάρ των γυναικών της υψηλής κοινωνίας, το οποίο με το πέρασμα του χρόνου απέκτησε πολύ λεπτό και μακρύ μέγεθος, φτάνοντας ακόμη και το μισό μέτρο σε μήκος. Μεταπολεμικά, όταν η χρήση των τσιγάρων με φίλτρο διαδόθηκε ευρέως, οι πίπες τσιγάρων καταργήθηκαν. Σχετικά με τις ταμπακές, αυτές γνώρισαν μεγάλη άνθηση την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ήταν κουτιά αποθήκευσης τσιγάρων, τα οποία συνήθως έφεραν περίτεχνο διάκοσμο και ήταν κατασκευασμένα από ακριβά υλικά (χρυσό, ασήμι, βακελίτη, και λοιπά). Ουσιαστικά η ταμπακέρα ήταν ένα ακόμη αντικείμενο μόδας, που δήλωνε το κοινωνικό status του καπνιστή.

Όσον αφορά τα φίλτρα, αυτά άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους μαζί με τα έτοιμα χειροποίητα τσιγάρα. Αρχικά ήταν σωλήνες κωνικού σχήματος, κατασκευασμένοι από χαρτόνι, αλλά αργότερα άρχισαν να αποτελούνται από βαμβάκι, φελλό, ταφτά (σκληρό ύφασμα), μουaré (ύφασμα από μετάξι), και λοιπά. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου τα φίλτρα έφεραν έντονα διαφορετικό χρώμα από το υπόλοιπο τσιγάρο (μοβ, ροζ, πράσινο, θαλασσί, και λοιπά), ενώ το 1925, όταν κυκλοφόρησαν ευρέως τα Marlboro που απευθύνονταν μόνο σε γυναίκες καπνίστριες, το φίλτρο τους είχε έντονο κόκκινο χρώμα, για να μη φαίνεται το αποτύπωμα του κραγιόν από τα χείλη τους πάνω σε αυτό. Την ίδια χρονιά ένας Ρώσος ονόματι Άιβας εφηύρε πρώτος τα φίλτρα από τσαλακωμένο χαρτί. Λίγο αργότερα η ελβετική βιομηχανία Manufacture Laurens, με έδρα τη Γενεύη, ήταν

η πρώτη που καθιέρωσε την παραγωγή των επιστομίων φίλτρων, τα μπουστούκι (από τη γερμανική λέξη mundstuck: στόμιο).

Η τάξη των καπνεμπόρων και οι πρώτοι φόροι

Στον ελλαδικό χώρο η καλλιέργεια των καπνών ξεκίνησε τον 16ο αιώνα. Από το 1750 οι καπνοκαλλιέργειες συστηματοποιήθηκαν, οπότε παρουσιάστηκε η ανάγκη για την οργανωμένη μεταφορά των παραγόμενων προϊόντων εντός και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι, αναπτύχθηκε μία νέα επαγγελματική τάξη, αυτή των μεσαζόντων, που αναλάμβαναν την αγορά του καπνού από τους καλλιεργητές και τη μεταφορά του σε μεταποιητές ή λιανέμπορους. Η μεταφορά του καπνού και όλες οι νέες ανάγκες που προέκυψαν (σταθερή ποιότητα του προϊόντος, υποδομές για τη φύλαξη των καπνών, δεματοποίηση, και λοιπά) απαιτούσαν τη διάθεση μεγάλων κεφαλαίων. Επιπλέον, οι άνθρωποι που ασχολούνταν με αυτή τη δουλειά έπρεπε να είναι ιδιαίτερα ευφυείς και μορφωμένοι, έτσι ώστε να μπορούν να πείθουν τους υποψήφιους αγοραστές (στη σύγχρονη ορολογία αυτό ονομάζεται μάρκετινγκ), καθώς συνάμα και να γνωρίζουν ξένες γλώσσες, ώστε να μπορούν να επικοινωνούν με τους ξένους αντιπροσώπους ή βιομηχάνους. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε η οικονομική τάξη των καπνεμπόρων.

Στον ελλαδικό χώρο οι καπνέμποροι αναπτύχθηκαν ραγδαία, ιδίως μετά τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Επέκτειναν τη δραστηριότητά τους σε χώρες κυρίως της βόρειας Ευρώπης, ανοίγοντας γραφεία και διατηρώντας αποθήκες στις μεγάλες πόλεις του εξωτερικού. Για πολλά χρόνια η Ελλάδα ήταν η δεύτερη χώρα σε εξαγωγές καπνού

(μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες), με αποτέλεσμα τα καπνά να αποτελούν το πλέον συναλλαγματοφόρο προϊόν για την εθνική οικονομία.

Η πώληση και η εμπορία καπνού και όλων των συν αυτώ προϊόντων εξελίχθηκε σε πολύ επικερδή δραστηριότητα. Το 1883 ο Χαρίλαος Τρικούπης αποφάσισε να επιβάλει φόρο στα καπνικά προϊόντα, θεωρώντας ότι έτσι θα μπορούσε να αποκομίσει έσοδα για τα κρατικά ταμεία. Η νέα φορολογία επέφερε και τον διά νόμου περιορισμό της διακίνησης των καπνικών προϊόντων. Ο καπνός και τα τσιγαρόχαρτα έπαψαν πλέον να πωλούνται χύδην, αλλά συσκευάστηκαν σε χάρτινες σακούλες των 32 γραμμαρίων (δέκα δράμια), δηλαδή μία ποσότητα καπνού που αρκούσε για την κατασκευή 25-30 τσιγάρων. Υποχρεωτικά η κάθε συσκευασία καπνού συνοδευόταν και από τα αντίστοιχα τσιγαρόχαρτα. Η τιμή τους ήταν 4 λεπτά της δραχμής για τον

καπνό και 1 λεπτό της δραχμής για τα τσιγαρόχαρτα. Κατ' αυτό τον τρόπο επικράτησε η φράση «τέσσερα και ένα», που πλήρωναν οι καπνιστές για την αγορά των τσιγάρων τους. Ακολούθως, το 1887 επιβλήθηκε το κρατικό μονοπώλιο στην εισαγωγή, στην εμπορία, στην παρασκευή, στην κατοχή και στην πώληση τσιγαρόχαρτων. Σύμφωνα με τη νέα νομοθεσία κάθε οκά καπνού (περίπου 1.282 γραμμάρια) έπρεπε να συνοδεύεται από 1.200 τσιγαρόχαρτα. Από την πώληση των παραπάνω προϊόντων, το ένα τέταρτο των εσόδων θα αποδιδόταν στο κράτος. Κατ' αυτό τον τρόπο σχεδόν εξαλείφθηκε η λαθραία και χύδην πώληση καπνού, αφού τα τσιγαρόχαρτα δεν πωλούνταν ξεχωριστά. Μόνο λιγιστοί καπνιστές εξακολούθησαν να αγοράζουν παράνομα καπνό και χρησιμοποιούσαν χαρτί εφημερίδας ή επιστολόχαρτα αντί για τσιγαρόχαρτο.

Το 1927 το ελληνικό κράτος προέβη

Συσκευασία τσιγάρων των 10 τεμαχίων της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, με πατριωτική θεματολογία σχετική με το έπος του 1940 και τη συμμαχία της Ελλάδας με τη Μεγάλη Βρετανία.

σε ορισμένες εξαιρέσεις του σχετικού νόμου. Οι καπνοκαλλιεργητές που διέθεταν έκταση άνω των δύο στρεμμάτων αποκτούσαν το δικαίωμα να προμηθεύονται δωρεάν μια συγκεκριμένη ποσότητα τσιγαρόχαρτων, που θα προοριζόταν αποκλειστικά για προσωπική τους χρήση. Τα τσιγαρόχαρτα αυτά είχαν ροζ χρώμα και έφεραν υδατογράφημα με τη φράση «Τσιγαρόχαρτον Καπνοπαραγωγών Υ.Ο.». Μεταπολεμικά ο παραπάνω νόμος ατόνησε και το 1954 επιτράπηκε η εγχώρια παραγωγή τσιγαρόχαρτου από ιδιώτες. Τελικά το 1986, βάσει των υποχρεώσεων της Ελλάδας για την ένταξη στην ΕΟΚ, καταργήθηκαν όλα τα κρατικά μονοπώλια και απελευθερώθηκε η εμπορία τσιγαρόχαρτου.

Το στριφτό τσιγάρο

Στη δυτική Ευρώπη οι πρώτες αναφορές για τη χρήση του στριφτού τσιγάρου εντοπίζονται στην ισπανική ύπαιθρο και χρονολογούνται από τα μέσα του 18ου αιώνα. Όμως η ευρεία χρήση του στριφτού τσιγάρου στους Βορειοευρωπαϊ-

ους πραγματοποιήθηκε κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), όταν οι Βρετανοί ναυτικοί μύηθηκαν στην τεχνική του στριψίματος από τους συμμάχους τους, τους Οθωμανούς. Στον ελλαδικό χώρο το στριφτό τσιγάρο πιθανότατα διαδόθηκε στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση. Το βέβαιο είναι ότι στα τέλη του 19ου αιώνα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τα τσιμπούκια και οι ναργιλέδες απέκτησαν κυρίως διακοσμητικό ρόλο, ενώ η εισπνοή, με τον ήχο του ρουφήγματος από τη μύτη, καθώς και το μάσημα-φτύσιμο του καπνού θεωρούνταν αντικοινωνικές πράξεις. Πλέον μόνο οι γυναίκες, που ήταν έγκλειστες στο σπίτι, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν τον καπνό με τον παλαιομοδίτικο τρόπο.

Στην Ελλάδα, μετά την επιβολή του κρατικού μονοπωλίου στο τσιγαρόχαρτο, άρχισε να κάνει την εμφάνισή του το έτοιμο χειροποίητο τσιγάρο. Συνήθως στα πίσω δωμάτια των καπνοπωλείων είχε δημιουργηθεί ένα μικρό εργαστήριο παρασκευής τσιγάρων. Αυτά τα επαγγελ-

Οι Ισπανοί ανακαλύπτουν τον καπνό (Ξυλογραφία, 1848, Granger Collection).

ματικά χειροποίητα τσιγάρα ήταν πιο χοντρά από εκείνα που έφτιαχναν οι καπνιστές μόνοι τους και έφεραν την επωνυμία του καπνοπώλη. Το κράτος επέβαλε φορολογία επ' αυτών και προσπάθησε να ελέγξει την παραγωγή τους, αλλά τα μέτρα δεν απέδωσαν. Επειδή η εμπορία του τσιγαρόχαρτου είχε περάσει στον αποκλειστικό έλεγχο του κράτους, οι λαθρέμποροι χρησιμοποιούσαν είτε λαθραία τσιγαρόχαρτα είτε (κυρίως) λεπτά επιστολόχαρτα. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και την προσάρτηση της Μακεδονίας οι κρατικοί έλεγχοι εντάθηκαν, ενώ στα χρόνια του Μεσοπολέμου οι αστυνομικές Αρχές είχαν τη δικαιοδοσία να προβαίνουν ακόμη και σε σωματικό έλεγχο των πολιτών για τον εντοπισμό λαθραίων τσιγάρων. Το επιβαλλόμενο πρόστιμο αν κάποιος πολίτης έφερε πάνω του αυτού του είδους τα λαθραία προϊόντα ήταν 25 δραχμές.

Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα τα καπνοπωλεία ξεπηδούσαν σαν τα μανιτάρια στις πόλεις και στα χωριά. Σταδιακά εμπλούτισαν το εμπόρευσμά τους και με άσχετα είδη (σχολικά, καλλυντικά, καθαριστικά, και λοιπά), αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο τον πρόδρομο των σύγχρονων περιπτέρων. Ακολούθως, το 1922 θεσπίστηκε η ίδρυση των περιπτέρων λιανικής πώλησης και το 1929 απαγορεύθηκε η λειτουργία καπνοπωλείων σε όσες πόλεις είχαν λιγότερους από 10.000 μόνιμους κατοίκους. Επιπλέον, τη δυνατότητα διατήρησης των σχετικών καταστημάτων θα είχαν μόνο οι ανάπηροι πολέμου. Στο μεταξύ, το 1925 απαγορεύτηκε η πώληση κομμένου καπνού για την παρασκευή επαγγελματικών στριφτών τσιγάρων και το επόμενο έτος απαγορεύτηκε η κυκλοφορία του ίδιου του χειροποίητου τσιγάρου. Έτσι, τα καπνοπωλεία αφανίστηκαν, ενώ τα περιπτερα και τα καταστήματα ψιλικών ήταν

τα διάδοχα σημεία πώλησης των καπνικών προϊόντων.

Γενικότερα, η δημιουργία του στριφτού τσιγάρου είναι μία ιεροτελεστία για τους καπνιστές μέχρι σήμερα. Επειδή όμως η κατασκευή του απαιτεί το σάλιωμα του χαρτιού, κάτι που ήταν εντελώς αντίθετο με το *savoir-vivre*, το στριφτό τσιγάρο δεν έγινε ποτέ της μόδας στην υψηλή κοινωνία.

Τα πακέτα τσιγάρων και τα ένθετα

Οι πρώτες απόπειρες συσκευασίας των τσιγάρων ξεκίνησαν μαζί με την παραγωγή των έτοιμων στριφτών τσιγάρων. Όταν εντατικοποιήθηκε η τυποποίηση των βιομηχανοποιημένων τσιγάρων, τότε προέκυψε ακόμη μεγαλύτερη ανάγκη για μια εύχρηστη, καλαίσθητη και φτηνή συσκευασία. Αρχικά τα πρώτα πακέτα ήταν εμπνευσμένα από τις ταμπάκες (μεταλλικά κουτιά με ανάγλυφα σχέδια). Ήταν άκαμπτα και επέτρεπαν την ασφαλή μεταφορά του προϊόντος από την καπνοβιομηχανία στα σημεία λιανικής πώλησης, διατηρώντας συνάμα τον καπνό σε σταθερές συνθήκες υγρασίας. Όμως αυτή η συσκευασία αποδείχθηκε οικονομικά ασύμφορη. Έτσι, άρχισαν να κυκλοφορούν τα χάρτινα πακέτα με επένδυση από αλουμινόχαρτο, ώστε να προστατεύεται η ποιότητα του καπνού.

Σχεδόν στο σύνολό τους τα χάρτινα πακέτα ήταν ορθογώνια παραλληλεπίπεδα. Εξάιρεση αποτέλεσαν μόνο δύο, αυτά των Princess και Super Blend No 50, που ήταν καμπυλόγραμμα. Η διακόσμησή τους ήταν πλούσια και συνήθως αντικατόπτριζε τις τάσεις της εποχής (στέμματα, μετάλλια, εικόνες πολιτικών, μνημεία, αρχαίοι θεοί, ήρωες του 1821, και λοιπά). Στα χρόνια του Μεσοπολέμου ο διάκοσμος των πακέτων ακολούθησε τα καλλιτεχνικά κινήματα της εποχής (αρ

νουβό και αρντεκό), ενώ τη δεκαετία του 1930 άρχισαν να χρησιμοποιούνται και ξένες λέξεις στο λογότυπο (Ideal, Extra, Chic, Santé, και λοιπά), καθώς οι καπνοβιομήχανοι θέλησαν με αυτό τον τρόπο να δώσουν στον καπνιστή ένα αίσθημα εξευρωπαϊσμού του. Την επόμενη δεκαετία ιδιαίτερη πέραση είχαν τα πακέτα με πατριωτική θεματολογία (τσολιάδες, τσαρούχια και σημαίες), συνοδευόμενη με φράσεις του τύπου «Αέρα». Μεταπολεμικά η ευρεία χρήση της διαφήμισης και η εφεύρεση της τηλεόρασης άρχισαν να εξοστρακίζουν τις περίτεχνες ζωγραφιές από τα πακέτα των τσιγάρων. Η εικόνα του μηνύματος που ήθελε να περάσει ο καπνοβιομήχανος στους υποψήφι-

ους αγοραστές είχε πλέον άλλους διαύλους διάδοσης. Έτσι, ο διάκοσμος των πακέτων έγινε πιο λιτός. Γραμμικά σχέδια και στυλιζαρισμένα λογότυπα κυριάρχησαν στις επιφάνειες των πακέτων.

Η βιομηχανία του τσιγάρου ακολούθησε τις τάσεις της εποχής, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να δείξει στους πελάτες της ότι το κάπνισμα είναι πάντα της μόδας. Έτσι, τη δεκαετία του 1870, όταν η εφεύρεση της φωτογραφίας έφερε την επανάσταση τόσο στις τέχνες όσο και στην τεχνολογία, η καπνοβιομηχανία American Tobacco Company των Ηνωμένων Πολιτειών, που παρήγε τα τσιγάρα Marquis of Lorne, τοποθέτησε μέσα στα ανωτέρω πακέτα μία κάρτα με τη φωτο-

Καπναποθήκη στο Ρίτσομοντ των Ηνωμένων Πολιτειών το 1918.

γραφία της ομώνυμης μαρκησίας (1878). Η πρωτοποριακή αυτή ιδέα ενθουσίασε τους πάντες και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα όλα τα πακέτα της ίδιας καπνοβιομηχανίας γέμισαν με ένθετες φωτογραφίες πολιτικών, ηθοποιών και γεγονότων της εποχής.

Στη διεθνή αγορά η American Tobacco Company εξαγόρασε τη βρετανική Ogdens Ltd. και άρχισε να διαθέτει πακέτα τσιγάρων με παρόμοιες ένθετες κάρτες. Η βρετανική καπνοβιομηχανία δέχτηκε μεγάλο πλήγμα, οπότε ανασυντάχθηκε για να αντιμετωπίσει τον αμερικανικό κίνδυνο. Έτσι, δημιουργήθηκε η συνεταιριστική Imperial Tobacco Company, με έδρα το Μπρίστολ (1901). Πολυτελείς εκδόσεις καρτών τοποθετούνταν μέσα στα πακέτα, αλλά οι ιθύνοντες ένθεν κακείθεν του Ατλαντικού διαπίστωσαν ότι η πρακτική αυτή ήταν οικονομικά ζημιόγona. Τότε Αμερικανοί και Βρετανοί καπνοβιομήχανοι ήρθαν σε συνεννόηση για τη διευθέτηση του ζητήματος. Αποφασίστηκε λοιπόν από κοινού ότι η Imperial Tobacco Company θα ήλεγχε τη βρετανική αγορά, η American Tobacco Company την αμερικανική και την κουβανική και, τέλος, η νεοσυσταθείσα British American Tobacco Company (BAT) όλες τις υπόλοιπες.

Το παράδειγμα των ένθετων καρτών μιμήθηκαν οι περισσότερες καπνοβιομηχανίες του κόσμου, τοποθετώντας πλέον μέσα στα πακέτα κάρτες από μετάξι ή σατέν, που κόσμησαν γραβάτες, μαντίλια, καπέλα και κάθε λογής χρηστικό αντικείμενο των καπνιστών. Οι Έλληνες καπνοβιομήχανοι του εξωτερικού έκαναν την ανατροπή. Κυρίως οι Αιγυπτιώτες δημιούργησαν ένθετα με ασπρόμαυρες ή επιχρωματισμένες φωτογραφίες γυναικών σε προκλητικές στάσεις, σκηνές από εξωτικά κυνήγια, ηθοποιούς που καμάρωναν για την ομορφιά τους,

πονηρά χαμόγελα ζευγαριών και ό,τι άλλο η συντηρητική κοινωνία θεωρούσε απρεπές για την εποχή. Ο καπνοβιομήχανος Πανάς μάλιστα παρήγαγε τις πλέον εκκεντρικές κάρτες, που έφεραν διάκοσμο από χρυσόσκονη, απομίμηση ρουμπινιών και άλλα υλικά που λαμπύριζαν. Γενικότερα, οι ένθετες κάρτες των Ελλήνων καπνοβιομηχάνων της Αιγύπτου αναδείχθηκαν στις πλέον εντυπωσιακές του είδους τους παγκοσμίως.

Την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου το χαρτί έγινε περιζήτητο, οπότε οι ένθετες κάρτες έπαψαν να κυκλοφορούν. Τη δεκαετία του 1920 επικράτησε μία επίπλαστη ευμάρεια, που ανακόπηκε απότομα με το Κραχ του 1929. Το λαθρεμπόριο καπνικών ειδών άρχισε πάλι να ανθεί και οι βιομηχανίες έχαναν κέρδη. Έτσι, τα νέα ένθετα στα πακέτα των τσιγάρων ήταν κουπόνια/δωροκάρτες, που παρείχαν στους αγοραστές διάφορα χρήσιμα δώρα (από τρόφιμα μέχρι εισιτήρια για το τραμ). Την πρωτοκαθεδρία και σε αυτό το ευρηματικό μάρκετινγκ είχαν οι Έλληνες επιχειρηματίες του εξωτερικού (όπως ο Ανάργυρος στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο Τόκκος στην Αίγυπτο, ο Καραθανάσης στη Σάμο, και άλλοι).

Στην Ελλάδα τα πρώτα ένθετα εμφανίστηκαν περί το 1915 στα τσιγάρα Ζενίθ, και απεικόνιζαν κυρίως παραδοσιακές ενδυμασίες. Το 1926 ο καπνοβιομήχανος Μέξης καθιέρωσε τα λεγόμενα δελτία δώρου. Εάν ένας καταναλωτής προσκόμιζε στα σημεία πώλησης εκατό είκοσι μεγάλα πακέτα τσιγάρων Σπίθα ή διακόσια σαράντα μικρά, έπαιρνε διάφορα δώρα (πίπες, αναπτήρες, ταμπακές, αρωματικά σαπούνια, αρώματα, σουγιάδες, και λοιπά). Οι υπόλοιποι καπνοβιομήχανοι αντέδρασαν σε αυτή την πρακτική, κάνοντας λόγο για αθέμιτο ανταγωνισμό. Τελικά το ζήτημα λύθηκε στα δικαστήρια, όπου ο Μέξης υποχρε-

ώθηκε να αποσύρει τα δελτία δώρου (1927). Ωστόσο δεν το έβαλε κάτω. Έχοντας ζήσει στην Αίγυπτο, γνώριζε πόσο δημοφιλή είχαν γίνει τα ένθετα με τις αισθησιακές φωτογραφίες γυναικών, οπότε ακολούθησε την ίδια «συνταγή» και στην Ελλάδα. Τα ένθετά του με τις αισθησιακές χορεύτριες και τις διάσημες ηθοποιούς της εποχής έγιναν ανάρπαστα. Μάλιστα ο Μέξης κυκλοφόρησε και ειδικά άλμπουμ για τις παραπάνω φωτογραφίες, που όταν ο πελάτης τα συμπλήρωνε, κέρδιζε ορισμένα δώρα. Αυτά δεν ενέπιπταν στην κατηγορία του αθέμιτου ανταγωνισμού, διότι χαρακτηρίστηκαν βραβεία της εταιρείας προς τους πελάτες της. Μιμητές του Μέξη βρέθηκαν πολλοί, οι οποίοι δημιούργησαν συλλογές με διαφορετική θεματολογία (πολιτικούς, μνημεία, παραδοσιακές ενδυμασίες, αθλητές, και λοιπά).

Αυτός ο πυρετός των ένθετων διήρκεσε μέχρι το 1936, οπότε η δικτατορία του Μεταξά απαγόρευσε ό,τι θεωρούσε ανήθικο. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου όλα τα ένθετα καταργήθηκαν λόγω των αναγκών για χαρτί. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και σε αυτή του 1950 οι θεματικές κάρτες συγχωνεύτηκαν στην εσωτερική πλευρά του καλύμματος των πακέτων. Οι οικονομικές δυσκολίες των βιομηχάνων και των πολιτών, καθώς και ο κρατικός παρεμβατισμός επέφεραν το σταδιακό τέλος των ένθετων καρτών.

Μέσω του καπνού οι θεοί των Ινδιάνων θέρπευαν τους αρρώστους, ενίσχυαν τους πολεμιστές και στέριωναν την ειρήνη. Στην ιατρική τόσο οι ιθαγενείς της

Αμερικής όσο και οι Ευρωπαίοι καταπράυναν διάφορα είδη πόνου και σταματούσαν την αιμορραγία με τη χρήση του καπνού, ενώ συνιστούσαν το κάπνισμα ως παρηγορητική θεραπεία. Σύντομα ο καπνός απέκτησε εθιμοτυπικό και κοινωνικό χαρακτήρα, αποτελώντας δηλωτικό του Ευρωπαίου καπνιστή. Όλη η καλή κοινωνία έπρεπε να καπνίζει, ανεξαρτήτως ηλικίας ή φύλου, ενώ της μόδας έγιναν τα smoking parties (γιορτές καπνίσματος), όπου διδασκόταν η τεχνική του καπνίσματος.

Η καλλιέργεια των καπνών είναι αρκετά επικερδής και αποφέρει το υψηλότερο εισόδημα ανά στρέμμα από οποιαδήποτε άλλη καλλιέργεια. Θεωρείται ιδανική για μικρογαιοκτήμονες που έχουν μεγάλη οικογένεια, αφού το εισόδημα από την εν λόγω καλλιέργεια είναι ικανοποιητικό και στη συγκομιδή των καπνών μπορεί να εργαστεί όλη η οικογένεια, και να μην απαιτηθούν ξένα εργατικά χέρια. Η κατανάλωση των καπνικών προϊόντων αποτελούσε ανέκαθεν ιεροτελεστία, είτε επρόκειτο για το άναμμα ενός τσιμπουκιού είτε για το στρίψιμο ενός τσιγάρου. Ο εθισμός στη νικοτίνη και κυρίως η ανάγκη των ανθρώπων για ένταξή τους σε μια ευρύτερη κοινωνική ομάδα με νεωτερικές συνήθειες ήταν οι βασικές αιτίες για την ταχεία διάδοση του καπνίσματος. Ούτε οι εκκλησιαστικές, ούτε οι κυβερνητικές τιμωρίες, ούτε η επιβολή της φορολογίας, ούτε το μονοπώλιο μείωσε το πάθος των καπνιστών για το κάπνισμα. Αντιθέτως, κάθε μέτρο για τον περιορισμό του καπνίσματος επέφερε αύξηση της χρήσης του.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ (1865-1922) ΕΛΛΗΝΟΚΕΝΤΡΙΚΟΣ, ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Β. ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ

Ο ΑΝΔΡΕΑΣ Καρκαβίτσας γεννήθηκε στα Λεχαινά Ηλείας το 1865, σπούδασε Ιατρική, ενώ εργάστηκε με μεγάλη επιτυχία και ως δημοσιογράφος σε πολλές εφημερίδες της εποχής, αλληλοεπιδρώντας με τους

κορυφαίους πνευματικούς ταγούς της εποχής, τον Παλαμά, τον Παπαδιαμάντη και τον Ξερόπουλο. Ως άνθρωπος ήταν ευγενής αλλά απόμακρος και σχετικά απομονωμένος, ενώ βασιανίζοταν από προσωπικά αδιέξοδα που είχαν πυροδο-

Πορτρέτο του Ανδρέα Καρκαβίτσα από τον Γεώργιο Ν. Ροϊλό, (Πινακοθήκη ΕΣΗΕΑ). ΔΕΞΙΑ: Το 1883 ο Καρκαβίτσας γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, περισσότερο λόγω της ανάγκης του για ένα σταθερό και προσοδοφόρο επάγγελμα παρά λόγω έφεσης προς αυτή την επιστήμη.

τηθεί από έναν νεανικό ματαιωμένο μεγάλο έρωτα. Τον Οκτώβριο του 1891 διορίστηκε γιατρός στο ατμόπλοιο Αθηνά, θέση που διατήρησε για τα επόμενα τέσσερα χρόνια. Οι εμπειρίες του από αυτά τα ναυτικά ταξίδια καταγράφηκαν αρχικά στο ταξιδιωτικό του ημερολόγιο και στη συνέχεια τροφοδότησαν με υλικό την περίφημη συλλογή διηγημάτων *Λόγια της πλώρης*, που είναι και το πιο γνωστό έργο του ως την εποχή μας.

Τον Αύγουστο του 1896 κατατάχθηκε στον στρατό ως μόνιμος στρατιωτικός γιατρός, αφού πρώτα είχε δημοσιεύσει σε συνέχειες το άλλο κορυφαίο διήγημά του, *Ο ζητιάνος*, στην εφημερίδα *Εστία*. Ο Καρκαβίτσας συνέχισε να ταξιδεύει σε όλη την Ελλάδα λόγω των στρατιωτικών μεταθέσεων που επιδίωκε να λαμβάνει, ζώντας για μεγάλο χρονικό διάστημα

στην επαρχία, παρατηρώντας και κρατώντας σημειώσεις για την καθημερινή ζωή των χωρικών. Σταδιακά τα διηγήματά του συγκέντρωσαν την προσοχή του αναγνωστικού κοινού λόγω της ζωντανίας τους και της φυσιολατρικής κοπής και ο ίδιος εξελίχθηκε σε κορυφαία πνευματική προσωπικότητα της χώρας. Πάντως ήταν γεγονός ότι μέσω της αρθρογραφίας του στον Τύπο τηρούσε μια κριτική στάση απέναντι σε όλα τα ζητήματα της επικαιρότητας, με θέσεις κατά κανόνα αντίθετες με αυτές της κοινής γνώμης.

Δημοτικισμός και υπεράσπιση του νέου ελληνισμού έναντι της αρχαιοπληξίας

Ο Καρκαβίτσας αρχικά έγραψε στην καθαρεύουσα, αλλά σταδιακά στράφη-

Ο ποιητής Λορέντζος Μαβίλης. Εκείνος και ο Καρκαβίτσας ήταν ιδρυτικά μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. ΔΕΞΙΑ: Τον Αύγουστο του 1896 ο Καρκαβίτσας κατατάχθηκε στον στρατό ως μόνιμος στρατιωτικός γιατρός. Στη φωτογραφία εικονίζεται το 1900 με στολή υπάστρου.

κε προς τη δημοτική, χωρίς να προσχωρήσει εντελώς στον ψυχαρισμό, του οποίου αποδοκίμασε τις ακρότητες. Υπερασπίστηκε τον δημοτικισμό και ήταν ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου μαζί με τους Ίωνα Δραγούμη και Λορέντζο Μαβίλη, ενώ υποστήριξε την καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση αλλά και σε όλες τις δημόσιες πτυχές της ζωής του έθνους. Ακόμη περισσότερο, υπερασπίστηκε την Ελλάδα της εποχής του έναντι της αρχαίας ελληνικής υπεροχής που υποστηριζόταν από την πνευματική ηγεσία του τόπου και έτεινε προς την προγονοπληξία, ενώ επιφύλασσε θετική αποτίμηση για την τελευταία περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που τη θεωρούσε προθάλαμο της εποχής του. Στον Μαραθώνα ο Καρκαβίτσας αντέτασσε τα Δερβενάκια,

στην Ελλάδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου την Ελλάδα του Γεωργίου Α΄. Όλο το έργο του δοξολογεί χωρίς εκπτώσεις την Επανάσταση του 1821, την οποία θεωρούσε ανεκπλήρωτη και το δημιούργημά της προσωρινό μέχρι την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης και την εκπλήρωση των προφητειών του Γένους.

Ο Καρκαβίτσας θεωρούσε ότι η κοινωνία της εποχής του δεν έπρεπε να προσπαθεί να μιμηθεί την αρχαία, κάτι που ήταν ούτως ή άλλως αδιέξοδο και ανεπίκαιρο, αλλά να παραδειγματίζεται από τους αγράμματους αλλά ηρωικούς αγωνιστές του 1821, των οποίων η θυσία είχε δημιουργήσει τη σύγχρονη Ελλάδα της εποχής του. «Με μαλώνεις που δεν τιμώ τους προγόνους μας. Τους τιμώ και τους δοξάζω, ήταν μεγάλοι άνθρωποι, ναι. Μα πρέπει να ζήσουμε κ' εμείς. Και

Μέλη του εκστρατευτικού σώματος που στάλθηκε στην Κρήτη το 1897 υπό τον Τιμολέοντα Βάσσο (τρίτος από δεξιά στην πρώτη σειρά). Ο Καρκαβίτσας, μέλος της Εθνικής Εταιρείας, συμμετείχε στο εκστρατευτικό σώμα.

να ζήσουμε τη σημερινή ζωή μας όπως έζησαν κ' εκείνοι τη δική τους».¹ Στήριξε με όλες του τις δυνάμεις τη λαϊκή παράδοση και τη δημιουργία ενός λαϊκού νεοελληνικού εθνισμού που δεν ήταν ο φτωχός συγγενής της αρχαιότητας, αλλά είχε της σφραγίδα της νοικοκυροσύνης, της προκοπής και του συντηρητισμού των ηθών της επαρχίας. Οι θέσεις του αυτές, που ήταν διάσπαρτες στον *Αρχαιολόγο*, αποδοκιμάστηκαν από τους πνευματικούς ταγούς της εποχής εκείνης, που ήταν θαυμαστές της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας, και ίσως δεν είναι τυχαίο ότι ο Καρκαβίτσας έπαψε να δημοσιεύει διηγήματα από τότε.

Οι θέσεις του εναντίον του σοσιαλισμού και του φιλελευθερισμού

Αντίθετος με τις ιδέες του σοσιαλισμού, εκμυστηρεύτηκε: «Πιστεύω ότι ο Ρωμικός φέρει μέσα εις την ψυχή του όχι του σοσιαλισμού τον σπόρον, αλλά και της αναρχίας. Φτάνει λοιπόν να του ρίψωμεν τας σοσιαλιστικές ιδέας για να γίνει εντελώς ανυπότακτος, διότι συγχρόνως είναι και αμόρφωτος και παρεξηγεί κάθε ιδέαν και φθάνει εις τα άκρα».

Επίσης, στην εφημερίδα *Άστυ* τόνιζε ότι «προ παντός άλλου εγώ σήμερα λογαριάζω την Ελλάδα και τους υποδούλους της και εν όσω η Ελλάς είνε εις την

Λαϊκή λιθογραφία του Σωτήρη Χρηστίδη για την επιτυχία του κινήματος στο Γουδί το 1909.

κατάστασιν αυτήν φρονώ, ότι δεν επιτρέπεται να σπείρωνται τοιαύται ιδέαι, αι οποίαι τείνουν να καταστρέψουν την ιδέαν της πατρίδος. Η Ελλάς έχει υποχρεώσεις να οργανωθεί ως κράτος ισχυρόν (το οποίον πιστεύω ότι δεν θα το καταφέρει ποτέ), διά να ελευθερώση και τους άλλους υποδούλους».²

Γενικότερα ο Καρκαβίτσας στηλίτευε τη δεισιδαιμονία και τα οπισθοδρομικά ήθη της επαρχίας, αλλά είχε τον φόβο ότι το ρεαλιστικό πνεύμα των δυτικών ιδεών του σοσιαλισμού και του φιλελευθερισμού όχι μόνο δεν θα εκσυγχρόνιζε την κοινωνία, αλλά θα την οδηγούσε στον απόλυτο κατακερματισμό της. Η

μηχανιστική μετακένωση ιδεολογιών από τις προηγμένες δυτικές κοινωνίες θα γινόταν με στρεβλό τρόπο από τους Νεοέλληνες και θα τους οδηγούσε σε έναν άκρατο ατομικισμό και φιλοτομαρισμό, ενώ η σωστή κατεύθυνση που έπρεπε να επιδιωχθεί ήταν η κοινωνική αλληλεγγύη και ο πατριωτισμός.

Ελληνοκεντρισμός και Μεγάλη Ιδέα

Όπως όλοι οι πνευματικοί άνθρωποι στην Ελλάδα στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, υπήρξε ένας ιδιαίτερα πολιτικοποιημένος άνθρωπος, με άποψη και προσωπική συμμετοχή σε πολλά σημα-

Οι φυλακές του Γεντί Κουλέ στη Θεσσαλονίκη, στις οποίες φυλακίστηκε ο Καρκαβίτσας μετά την άρνησή του να προσχωρήσει στο Κίνημα της Εθνικής Αμύνης.

ντικά γεγονότα που σημάδεψαν την σύγχρονη ελληνική ιστορία. Ο Καρκαβίτσας ήταν ελληνοκεντρικός, φορέας και αναμεταδότης ενός πανεθνικού πατριωτισμού και αδιάλλακτος οπαδός της Μεγάλης Ιδέας. Το έργο του αποτελούσε εν μέρει και ένα εγερτήριο σάλπισμα προς τον ελληνισμό, ένα πολεμικό προσκλητήριο για την τελική εξόρμηση προς Ανατολάς.

Ο Καρκαβίτσας δεν περιορίστηκε στη θεωρία, αλλά στήριξε προσωπικά με όλες του τις δυνάμεις την εθνική ιδεολογία του. Ορκίστηκε μέλος της Εθνικής Εταιρείας προωθώντας τις εθνικές επιδιώξεις της, ενώ συμμετείχε στο εκστρατευτικό Σώμα που στάλθηκε στην Κρήτη υπό τον Τιμοθέοντα Βάσσο. Ως στρατιωτικός συμμετείχε στις ζυμώσεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου, που οργάνωσε την Επανάσταση στο Γουδί το 1909, καθώς θεωρούσε τον παλαιοκομματι-

σμό υπεύθυνο για την ήττα του 1897 και την κακοδαιμονία της Ελλάδας.

Η αντίθεση του Καρκαβίτσα στον παλαιοκομματισμό της ελληνικής πολιτικής σκηνής πριν από το 1909

Μέσα την τριβή του Καρκαβίτσα με την ελληνική πολιτική σκηνή στα τέλη του 19ου αιώνα, τα πρόσωπα που την απάρτιζαν (κομματάρχες) και τους οργανισμούς τους (κόμματα), θεώρησε ότι είχαν την κύρια ευθύνη για τη στασιμότητα της ελληνικής κοινωνίας αλλά και γενικότερα του ελληνισμού. Τις απόψεις αυτές τις σκιαγραφεί ανάγλυφα στο πασίγνωστο διήγημά του *Ο ζητιάνος*, θεωρώντας τον πολιτικαντισμό βασική αιτία της εξαθλίωσης των αγροτικών πληθυσμών στη Θεσσαλία, όπου εκτυλίσσεται η δράση του διηγήματος.

Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με τον Καρκαβίτσα, ο πολιτικαντισμός ανθεί στην Ελ-

Ο Καρκαβίτσας στο γραφείο του. Διακρίνονται τα υποδήματά του, που είναι τσαρούχια.
ΔΕΞΙΑ: Η προτομή του Καρκαβίτσα στην πλατεία Αγίου Δημητρίου των Λεχαινών.

λάδα γιατί οι άνθρωποι είναι απαιδαγώγητοι στις πολιτικές ελευθερίες. Αυτός επέφερε και διάβρωση του θεσμού της κοινότητας και τη στροφή των ανθρώπων προς την εξυπηρέτηση του ιδιοτελούς ατομικού συμφέροντος. «Γι' αυτό άφησαν τις κοινοτικές υποθέσεις στον πεπρωμένου την διάκριση και κοιτάζουν μόνο τα ατομικά τους συμφέροντα. Καθένας έκαμε πολιτικόν του φίλο εκείνον που επί Τουρκοκρατίας ήξερε πως είχε δύναμιν αναγνωρισμένη».³

Λίγα χρόνια μετά (1909) τη συγγραφή του *Ζητιάνου*, ο Καρκαβίτσας στήριξε πολλές ελπίδες για την ανατροπή της κατάστασης αυτής στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, του οποίου ήταν μέλος. Αγαπηκτούσε που ο σύνδεσμος δεν τηρούσε σκληρότερη στάση έναντι του πολιτικαντισμού και θεωρούσε μεγάλο λάθος τη συνδιαλλαγή με τα υφιστάμενα κόμματα. «[...] ο λαός ζητεί να τον λυτρώσει από τα κόμματα και τα ερπετά τους. Βγάλε τα από πάνω μου! Ξερίζωσε τα από τον τόπο μου! Λύσε μου τα χέρια που μου τάχουνε πιστάγκωνα! Μην με πιστεύεις ελεύθερο! Σκλάβος τους είμαι! Μην τους ακούς που λέγονται αντιπρόσωποί μου, τύρανοι μου είναι! Μην το λες πως είμαι κόμμα τους εγώ. Το κόμμα τους είναι λίγοι πέντε δέκα, εγώ πάω κοντά τους από ανάγκη. Γιατί έχουνε μαζί τους κάθε της πολιτείας αντιπρόσωπο, κάθε της εξουσίας όργανο και Αρχή [...]»⁴

Η συμμετοχή του Καρκαβίτσα στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913)

Συμμετείχε στους Βαλκανικούς πολέμους ως στρατιωτικός γιατρός και συνέδραμε την ελληνική στρατιωτική εξόρμηση προς Βορρά με όλες του τις δυνάμεις. Κατά τη μάχη των Γιαννιτσών συνάντησε και συνομίλησε με τον γνωστό συγγραφέα και μετέπειτα ακαδημαϊκό

Σπύρο Μελά, στον οποίο περιέγραψε τρομακτικές στιγμές κατά τη φονική μάχη, κατά τις οποίες περισυνέλεγε και περιέθαλπε τραυματίες κάτω από τα συνεχή πυρά του εχθρικού πυροβολικού. Μια συγκλονιστική σχετική περιγραφή των τραυματιών και των παθών τους, αλλά και των προσπαθειών του Καρκαβίτσα να τους βοηθήσει δημοσιεύθηκε και στον ημερήσιο Τύπο της εποχής.⁵

Την ίδια περίοδο τα ελληνικά στρατεύματα νοσούσαν και αποδεκατίζονταν από επιδημία χολέρας. Στα έγγραφα της εποχής αναφέρεται η μετάβαση του Καρκαβίτσα στο Δεμίρ-Ισάρ (Σιδηρόκαστρο) για παραλαβή εμβολίων χολέρας. Ο Καρκαβίτσας παρασημοφορήθηκε δύο φορές για τη «μέχρι αυτοθυσίας αφοσίωση στο καθήκον» κατά τους δύο Βαλκανικούς πολέμους, ενώ τον Φεβρουάριο του 1912 ροβιβάστηκε σε λοχαγό.

Η προσχώρηση του Καρκαβίτσα στον αντιβενιζελισμό, η εξορία του στη Μυτιλήνη και η φυλάκιση του στη Θεσσαλονίκη (1916-1917)

Στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού προσχώρησε στον αντιβενιζελισμό στηρίζοντας τον βασιλιά Κωνσταντίνο στη διένεξη. Ο Καρκαβίτσας είχε την ατυχία να επιστρέφει από άδεια ακτοπολικώς στη μονάδα του στη Θεσσαλονίκη χωρίς να γνωρίζει ότι στο μεταξύ είχε εκδηλωθεί το βενιζελικό κίνημα της Άμυνας και η Θεσσαλονίκη βρισκόταν υπό τον έλεγχο των βενιζελικών. Όταν αποβιβάστηκε με άλλους βασιλόφρονες αξιωματικούς στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης,⁶ συνελήφθησαν επιτόπου και οδηγήθηκαν ενώπιον του συνταγματάρχη Κωνσταντίνου Μαζαράκη, που τους υποσχέθηκε αμοιβές και προαγωγές αν προσχωρούσαν στο κίνημα.

Τόσο ο Καρκαβίτσας όσο και οι υπό-

λοιποι αξιωματικοί παρέμειναν ανένδοτοι στις προτάσεις αυτές και στη συνέχεια φυλακίστηκαν και εκτοπίστηκαν σε γαλλικό στρατόπεδο αιχμαλώτων στη Μυτιλήνη, καθώς το νησί είχε προσχωρήσει στο κίνημα της Άμυνας. Το εν λόγω στρατόπεδο ήταν ένα χωράφι περιφραγμένο με συρματοπλέγμα, στο οποίο είχαν τοποθετηθεί σκηνές και το φρουρούσαν Σενεγαλέζοι στρατιώτες. Εκεί παρέμειναν υπό άθλιες συνθήκες σίτισης και διαβίωσης, αλλά δεν προσχώρησαν στην βενιζελική Άμυνα, παρά τις εκκλήσεις βενιζελικών αξιωματούχων που τους επισκέπτονταν, αλλά και του μητροπολίτη Κυρίλλου.⁷

Τους αναγγέλθηκε ότι θα μεταφέρονταν στον Βόλο, απ' όπου και θα απελευθερώνονταν, αλλά το ατμόπλοιο που τους μετέφερε τελικά τους πήγε στη Θεσσαλονίκη, έπειτα από απόφαση της επαναστατικής κυβέρνησης. Εκεί δέχτηκαν νέες απειλές, από τον υποστράτηγο Εμμανουήλ Ζυμβρακάκη, για να προσχωρήσουν. Όταν αρνήθηκαν, φυλακίστηκαν στις φυλακές του Γεντί Κουλέ στη Θεσσαλονίκη. Ο Καρκαβίτσας κλείστηκε σε ένα υπόγειο κελί, ρυπαρό, χωρίς παράθυρο, με τροφή σκέτο ψωμί με λίγο νερό, ενώ η είδηση της φυλάκισής του ξεσήκωσε κύμα συμπαραστάσης στην Αθήνα.⁸

Οι έγκλειστοι έστειλαν επιστολή διαμαρτυρίας στον Βενιζέλο για τις συνθήκες κράτησής τους και λίγες μέρες μετά τον επισκέφθηκε ο μετριοπαθής υποστράτηγος Δαγκλής, που σοκαρίστηκε από το άθλιο περιβάλλον στο οποίο ζούσαν οι έγκλειστοι και δικαιολογήθηκε ότι η κυβέρνηση δεν γνώριζε για το ζήτημα. Ο Καρκαβίτσας παρέμεινε υπό το ίδιο καθεστώς κράτησης ώσπου στις παραμονές της αποφυλάκισής του, λόγω ανταλλαγής με βενιζελικούς κρατούμενους στην Παλαιά Ελλάδα, τον επισκέ-

φθηκαν ο ίδιος ο Βενιζέλος και ο Κουντουριώτης και του αποκάλυψαν ότι οι αξιωματικοί είχαν φυλακιστεί ώστε να χρησιμοποιηθούν ως όμηροι σε μια πιθανή ανταλλαγή αιχμαλώτων.

Ο Καρκαβίτσας ήταν σχετικά μικρόσωμος και ασθενικός. Στο στρατιωτικό του μητρώο καταχωρίζονταν συχνά νοσήματα του ανώτερου αναπνευστικού, προβλήματα των πνευμόνων, και λοιπά. Έτσι, κατά την εξορία του στη Μυτιλήνη και τη φυλάκισή του στη Θεσσαλονίκη νόσησε με φυματίωση λόγω των συνθηκών κράτησης και έκανε την πρώτη αιμόπτυση στο κελί του.⁹ Σύμφωνα με τη σχετική βενιζελική απολογία επί του ζητήματος, ο Καρκαβίτσας είχε πρόβλημα με τους πνεύμονές του πριν από τον εγκλεισμό, οι συνθήκες κράτησής του στη Μυτιλήνη ήταν εξαιρετικές, καθώς είχε πλήρη ελευθερία να έρθει σε επαφή με άλλους βενιζελικούς λογοτέχνες του νησιού, ενώ όταν ο Βενιζέλος έμαθε για τη φυλάκισή του τον απελευθέρωσε αμέσως.¹⁰ Προφανώς στις δύο εξιστορήσεις υπάρχει μεγάλη απόσταση, αλλά μάλλον η πρώτη αφήγηση, πέρα από τις υπερβολές της και ίσως την πολιτική σκοπιμότητα της εποχής, ανταποκρίνεται περισσότερο σε ό,τι συνέβη. Άλλωστε η πολιτική δίωξη του Καρκαβίτσα συνεχίστηκε και μετά την ενοποίηση του κράτους το καλοκαίρι του 1917.

Η επιδείνωση της υγείας του Καρκαβίτσα και η αποκατάστασή του μετά τον εκλογικό θρίαμβο των αντιβενιζελικών το 1920

Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, ο Καρκαβίτσας προήχθη σε αρχίατρο στις 25 Μαρτίου 1917 από τις αντιβενιζελικές Αρχές, αλλά μετά την ενοποίηση του κράτους και την άνοδο των βενιζελικών στην εξουσία τέθηκε σε διαθεσιμότητα, στις 21 Σεπτεμβρίου του 1917, και στις 6

Δεκεμβρίου 917 αποστρατεύθηκε αυτεπαγγέλτως. Τον ίδιο χρόνο εισήχθη άρρωστος από φυματίωση και νοσηλεύτηκε για κάποιο χρονικό διάστημα στο σανατόριο της Πεντέλης και στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών. Όταν βγήκε από το σανατόριο, εγκαταστάθηκε μόνιμα πλέον στο Μαρούσι, το οποίο θεωρούνταν κατάλληλος τόπος διαμονής για φυματικούς.

Ο Καρκαβίτσας, μαζί με εκατοντάδες άλλους βασιλόφρονες αξιωματικούς που είχαν αποταχθεί από τους βενιζελικούς το 1917, επανήλθε με τον βαθμό του στον ελληνικό στρατό τον Νοέμβριο του 1920, μετά την εκλογική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. Τον τελευταίο χρόνο της ζωής του, το 1922, αποστρατεύτηκε με δική του αίτηση και εργάστηκε πάνω στη συγκέντρωση των παλαιότερων διηγημάτων του, τα *Διηγήματα των*

παλικαριών μας και τα *Διηγήματα του γυλιού*, σε δύο τόμους.

Πέθανε από φυματίωση του λάρυγγα στις 24 Οκτωβρίου 1922 στην Αθήνα, σε ηλικία πενήντα επτά ετών, ταλαιπωρημένος από την ασθένειά του και πικραμένος για τη συντριβή του ονείρου της Μεγάλης Ιδέας στη φλεγόμενη Σμύρνη, που την είδε να συμβαίνει λίγο πριν πεθάνει. Με τη διαθήκη που συντάξε λίγες μέρες πριν από τον θάνατό του ο συγγραφέας άφησε τις εισπράξεις από τα δικαιώματα των έργων του στη σύντροφο των τελευταίων χρόνων της ζωής του, Δέσποινα Σωτηρίου, και τα χειρόγρατά του στον Γιάννη Βλαχογιάννη, διευθυντή τότε των Αρχείων του Κράτους.

Μια προσωπογραφία του Καρκαβίτσα από τον Γρηγόριο Ξενόπουλο

«Δεν θαυμάζω μόνον τον Καρκαβίτσα ως συγγραφέα, αλλά τον αγαπώ ως άνθρωπον. Είναι καλός. Ούτε θα έβρισκα άλλη λέξιν διά να τον χαρακτηρίσω, από αυτήν που μεταχειριζόμεθα τόσο συχνά και διά τόσο πολλούς. Απλός, αφελής, ίσιος, δεν έχει ούτε ταπεινά πάθη, ούτε γελοίους εγωισμούς, ούτε μίση προσωπικά και ανόητα, ούτε καν τας αδυναμίας, τας στρυφνότητας, τας ιδιοτροπίας εκείνας τας παιδικάς, που μερικούς άλλους “μεγάλους άνδρας” τους κάνουν ανυπόφορους. Ποτέ δεν ομιλεί για τα έργα του, ποτέ δεν προβάλλει απαιτητικόν και καταθλιπτικόν το εγώ του. Κάποτε είχα γράψει με πολύν ενθουσιασμόν για τα *Λόγια της πλώρης* του. Τελευταίως είχα επικρίνει τον *Αρχαιολόγον* του. Ο Καρκαβίτσας με ευχαρίστησε με την ίδιαν γαλήνην και διά τας δύο κριτικάς, ενώ άλλος διά την δευτέραν ημπορούσε να μου θυμώση. Μου αρέσει ο χαρακτήρ του ο άκαμπτος, ο ανένδοτος εκεί που πρέπει,

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος υπήρξε ενίοτε αυστηρός κριτής του λογοτεχνικού έργου του Καρκαβίτσα, αλλά και θαυμαστής του.

και ο μαλακός, ο ενδοτικότερος, πάλιν εκεί που πρέπει. Μου αρέσει η ζωή του η ήσυχη, η αθόρυβη, η μοναχική, η ελεύθερη και η αμέριμνη. Μου αρέσει η μουρμούρα του, όταν παραπονιέται διά την κατάστασιν και τα βάζει με όλους, πρώτα πρώτα με τον “άθλιον” εαυτόν του. Μου αρέσει η φαιδρότης του, όταν ακούη ή διηγείται αστεία, όταν πειράζη με αμίμητην τέχνην τους πειραζομένους, και όταν ανακαινίζεται εις ένα θαυμάσιον γέλιο από την καρδιά του, που είναι νομίζεις η μεγαλύτερα ευτυχία της ζωής του. Μου αρέσει η μελαγχολία του, η κατήφεια και η βουβαμάρα που τον πιάνει καμμιά φορά μεταξύ φίλων εις το καφενείον του Ζαχαράτου ή εις το σαλόνι του Παλαμά, που δεν ηξεύρεις αν είναι θυμός, αν είναι νύστα ή αν είναι ρέμβη δημιουργίας κανενός αριστουργήματος».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Ο αρχαιολόγος*, σ. 23.
- 2 Λάμπρος Βαρελάς, «Κόντρα στο ρεύμα. Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές του αναγνωστικού κοινού», *Ε΄ Πανερωπαϊκό Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών – «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014) – Οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία»* (Θεσσαλονίκη, 2-5/10/2014): http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/varelas_lambros.pdf
- 3 Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Ο ζητιάνος*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1925, σ. 14.
- 4 Στο ίδιο.
- 5 Εφ. *Σκριπ*, 2 Μαΐου 1913.
- 6 Επίλρχος Γεώργιος Κουμουνοδούρος, λοχαγός Α. Κιτσίκης και Ι. Πικουλάκης, υπολοχαγός Α. Μαρινάκης, Θ. Γιαννακόπουλος, υπίατρος Π. Πιττακός, ανθυπολοχαγός Λ. Λουμέσσας, Καρελάς και Βασιλακόπουλος, ανθυπίατρος Σκαλίθρας.
- 7 Νικόλαος Γερακάρης, *Σελίδες της συγχρόνου ιστορίας – Πρόσωπα και πράγματα – Τόμος Α΄*, εκδ. Ελεύθερος Άνθρωπος, Αθήνα, 1936, σ. 208-209. Η σχετική εξιστόρηση προέρχεται από αξιωματικό που μοιράστηκε την τύχη του Καρκαβίτσα.
- 8 Αρίστος Καμπάνης, «Ανδρέας Καρκαβίτσας», εφ. *Σκριπ*, 25 Οκτ. 1926.
- 9 Εφ. *Εμπρός*, 2 Νοεμβρ. 1922.
- 10 Εφ. *Εμπρός*, 3 Νοεμβρ. 1922.

ΠΗΓΕΣ

Λάμπρος Βαρελάς, «Κόντρα στο ρεύμα. Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές του αναγνωστικού κοινού», *Ε΄ Πανερωπαϊκό Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών – «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014) – Οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία»*, (Θεσσαλονίκη, 2-5/10/2014), http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/varelas_lambros.pdf

Νικόλαος Γερακάρης, *Σελίδες της συγχρόνου ιστορίας - πρόσωπα και πράγματα*, τόμ. Α΄, Αθήνα, 1936.

Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Ο αρχαιολόγος*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1904.

Του ιδίου, *Διηγήματα*, Αθήνα, 1892.

Του ιδίου, *Διηγήματα του γυλιού*, Εστία, Αθήνα, 1922.

Του ιδίου, *Ο ζητιάνος*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1925.

Δημήτριος Τσάκωνας, *Λογοτεχνία και κοινωνία στον Μεσοπόλεμο*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1987.

Του ιδίου, *Προβλήματα Ελληνικότητας*, Αθήνα, 1970.

Του ιδίου, *Επίτομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1999.

Θεόδωρος Φιλιππίδης, «Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο γιατρός, ο λογοτέχνης», <https://eeyed.gr/karkavitsas-military-doctor>

Εφημερίδες *Σκριπ*, *Εμπρός*.

Ο Ιωάννης Β. Δασκαρόλης είναι ιστορικός – υποψήφιος διδάκτωρ Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ ΣΤΟ ΙΡΑΝ

ΤΟΥ ΑΡΘΟΥΡ ΓΚΟΛΑΝΤΣΜΙΘ

Η Περσία κατέχει περίοπτη θέση στις χώρες ή στους πολιτισμούς της Μέσης Ανατολής. Οι έρημοι και τα βουνά δίνουν στη χώρα διακριτά σύνορα, τα οποία όμως έχουν παραβιαστεί πολλές φορές. Η Περσία αφομοίωνε συνήθως τους εισβολείς της, αλλά όλη αυτή η διαδικασία ενσωμάτωσης οδήγησε σε ένα μωσαϊκό φυλετικών νομάδων και εγκατεστημένων αγροτών με ξεχωριστά ήθη και έθιμα. Εθνική γλώσσα είναι η περσική, αλλά πολλοί άνθρωποι μιλούν την τουρκική, την κουρδική ή την αραβική διάλεκτο.

Ο σάχης της Περσίας Νασέρ αλ-ντίν Σαχ Κατζάρ (1831-1896) έφιππος, με τη συνοδεία του από αξιωματικούς, σωματοφύλακες, πεζούς και δήμιους γύρω του.

Θρησκεία της είναι το Ισλάμ, αλλά οι Πέρσες πιστεύουν στον δωδεκαδιστικό σιτισμό. Η Περσία υπήρξε, στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορικής διαδρομής της, μία ιδιαίτερη πολιτική οντότητα, την οποία οι ιστορικοί περιγράφουν συνήθως με το όνομα της βασιλικής οικογένειας της εκάστοτε εξεταζόμενης ιστορικής εποχής – και η Περσία είχε πολυάριθμες δυναστείες.

ΕΚΙΝΩΝΤΑΣ από τα τέλη του 18ου αιώνα, βασιλική οικογένεια ήταν η δυναστεία των Χαζάρων. Οι Χαζάροι συρρίκνωσαν τη χώρα στα σημερινά αναγνωρισμένα όρια της, χάνοντας από τη Ρωσία την οροσειρά του Καυκάσου και μέρος της κεντρικής Ασίας, και εγκαταλείποντας οποιαδήποτε

αξίωση για το Αφγανιστάν και τα εδάφη του σημερινού Πακιστάν. Η Τεχεράνη, ένα μικρό χωριό πλησίον της οροσειράς του Ελμπρούς, έγινε πρωτεύουσα της Περσίας υπό τους Χαζάρους και παραμένει τέτοια μέχρι σήμερα. Οι περισσότεροι Πέρσες δεν νιώθουν υπερήφανοι για τη δυναστεία των Χαζάρων. Η δυτι-

Ο σάχης Μοζαφάρ αντ-ντιν Σαχ Κατζάρ (1853-1907) επισκέπτεται την Κωνσταντινούπολη το 1900.

κοποίησης της υπολειπόταν εκείνης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αντίστασή της στον ρωσικό επεκτατισμό ήταν αναιμική. Προκάλεσε την εμπορική διείσδυση και εκμετάλλευση από Βρετανούς και άλλους ξένους εμπόρους. Οι υπήκοοί της, καθοδηγούμενοι από τους ουλεμάδες (τους οποίους αποκαλούσαν μουλάδες) και τους εμπόρους των παζαριών τους, αντιστάθηκαν στην εξωτερική πολιτική και στην οικονομική υποταγή. Αυτή η αντίσταση ονομάστηκε μουσουλμανικός φανατισμός (από ιμπεριαλιστές του 19ου αιώνα) ή περσικός εθνικισμός (από τους συγγραφείς του 20ού αιώνα)· δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα πολιτικά και τα θρησκευτικά αισθήματα συνυπήρχαν. Ένα αποτέλεσμα ήταν το σύνταγμα του 1906, που προέβλεπε μία συνέλευση αντιπροσώπων, τη Ματζλίς, προκειμένου να περιορίσει την εξουσία του σάχη.

Ο συνταγματισμός δεν μπορούσε από μόνος του να οικοδομήσει ένα μεγάλο έθνος. Ανήμπορη να συνενώσει τις διά-

φορες στρατιωτικές μονάδες σε έναν στρατό, δέσμια ισχυρών και άνομων φυλών, στερούμενη της δύναμης να συγκεντρώσει τους φόρους για την αποπληρωμή των δαπανών της, η χαζαρική διακυβέρνηση ήταν αδύναμη. Επιπροσθέτως, το 1907 η Βρετανία και η Ρωσία συμφώνησαν για τον χωρισμό της Περσίας σε σφαίρες επιρροής. Ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν το βόρειο τρίτο της χώρας πριν και κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Κάποιοι στρατοί συναγωνίστηκαν για τον έλεγχο των βρετανοκρατούμενων τμημάτων στα νότια της χώρας, προστατεύοντας τις νέες πετρελαιοπηγές, τους αγωγούς και το διυλιστήριο της αγγλοπερσικής πετρελαϊκής εταιρίας. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ένας Γερμανός συνταγματάρχης σχημάτισε έναν επαναστατικό στρατό στα εδάφη βόρεια του Κόλπου, ενώ σε άλλα εδάφη της κεντρικής Ασίας Γερμανοί πράκτορες υποκίνησαν δολοφονίες και δολιοφθορές εις βάρος των Βρετανών ή των Ρώσων προξένων και

Το 1906 συστάθηκε το πρώτο Κοινοβούλιο της χώρας, το Ματζλίς.

Περσική ταξιαρχία Κοζάκων στο Ταμπρίζ το 1909.

εμπόρων. Η επανάσταση των Μπολσεβίκων το 1917 μείωσε για λίγο τη ρωσική πίεση στην Περσία, διότι το νέο σοβιετικό κομμουνιστικό καθεστώς παραιτήθηκε από όλες τις τσαρικές διεκδικήσεις. Η ήττα της Γερμανίας το 1918 άφησε τη Βρετανία ως τον μοναδικό ξένο διεκδικητή του ελέγχου της περιοχής.

Το απόγειο της βρετανικής δύναμης

Το 1919 η Βρετανία έμοιαζε έτοιμη να προσαρτήσει την Περσία, όπως είχε κάνει και με τις περισσότερες από τις άλλες αραβικές χώρες. Τα βρετανικά αυτοκρατορικά στρατεύματα κατέλαβαν το Ιράκ· εγκατέστησαν φρουρές στα περισσότερα αραβικά σουλτανάτα, εμιράτα και σείχάτα πέριξ του Κόλπου· εισέβαλαν στις δημοκρατίες του Καυκάσου που είχαν σχηματιστεί μετά την απόσυρση των Τούρκων και, τέλος, βοήθησαν τις λευκές ρωσικές δυνάμεις κατά των Μπολσεβίκων. Η Βρετανία πρόσφερε στους Χαζάρους μία συνθήκη που θα μετέτρεπε την Περσία σε συγκαλυμμένο προτεκτοράτο. Η λαϊκή αντίδραση όμως στην προτεινόμενη συμφω-

νία ήταν, τέτοια που η Ματζλίς δεν την επικύρωσε ποτέ, καθιστώντας την κενό γράμμα.

Η διετία 1919-1920 σηματοδότησε το υψηλότερο σημείο της βρετανικής επιρροής στον μουσουλμανικό κόσμο. Η κεμαλική επανάσταση στην Τουρκία, οι εθνικιστικοί ξεσηκωμοί στην Αίγυπτο και στο Ιράκ, οι αραβικές εξεγέρσεις στην Παλαιστίνη, η απροθυμία της Βρετανίας να υπερασπιστεί τις δημοκρατίες του Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία), τα μέτρια αποτελέσματα του τρίτου αφγανικού πολέμου της (1919), καθώς και η αποτυχία των Συμμάχων να συντρίψουν τους Μπολσεβίκους σε κάποιο άλλο σημείο αποτέλεσαν, συνολικά, σημείο καμψής για τη βρετανική πολιτική. Ο λαός διαδήλωνε για την επιστροφή των στρατιωτών στην πατρίδα. Το Κοινοβούλιο δεν θα ενέκρινε κονδύλια για μια περαιτέρω κατοχή. Γι' αυτό το Λονδίνο έπρεπε να περικόψει την παρουσία του στη Μέση Ανατολή.

Η εδαφική ακεραιότητα της Περσίας όμως βρισκόταν ακόμα σε κίνδυνο. Αποσχιστικές εξεγέρσεις, υποβοηθούμενες από τους Μπολσεβίκους, ξέσπασαν το

1920 στις βόρειες επαρχίες του Γκολάν και του Αζερμπαϊτζάν. Βρετανοί αξιωματικοί παρέμειναν σε αρκετές περιοχές ως εκπαιδευτές των διάφορων περσικών στρατιωτικών μονάδων, αλλά ήταν ιδιαίτερας αντιπαθείς. Η Τχεράνη, προσπαθώντας να κάνει αμφοτέρους τις πλευρές να αποχωρήσουν, διαπραγματεύτηκε μία συνθήκη με τη Μόσχα στις αρχές του 1921. Οι Σοβιετικοί απομάκρυναν τα στρατεύματά τους, αποσύρθηκαν από τη διεκδίκηση των προνομίων τους, διέγραψαν όλα τα χρέη της Περσίας και επέστρεψαν όλες τις ρωσικές ιδιοκτησίες στη Ρωσία. Η συνθήκη όμως περιείχε ένα άρθρο που επέτρεπε στη Σοβιετική Ένωση την αποστολή στρατιωτών οποτεδήποτε ένιωθε απειλούμενη από κάποιον άλλο ξένο στρατό επί ιρανικού εδάφους. Παρότι οι Σοβιετικοί χρησιμοποίησαν αργότερα αυτό τον όρο, το 1921 η συνθήκη βοήθησε την Περσία να απελευθερώσει την επικράτειά της τόσο από τα ρωσικά όσο και από τα βρετανικά στρατεύματα.

Η άνοδος του σάχη Ρεζά

Πέντε μέρες πριν υπογραφεί η συμφωνία μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Περσίας, ένα στέλεχος της περσικής κοζάκις ταξιαρχίας (μίας τοπικής αστυνομικής δύναμης εκπαιδευμένης από Ρώσους) ανέτρεψε το καθεστώς της Τχεράνης. Ο αξιωματικός Ρεζά Χαν, ο οποίος γεννήθηκε το 1878 στο Μαζανταράν, απέκτησε φήμη στις τάξεις της ταξιαρχίας κατά τη διάρκεια της ταραγμένης μεταπολεμικής περιόδου. Έχοντας συμβάλει στην απομάκρυνση του φιλομολσεβίκου διοικητή της ταξιαρχίας, ο Ρεζά τέθηκε επικεφαλής του συντάγματος πεζικού του και οργάνωσε μία μυστική εταιρία Περσών αξιωματούχων που ήταν αντίθετοι τόσο με τη βρετανική όσο και με τη ρωσική κηδεμονία. Μία γενι-

κευμένη ανταρσία των Κοζάκων της Περσίας κατέληξε στην καθαίρεση όλων των Ρώσων αξιωματικών που είχαν απομείνει στην ταξιαρχία. Ο Ρεζά, συνειδητοποιώντας πόσο εύκολα είχε αποκτήσει τον έλεγχο της ισχυρότερης δύναμης της χώρας, εισήλθε με θάρρος στην πολιτική αρένα. Δουλεύοντας με έναν ιδεαλιστή νεαρό δημοσιογράφο, τον Σαγίντ Ζίγια ουντ-Ντιν Ταμπαταμπάι, ο Ρεζά οδήγησε τους Κοζάκους του στην Τχεράνη και εκδίωξε την υπάρχουσα κυβέρνηση στις 21 Φεβρουαρίου 1921. Ο Ζίγια έγινε πρωθυπουργός και ο Ρεζά αρχιστράτηγος του περσικού στρατού. Ο Ζίγια παρέμεινε στην εξουσία μόλις τρεις μήνες, παρότι είχε ξεκινήσει ήδη ένα δραστικό και γενικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Αντιμέτωπος με την αντιπολίτευση πολλών από τους υπουργούς του, και πιθανότατα του Ρεζά, παραιτήθηκε και οδηγήθηκε στην εξορία.

Η πολιτική της Περσίας βυθίστηκε στη συνηθισμένη της αναρχία. Η Ματζλίς άρχισε μία νέα συνεδρίαση με αιτήματα των βουλευτών για οικονομικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Ο τελευταίος των Χαζάρων, Αχμάντ Σαχ, συνέχισε τις προσπάθειές του για αποχώρηση από τη χώρα. Οι παλιοί πολιτικοί ήταν διχασμένοι και αποκαρδιωμένοι. Ο Ρεζά, που τότε διατελούσε υπουργός Πολέμου, κατέστη η αληθινή δύναμη πίσω από τον θρόνο. Επικεντρώθηκε στην ένωση της Περσίας μέσω της αποκατάστασης της δημόσιας ασφάλειας, της συνένωσης των διαφόρων στρατιωτικών τμημάτων και της καταστολής των επαναστατικών φυλών, των κομμουνιστών και των λοιπών αντικαθεστωτικών. Το 1932, έπειτα από δολοφονική απόπειρα εναντίον του, συνέλαβε τον πρωθυπουργό και ανάγκασε τον Αχμάντ Σαχ να διορίσει τον ίδιο στη θέση του. Ο σάχης έφυγε για την Ευρώπη και δεν επέστρεψε ποτέ.

Αχμάντ Σαχ Κατζάρ (1898-1930), σάχης της Περσίας από το 1909 έως το 1925. ΔΕΞΙΑ: Ο ιδρυτής της δυναστείας των Παχλεβί Ρεζά Σαχ (1878-1944) στο γραφείο του στο Πράσινο Παλάτι το 1941. Ο Ρεζά υπήρξε σάχης του Ιράν από τις 15 Δεκεμβρίου 1925 έως τις 16 Σεπτεμβρίου 1941.

Ο Ρεζά προτίθετο τότε να ανακηρύξει την Περσία δημοκρατία, ακολουθώντας το παράδειγμα του Κεμάλ στην Τουρκία, αλλά οι σίτες ουλεμάδες, φοβούμενοι ένα κοσμικό καθεστώς, κινητοποίησαν την εθνική αντιπολίτευση. Αφού είχε απειλήσει ήδη ότι θα παραιτηθεί, ο Ρεζά τελικά ενέδωσε. Ανταπέδωσε αντικαθιστώντας τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου με πρόσωπα που, αν και πιο άξια, ήταν πρόθυμα να υπακούσουν στις επιθυμίες του. Στη συνέχεια οργάνωσε τη συντριβή μίας φυλετικής επανάστασης στο Κουζεστάν, μετά την οποία πήγε για προσκύνημα στα ιερά της Νατζάφ και της Καρμπάλα, σε μία προσπάθεια να κατευνάσει τους μουλάδες. Επέστρεψε στην Τεχεράνη αποφασισμένος να ενισχύσει τη θέση του στην κυβέρνηση. Καθώς η Ματζλίς ήταν διατακτική, ενήργησε μόνος για την εφαρμογή σημαντι-

κών μεταρρυθμίσεων. Μία από αυτές ζει μέχρι σήμερα ως ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματά του – ο Υπεριμανικός Σιδηρόδρομος, που συνδέει την Κασπία θάλασσα με τον Κόλπο. Η κατασκευή της συγκεκριμένης σιδηροδρομικής γραμμής είναι αξιοσημείωτη διότι χρηματοδοτήθηκε χωρίς εξωτερική δανειστική. Το κόστος της καλύφθηκε από τους φόρους στη ζάχαρη και στο τσάι, δύο βασικά είδη της περσικής διατροφής.

Εμπορούμενη από εθνικιστικό πνεύμα, το 1925 η Ματζλίς υιοθέτησε το παλαιό περσικό ηλιακό ημερολόγιο αντί για το μουσουλμανικό σεληνιακό και απαίτησε απ' όλους να λάβουν ένα οικογενειακό όνομα. Ο Ρεζά πήρε το επώνυμο Παχλεβί, το όνομα της προϊσλαμικής περσικής γλώσσας. Η Ματζλίς προχώρησε στην καθαίρεση του Αχμάντ Σαχ, στην κατάργηση της δυναστείας των Χαζάρων

και στην ανακήρυξη του Ρεζά Χαν σε νέο βασιλιά της Περσίας. Έγινε επισήμως Ρεζά Σαχ τον Δεκέμβριο του 1925 και στέφθηκε σε επίσημη τελετή.

Οι μεταρρυθμίσεις του Ρεζά

Ο Ρεζά Σαχ ήταν ο αναμορφωτής της Περσίας, όπως ο Κεμάλ, τον οποίο θαύμαζε, αποτέλεσε τον πατέρα της σύγχρονης Τουρκίας. Οι δύο ηγέτες συγκρίνονται συχνά, με τον Ρεζά συνήθως να μειονεκτεί. Ωστόσο οι δύο εθνικοί αναμορφωτές αντιμετώπισαν διαφορετικές καταστάσεις. Ο Κεμάλ είχε αποκτήσει φήμη ως στρατηγός ενός ηττημένου στρατού, ενώ ο Ρεζά ήταν γνωστός σε ελάχιστους αξιωματικούς όταν ηγήθηκε του πραξικοπήματος του 1921. Η Τουρκία είχε κληρονομήσει πάνω από έναν αιώνα εξευρωπαϊστικών μεταρρυθμίσεων και διέθετε ένα επιτελείο εκπαιδευμένων στρατιωτικών και διοικητικών αξιωματούχων για να εκτελέσει το κεμαλικό πρόγραμμα. Η Περσία είχε λιγότερες επαφές με τη Δύση σε σχέση με την Τουρκία, πλην της αμφίβολης ευλογίας να συνορεύει με τη Ρωσία. Ο Κεμάλ εξέφραζε την απογοήτευση που ένιωθαν πολλοί Τούρκοι προς το Ισλάμ και εξίσω-νε τη δυτικοποίηση με τον «πολιτισμό». Λίγοι Τούρκοι ενδιαφέρονταν για την προϊσλαμική κληρονομιά τους από τις μακρινές ασιατικές στέπες. Ο Ρεζά δεν μπορούσε να έρθει σε παρόμοια ρήξη με το περσικό παρελθόν. Ο λαός του παρέμενε πιστός στους μοντζταχίντ (νομομαθείς) και στους μουλάδες. Παρότι πολέμουσε αυτή τη μουσουλμανική επιρροή, ο Ρεζά είχε επίγνωση ότι η προϊσλαμική κληρονομιά της Περσίας ήταν ζωντανή και σημαντική για τους υπηκόους του. Αυτός ο ιστορικός δεσμός μπορούσε, επίσης, να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις του, καθώς τα σασσανιδικά μνημεία ήταν αναστυλωμένα, ο ζωροαστρισμός

Ο Μουσταφά Κεμάλ με τον Ρεζά Σαχ το 1930.

κέρδιζε την επίσημη ανοχή και η περσική γλώσσα είχε εκκαθαριστεί από κάποιες αραβικές λέξεις της. Σε μία δραστικότερη ρήξη με το παρελθόν, το 1935 ο Ρεζά άλλαξε το όνομα της χώρας από Περσία σε Ιράν (η γη των Αρίων). Η ταχυδρομική υπηρεσία διατάχθηκε να επιστρέφει κάθε γράμμα στο οποίο αναγραφόταν το παλιό όνομα της χώρας. Αυτές οι συμβολικές αλλαγές τόνωσαν την εθνική υπερηφάνεια και κράτησαν το Ιράν σε απόσταση από το Ισλάμ και τον υπόλοιπο μουσουλμανικό κόσμο.

Ένας από τους ικανότερους υφισταμένους του Ρεζά συνόψισε τις μεταρρυθμίσεις του με τέσσερεις πρακτικές επικεφαλίδες: 1) απελευθέρωση από την ξένη πολιτική και οικονομική επικυριαρχία, 2) εδραίωση της εσωτερικής ασφάλειας και της κεντρικής εξουσίας, 3) διοικητικές μεταρρυθμίσεις και οικονομική πρόοδος, και 4) κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και πολιτιστική καλλιέργεια. Ας εμβαθύνουμε σε καθεμία από αυτές.

Η αποτίναξη της εξωτερικής κηδεμονίας συνεπαγόταν κάτι περισσότερο από την απομάκρυνση των βρετανικών και των ρωσικών στρατευμάτων. Σήμαινε, επίσης, την αντικατάσταση του βρετανικού με τον ιρανικό έλεγχο στα παράλια του Κόλπου· την αναδοχή των τραπεζών, του συναλλάγματος, των τηλεφώνων και των τηλεγράφων, το δικαίωμα του Ιράν να δικάζει ξένους κατηγορούμενους για εγκλήματα, να καθορίζει και να συγκεντρώνει τους δασμούς επί των εισαγωγών. Ο Ρεζά κατόρθωσε να εφαρμόζει κάθε μεταρρύθμιση μέχρι που προσπάθησε να καταργήσει τα προνόμια της αγγλοπερσικής (σύντομα θα μετονομαζόταν σε αγγλοϊρανική) πετρελαϊκής εταιρίας. Η Βρετανία προσέφυγε στην Κοινωνία των Εθνών. Η εταιρία τελικά συμφώνησε να πληρώνει μεγαλύτερα ποσά για τα δικαιώματα εκμετάλλευσης στην ιρανική κυβέρνηση, η οποία με τη σειρά της θα επέκτεινε τα προνόμια της εταιρίας για τριάντα χρόνια. Πολλοί Ιρα-

νοί κατηγόρησαν αργότερα τον Ρεζά ότι εξαγοράστηκε από τις βρετανικές δωροδοκίες.

Η ενδυνάμωση της εθνικής κυβέρνησης του Ιράν είχε ως προαπαιτούμενο την αποδυνάμωση των νομαδικών φυλών. Πολλές αναγκάζονταν να εγκατασταθούν κάπου μόνιμα, ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ηγέτες τους έμπαιναν σε κατ' οίκον περιορισμό. Όσες παρέμεναν νομαδικές, μετακινούσαν συχνά τα κοπάδια τους με αστυνομική συνοδεία. Ο στρατός αναδιοργανώθηκε, αποκτώντας καλύτερα πυρομαχικά, όπλα, εκπαίδευση, στρατώνες και ιατρικές εγκαταστάσεις. Όλες οι δυνάμεις ασφαλείας περιήλθαν υπό την κεντρική εξουσία. Ιδρύθηκε μία στοιχειώδης πολιτική αστυνομία.

Το Ιράν απέκτησε βαθμιαία δημόσιες υπηρεσίες, νομοθετικούς κώδικες και δικαστήρια ευρωπαϊκού τύπου, κρατικό προϋπολογισμό και εθνικό σύστημα για την καταχώριση των γεννήσεων, τη με-

Σεπτέμβριος 1941. Αγγλοσοβιετική εισβολή στο Ιράν. Σοβιετικό ελαφρύ τανκ T-26 και το πλήρωμά του στην πόλη Ταμπρίζ.

ταβίβαση οικοπέδων, τους γάμους και τους θανάτους. Οι ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι για αυτοκίνητα και φορτηγά, σχεδόν ανύπαρκτοι το 1921, διέσχιζαν όλη τη χώρα περί το 1941. Στις συχνές κατηγορίες ότι έκλεβε τα χωράφια των αγροτών για να αυξήσει την προσωπική περιουσία του, ο Ρεζά απαντούσε ότι ήθελε τα κτήματά του να λειτουργούν ως πρότυπα αγροκτήματα για την ανακάλυψη και τη διδασκαλία νέων μεθόδων καλλιέργειας. Τα σύγχρονα εργοστάσιά του και η ανέγερση δημοσίων κτιρίων περισσότερο ανύψωναν το ηθικό παρά ωφέλιουσαν πραγματικά το έθνος.

Η κοινωνική μεταρρύθμιση σήμαινε για τον Ρεζά εκπαίδευση. Η φοίτηση στο σχολείο αυξήθηκε δραστικά σε κάθε επίπεδο, τόσο για τα κορίτσια όσο και για τα αγόρια. Παρότι είναι γνωστή η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Τεχεράνης από τον Ρεζά το 1935, ο ίδιος ενδιαφερόταν περισσότερο για τη βασική μόρφωση των αγροτών και των εργατών. Τα νυχτε-

ρινά σχολεία πολλαπλασιάστηκαν, ενώ ο στρατός μετατράπηκε σε ένα τεράστιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Οι αξιωματικοί ήταν υπεύθυνοι για τη διδασκαλία ανάγνωσης, γραφής και βασικών μαθηματικών στους στρατιώτες τους. Εάν στο τέλος της διετούς θητείας του κάποιος στρατιώτης δεν αποκτούσε αυτές τις δεξιότητες, τότε ο διοικητής της μονάδας του δεν έπαιρνε προαγωγή. Τα σπορ και τα παιχνίδια ήταν από παλιά μέρος της ιρανικής κουλτούρας, παρότι πολλοί μουλάδες τα αντιμετώπιζαν διατακτικά. ο Ρεζά λάτρευε τη σωματική άσκηση και τους αθλητικούς αγώνες. Δεν προκαλούσε ευθέως το Ισλάμ (όπως ο Ατατούρκ), αλλά κάποιες φορές εκνεύριζε τους μουλάδες πίνοντας δημοσίως μπίρα ή κρασί, ενώ επέμενε ότι οποιοσδήποτε φορούσε την αμφίεση του μουλά έπρεπε να περάσει από εξετάσεις για να αποδείξει ότι είχε αυτό το δικαίωμα. Ακολουθούσε το παράδειγμα του Ατατούρκ απαιτώντας από τους Ιρανούς να φορούν ρούχα ευ-

19 Αυγούστου 1953. Μαζικές διαδηλώσεις ξεσπούν σε όλο το Ιράν, αφήνοντας σχεδόν 300 νεκρούς από πυροβολισμούς στους δρόμους της Τεχεράνης. Μετά την ανατροπή του πρωθυπουργού Μοσαντέκ που οργάνωσαν οι ΗΠΑ και η Βρετανία, ο σάχης επιστρέφει στην Τεχεράνη και επανέρχεται στην εξουσία.

ρωπαϊκού τύπου, ενώ τον ξεπέρασε απαγορεύοντας στις γυναίκες να καλύπτουν το πρόσωπό τους. Αυτή η μεταρρύθμιση προσέβαλε βαθιά τους συντηρητικούς μουσουλμάνους, που υποστήριζαν ότι οι Δυτικοί θα εκπλήσσονταν εξίσου αν οι γυναίκες, κάθε ηλικίας, έπρεπε να βγουν γυμνόστητες στον δρόμο. Οι μουσουλμάνοι εμπόδισαν και κάτι που θα μπορούσε να είναι μία χρήσιμη μεταρρύθμιση: τον εκλατινισμό του περσικού αλφαβήτου.

Η πτώση του Ρεζά

Παρότι ο Ρεζά προσπαθούσε με πολλούς τρόπους να μεταμορφώσει το Ιράν, το αποτέλεσμα συχνά τον απογοήτευε. Όντας ανυπόμονος, δεν μπορούσε ποτέ να επιμερίσει τα καθήκοντά του. Προσπαθώντας να μειώσει την εξάρτηση του Ιράν από τη Βρετανία, έφερε ξένους συμβούλους για τις μεταρρυθμίσεις που σχεδίαζε. Όταν μία αμερικανική αποστολή βελτίωσε τη δημοσιονομική κατάσταση του Ιράν στη δεκαετία του 1920 αλλά απέτυχε να προσελκύσει Αμερικανούς επενδυτές, ο Ρεζά ανάγκασε τον διευθυντή της να παραιτηθεί και κατάργησε σταδιακά τους υφισταμένους του. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών, προς έκκληξη των Ιρανών, δεν επενέβη. Η Γερμανία ήταν πιο δραστήρια. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ένας ικανός Γερμανός διευθυντής ίδρυσε την Εθνική Τράπεζα του Ιράν. Μόλις ο Χίτλερ ανήλθε στην εξουσία, Γερμανοί επιχειρηματίες και σύμβουλοι κατέφθασαν στη χώρα. Ο Ρεζά και πολλοί υπήκοοί του κολακεύονταν από τις φυλετικές θεωρίες των ναζί, διότι θεωρούσαν τον εαυτό τους το αυθεντικό έθνος των Αρίων. Όταν στις αρχές του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου οι δυνάμεις των ναζί κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, οι Βρετανοί είχαν λόγους να φοβούνται τη

γερμανική παρουσία στο Ιράν. Το 1941 μια μικρή ομάδα Αράβων εθνικιστών αξιωματούχων απέκτησε για λίγο τον έλεγχο του γειτονικού Ιράκ. Οι Βρετανοί, υποπευδόμενοι ότι οι τελευταίοι υποστήριζαν τους ναζί, επενέβησαν για την εγκατάσταση ενός φιλοβρετανικού καθεστώτος. Όταν ο Χίτλερ εισέβαλε αναπάντεχα στη Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο του ίδιου έτους, τόσο οι Βρετανοί όσο και οι Σοβιετικοί έστειλαν στρατεύματα στο Ιράν. Η ανεξαρτησία του Ιράν παραβιάστηκε για μία ακόμη φορά. Ο Ρεζά, απρόθυμος να κυβερνήσει υπό μία στρατιωτική κατοχή που μπορούσε να αναιρέσει τις μεταρρυθμίσεις του, παραιτήθηκε υπέρ του γιου του, Μοχάμεντ, αυτοεξορίστηκε και πέθανε τρία χρόνια αργότερα.

Όταν διαδέχθηκε τον πατέρα του, ο Μοχάμεντ Ρεζά Σαχ Παχλεβί έμοιαζε απλώς με έναν προστατευόμενο της Δύσης. Οι φυλές έσπευδαν να ανακτήσουν τη χαμένη εξουσία και τα εδάφη τους. Η Ματζλίς διεκδικούσε το συνταγματικό δικαίωμά της για διακυβέρνηση της χώρας. Οι Σύμμαχοι του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου αντιμετώπιζαν το Ιράν ως γραμμή ανεφοδιασμού, πηγή πετρελαίου, βολικό σημείο συνάντησης και δευτερεύοντα σύμμαχο. Μόλις τελείωσε ο πόλεμος, η Σοβιετική Ένωση προσπάθησε να εγκαθιδρύσει κομμουνιστικές δημοκρατίες στο βόρειο Ιράν, αλλά το 1946 ανακάλεσε τους στρατιώτες της, μετά τις πιέσεις των Ηνωμένων Εθνών. Στη συνέχεια οι κομμουνιστές εκμεταλλεύτηκαν την αυξανόμενη δυσарέσκεια των εργατών της αγγλοϊρανικής πετρελαϊκής εταιρίας. Οι Ιρανοί εθνικιστές απέκτησαν τον έλεγχο της Ματζλίς και εξέλεξαν πρωθυπουργό τον Μοσαντέκ. Η κυβέρνηση του τελευταίου έγινε δημοφιλής στο εσωτερικό λόγω

Ο σάχης Μοχάμεντ Ρεζά Παχλεβί (1919-1980) το 1953.

της κρατικοποίησης της πετρελαϊκής εταιρίας, αλλά εξαγρίωσε τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, με αποτέλεσμα να ανατραπεί το 1953 από ένα στρατιωτικό πραξικόπημα που είχε την υποστήριξη της CIA. Ο Μοχάμεντ Ρεζά κυβέρνησε δικτατορικά το Ιράν το επόμενο τέταρτο του αιώνα. Η εκτόξευση των εσόδων από το πετρέλαιο επέτρεψε στην κυβέρνησή του να οικοδομήσει σχολεία, βιομηχανίες και ένοπλες δυνάμεις. Η Λευκή Επανάσταση του σάχη υποσχόταν αλλαγές στη γαιοκτησία, στην αγροτική ανάπτυξη, στην εκπαίδευση και στα δικαιώματα των γυναικών

πέρα από τα μεγαλύτερα όνειρα του πατέρα του. Αποδυνάμωσε, επίσης, τους ουλεμάδες.

Ο σάχης κληρονόμησε τον αυταρχικό χαρακτήρα του πατέρα του. Όταν οι μεταρρυθμίσεις του δεν ανταποκριθήκαν στις προσδοκίες των υπηκόων του, κατέφυγε στην προπαγάνδα, στη λογοκρισία και στη μυστική αστυνομία του (τη ΣΑΒΑΚ) για να παραμείνει στην εξουσία. Παρότι διαδοχικές κυβερνήσεις των Ηνωμένων Πολιτειών τον υποστήριξαν θεωρώντας τον ανάχωμα απέναντι στον κομμουνισμό, πολλοί Αμερικανοί αμφισβήτησαν την αφοσίωσή του στα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι Ιρανοί φοιτητές στο εξωτερικό και οι ουλεμάδες στο εσωτερικό άσκησαν αντιπολίτευση στον σάχη: στηλίτευσαν την αποσάθρωση των μουσουλμανικών αξιών, το ολοένα και αυξανόμενο χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών, τις τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες, την αποτυχία της αγροτικής μεταρρύθμισης και την καταπιεστική βασιλεία του σάχη. Μία επανάσταση εθνικών διαστάσεων, υπό την ηγεσία των σιιτών μουλάδων, στέρησε την εξουσία από τον σάχη. Τον Ιανουάριο του 1979 άφησε το Ιράν, δίνοντας τη θέση του σε μία ισλαμική δημοκρατία. Ο περίφημος εκσυγχρονισμός του Ιράν ήταν μόνο τεχνητός. Τα δισεκατομμύρια πετροδολάρια δεν μπόρεσαν να λύσουν τα προβλήματα της χώρας ή να διατηρήσουν έναν βασιλιά που είχε συγκεντρώσει στο πρόσωπό του τη λαϊκή κατακραυγή.

Ο Άρθουρ Γκόνττσμιθ είναι ομότιμος καθηγητής Ιστορίας της Μέσης Ανατολής στο Penn State University.

Μετάφραση: Θεοχάρης Αναγνωστόπουλος.

Κύπρος: «Βασιλικοί» τάφοι από την Εποχή του Χαλκού

Τρεις ιδιαίτερα πολυτελείς ταφικούς θαλάμους της Εποχής του Χαλκού εντόπισε διεθνής αρχαιολογική ομάδα κοντά στο αεροδρόμιο της Λάρνακας (Κύπρος). Στους τάφους βρέθηκαν αρκετοί σκελετοί που έφεραν πολυτελή διαδήματα και περιδέματα, όπως επίσης πληθώρα ταφικών δώρων από χρυσό, πολύτιμους λίθους και ελεφαντόδοντο, ευρήματα που παραπέμπουν σε βασιλείς και μέλη της κυβερνώσας ελίτ της περιοχής και τοποθετούν τους συγκεκριμένους τάφους μεταξύ των πολυτελέστερων της περιόδου σε ολόκληρη την Μεσόγειο.

Από τα στοιχεία της ανασκαφής, που ξεκίνησε το 2016, προκύπτει πως η περιοχή κατοικείτο από το 1630 έως περίπου το 1150 π.Χ. και περιλάμβανε κατοικίες αρχόντων και εργαστήρια χαλκού. Αντικείμενα από την Αίγυπτο, τις Μυκήνες, τη μινωική Κρήτη, την Σαρδηνία και την Μεσοποταμία δείχνουν ότι οι κάτοικοί της είχαν ευρείες πολιτιστικές και οικονομικές σχέσεις, ενώ από αγγεία και συγκεκριμένα κοσμήματα, που βρέθηκαν επιπρόσθετα, συνάγεται πιθανή σχέση και με την Τίρυνθα.

«Δεδομένου του πλούτου αυτών των ταφικών αντικειμένων, είναι εύλογη η υπόθεση ότι επρόκειτο για βασιλικούς τάφους, παρ' όλο που δεν γνωρίζουμε

ακόμη τι μορφή διακυβέρνησης είχε η πόλη εκείνη την εποχή» αναφέρει στη σχετική ανακοίνωση η επιστημονική ομάδα.

Site «ζωντανεύει» τα μοντέλα του Λεονάρντο ντα Βίντσι

Τη δυνατότητα να δουν τις εφευρέσεις του Λεονάρντο ντα Βίντσι σε (εικονική) λειτουργία, έχουν πλέον οι χρήστες του διαδικτύου στην ιστοσελίδα «Inside a Genius Mind» (artsandculture.google.com/project/leonardo), που δημιούργησε η Google Arts & Culture, σε συνεργασία με 28 μουσεία, βιβλιοθήκες και ιστορικά μνημεία. Πρόκειται για τη πληρέστερη παρουσίαση των έργων του ντα Βίντσι που έχει ποτέ πραγματοποιηθεί ψηφιακά, με σαρώσεις υψηλής ανάλυσης σε περισσότερα από 3.000 σχέδια και 1.300 σελίδες των σημειωματάριών του που περιλαμβάνουν σκίτσα, αρχιτεκτονικά σχέδια, ανατομικές μελέτες, οπτικά συστήματα, ιπτάμενες μηχανές κ.ά.

Την επιμέλεια της ιστοσελίδας έχει ο ιστορικός τέχνης του Πανεπιστημίου της

Οξφόρδης Μάρτιν Κεμπ, από τους κορυφαίους εμπειρογνώμονες στον κόσμο για το έργο του Λεονάρντο ντα Βίντσι, με την υποστήριξη εξειδικευμένης επιστημονικής ομάδας. Η ομάδα αυτή οργάνωσε τα σημειωματάρια του ντα Βίντσι σε πέντε ενότητες, επιτρέποντας έτσι στους χρήστες να περιηγηθούν στις ιδέες και τη δημιουργική διαδικασία που είχε ακολουθήσει και ο ίδιος ο ντα Βίντσι όταν τα έγραφε.

Οι υπηρέτες στο Μάτσου Πίτσου προέρχονταν από μακρινές περιοχές

Πολλοί άνδρες και γυναίκες που ήταν υπηρέτες στο ανακτορικό συγκρότημα των Ίνκας, στο Μάτσου Πίτσου του Περού, δεν ήταν γηγενείς αλλά προέρχονταν είτε από τα υψίπεδα των Άνδεων είτε από όλη την ακτογραμμή του Περού.

Αυτό υποστηρίζει μελέτη ερευνητικής ομάδας, που δημοσιεύτηκε πριν από λίγες εβδομάδες στο επιστημονικό περιοδικό *Science Advances*.

Σύμφωνα με τη μελέτη, την περίοδο από τον Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο κάθε έτους στο Μάτσου Πίτσου συγκεντρώνονταν περίπου 750 άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων του αυτοκράτορα, μελών της βασιλικής οικογένειας, προσκεκλημένων και των υπηρέτων. Οι ερευνητές σύγκριναν το DNA 34 ανθρώπων που ήταν θαμμένοι στο Μάτσου Πίτσου και θεωρείται ότι ήταν υπηρέτες με τα γενετικά δεδομένα από το DNA άλλων ανθρώπων λειψάνων της ίδιας περιόδου (15ος-16ος αιώνας) και σύγχρονους κατοίκους της περιοχής. Από τη μελέτη αυτή συμπεράναν πως το Μάτσου Πίτσου ήταν γενετικά περισσότερο ποικιλόμορφο από τα σύγχρονα αγροτικά κέντρα στις Άνδεις. Επιπλέον διαπίστωσαν πως οι περισσότεροι άντρες υπηρέτες προέρχονταν από ορεινές περιοχές, ενώ οι γυναίκες από την παράκτια ζώνη.

Τμήματα του κρανίου του Μπετόβεν επέστρεψαν στην Βιέννη

Θραύσματα κρανίου που πιθανόν ανήκουν στον Λούντβιχ βαν Μπετόβεν επέστρεψαν από τις ΗΠΑ στην Βιέννη, όπου ο διάσημος Γερμανός συνθέτης είχε ενταφιαστεί το 1827. Τα θραύσματα δώρισε στο Ιατρικό Πανεπιστήμιο της Βιέννης ο Αμερικανός επιχειρηματίας, Πολ Κάουφμαν, του οποίου ο πρόγονος, Αυστριακός γιατρός Φραντς Ρόμπερτ Σέλιγκμαν, εικάζεται ότι τα απέκτησε το 1863 κατά την εκταφή του σώματος του Μπετόβεν. Ο Κάουφμαν δήλωσε ότι τα ανακάλυψε σε ένα μεταλλικό κουτί, που βρισκόταν σε οικογενειακή θυρίδα σε τράπεζα της Γαλλίας, με τη λέξη Μπετόβεν χαραγμένη στο καπάκι.

Ορισμένοι ερευνητές αμφισβητούν την αυθεντικότητά τους, πιστεύοντας ότι τα θραύσματα αυτά θα είχαν αποκοπεί με διαφορετικό τρόπο στην αυτοψία του 1827, εντούτοις Βιεννέζοι ερευνητές που τα μελέτησαν το 1985 θεώρησαν ότι είναι αληθινά. Το ζήτημα αναμένεται να αποσαφηνιστεί οριστικά το προσεχές διάστημα,

καθώς επιστήμονες του Ινστιτούτου Μαξ Πλανκ για την Εξελικτική Ανθρωπολογία στη Λειψία έλαβαν δείγμα DNA από τα θραύσματα προκειμένου να το συγκρίνουν με DNA που έχει ανακτηθεί από τα μαλλιά του Μπετόβεν.

Rohit Majumdar

Ιστορία της Ευρώπης**Από την Αναγέννηση μέχρι το
Τέλος του Ψυχρού Πολέμου**Μετάφραση: Στέφανος Παπαγεωργίου
εκδ. Παπαζήση 2023, σελ.: 830, τιμή: 41,00 €

Η Ιστορία πρόκειται ουσιαστικά για βιβλιοθήκη που ενημερώνεται για όλα όσα συμβαίνουν την κάθε στιγμή, μια καταγραφή όλων όσων έχουν πράξει ή έχουν κατανοήσει οι άνθρωποι στον κόσμο μας. Για τον λόγο αυτό, σε κάθε καταγραφή Ιστορίας, σε κάθε ιστόρημα υπάρχει και μια διαφορετική αφήγηση, μια διαφορετική αντίληψη.

Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις της Ιστορίας: η λαϊκή και η ακαδημαϊκή. Η λαϊκή Ιστορία είναι πιο ελκυστική και εύκολη γιατί διαθέτει αμεσότητα και δεν απαιτεί μεγάλη ανάλυση. Η Ιστορία της Ευρώπης δεν είναι παρά η καταγραφή παλιρροϊκών κυμάτων και ισοσταθμιστών και ο κατακερματισμός των εθνών, μια επιφάνεια εδάφους, διαβρωμένη από τον πόλεμο και την φιλοδοξία, που καλύπτεται από μυστικά θαμμένα μέσα σε άλλα μυστικά, για να χάσει τα πάντα σε ένα μεγάλο πόλεμο, ένα πόλεμο που άφησε πίσω του μόνο στάχτες.

Κορυφαίο γεγονός της ευρωπαϊκής Ιστορίας υπήρξε αναμφίβολα η σταύρωση του Ιησού. Για να κατανοήσουμε πως εξελίχθηκε σε κεντρική μορφή και πως ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ μπόρεσαν να αποκτήσουν πολιτική κυριαρχία, τους λόγους που στη συνέχεια η Ιστορία πέρασε στις Σταυροφορίες και τους Σκοτεινούς Χρόνους, προετοιμάζοντας το έδαφος για την Αναγέννηση είναι επιτακτική ανάγκη να κατανοηθεί η μακρά πορεία του εκφυλισμού της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Δεν είναι η πρώτη φορά που διατυπώνεται η άποψη ότι οι συνεχιζόμενες επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, με το να δεσμεύουν κράτη και περιφέρειες σε αλληλοεξαρτώμενες οικονομικές σφαίρες και να διευρύνουν και εμβαθύνουν την πολιτισμική επικοινωνία και την κατανόηση, τείνουν να μειώνουν τα επεισόδια του πολέμου. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι δυνάμεις της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, στον βαθμό που συντελούν στον πλουτισμό όλων όσων συμμετέχουν σε αυτήν, θα πετύχουν να

αμβλύνουν τις εντάσεις στο εσωτερικό των κρατών με αποτέλεσμα να εμποδίσουν τις εμφύλιες συγκρούσεις, αλλά και εκείνες που στρέφονται κατά συγκεκριμένων συμφερόντων. Η εξάπλωση της δημοκρατίας και η παρατήρηση των πολιτικών επισημών ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους, ενισχύουν, άλλωστε, τις αισιόδοξες προβλέψεις τους. Από την άλλη πλευρά, οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης επισημαίνουν τις τεράστιες ανισότητες που αναπτύσσονται μεταξύ και εντός των κρατών με υπαίτιο τον καπιταλισμό, οι οποίες ανισότητες μάλιστα τελευταία έχουν επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο.

Ο Ροχί Μπαζουμντάρ –ναυεπιστημιακός ερευνητής στο Κέμπριτζ– στην επίτομη *Ιστορία της Ευρώπης* προσφέρει τη δυνατότητα σε σπουδαστές, καθηγητές και λάτρεις της Ιστορίας να παρακολουθήσουν τη γένεση της Σύγχρονης Ευρώπης. Η δομή του βιβλίου ακολουθεί έναν τελείως διαφορετικό από τις μέχρι σήμερα μεθόδους παρουσίασης των γεγονότων τρόπο, βοηθώντας τους σπουδαστές να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που συναντούν όταν χρειάζεται στον χρόνο μελέτης τους να συνδέσουν πρόσωπα και γεγονότα. Η έκδοση χωρίζεται σε τέσσερις Ενότητες. Μέσα από διαφορετικές όψεις ερμηνείας της, περιλαμβάνεται ολόκληρη η Ιστορία της Ευρώπης μέσα στο πλαίσιο του παγκόσμιου γίνεσθαι: από την Αναγέννηση μέχρι την προ-Ναπολέοντεια περίοδο, τα ολοκαυτώματα και την καθιέρωση της παγκόσμιας ισορροπίας, τον Ψυχρό Πόλεμο και τις πολιτικές και πολιτισμικές συγκρούσεις της Ευρώπης μετά το 1989.

Lucas Saul

Γκεστάπο. Ο μηχανισμός τρόμου των Ναζί

Μετάφραση: Ηρώ Σκάρου

εκδ. Κέδρος 2023, σελ.: 192, τιμή: 14,40 €

Η Γκεστάπο, η μυστική κρατική αστυνομία της ναζιστικής Γερμανίας, ήταν ένας από τους ειδικθότερους πυλώνες στους οποίους στηρίχτηκε το Τρίτο Ράιχ για την καταπίεση και την εξόντωση των αντιτιθέμενων στον εθνικοσοσιαλισμό Γερμανών. Κατά τη διάρκεια της ναζιστικής εποχής, η δράση της επεκτάθηκε και άλλαξε. Οι ομάδες που στοχοποιούσε άλλαζαν ανάλογα με την πολιτική και τις προτεραιότητες του καθεστώτος. Ένα πράγμα παρέμενε σταθερό: Η Γκεστάπο ήταν ένα αξιόπιστο βάνουσο όργανο του καθεστώτος που εξέφραζε και εκτελούσε τα πιο ακραία ένστικτα του ναζισμού. Η εγκληματική δράση της επεκτάθηκε και στα κατεχόμενα από τους ναζί ευρωπαϊκά εδάφη. Ήταν η οργάνωση του χιτλερικού καθεστώτος που έπαιξε κεντρικό ρόλο στη δίωξη των Εβραίων και στο Ολοκαύτωμα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η πολιτική αστυνομία της Γερμανίας εξακολουθούσε να συνδέεται με τις τοπικές κυβερνήσεις, με αποτέλεσμα να αποτελεί το αντικείμενο των τοπικών διαμαχών για την εξουσία. Μέχρι το τέλος του 1936 το ναζιστικό καθεστώς είχε δημιουργήσει μια ισχυρή, κεντρική πολιτική αστυνομική δύναμη υπό τον έλεγχο του επικεφαλής των Ες Ες, Χάινριχ Χίμλερ. Αυτή η πολιτική αστυνομική δύναμη ήταν η Γκεστάπο. Η θέση της οποίας ενισχύθηκε περαιτέρω το καλοκαίρι του 1936. Την περίοδο εκείνη ενώθηκε με την εγκληματολογική αστυνομία και δημιούργησαν μια νέα οργάνωση που ονομάστηκε Αστυνομία Ασφαλείας με επικεφαλής τον αναπληρωτή Χίμλερ, Ράινχαρντ Χάιντριχ, ο οποίος επίσης ήταν επικεφαλής της υπηρεσίας πληροφοριών των Ες Ες. Τον Σεπτέμβριο του 1939, οι Αστυνομικές Δυνάμεις Ασφαλείας ενώθηκαν επίσημα με την υπηρεσία πληροφοριών των ΕςΕς, και η ένωσή τους οδήγησε στη σύσταση ενός νέου γραφείου που ονομάστηκε Κεντρικό Γραφείο Ασφάλειας του Ράιχ.

Αποστολή της Γκεστάπο ήταν να ερευνά και

να καταπολεμά όλες τις απόπειρες απειλής του κράτους. Κατά την άποψη των Ναζί, οι απειλές κατά του κράτους περιλάμβαναν ένα μεγάλο εύρος συμπεριφορών. Οι συμπεριφορές αυτές περιλάμβαναν τα πάντα, από την οργανωμένη πολιτική αντιπολίτευση μέχρι τα μεμονωμένα επικριτικά σχόλια για τους Ναζί. Η κυβέρνηση όρισε ως απειλή ακόμη και το να ανήκει κάποιος σε ορισμένες κατηγορίες ή ομάδες ανθρώπων. Για να καταπολεμήσει αυτό το ευρύ φάσμα πιθανών απειλών, η ναζιστική δικτατορία έδωσε στην Γκεστάπο τεράστια εξουσία.

Η κατάρρευση της ακολούθησε την κατάρρευση του γερμανικού στρατού στο Ανατολικό και στο Δυτικό Μέτωπο. Σταδιακά, η οργανωτική δομή της, που σε όλη τη διάρκεια του πολέμου ήταν ακλόνητη και αξιόπιστη, διαλύθηκε.

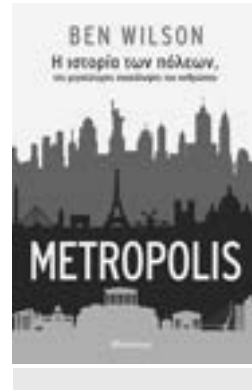
Ο Λούκας Σολ στο βιβλίο του ξετυλίγει την ιστορία της Γκεστάπο, από την ίδρυσή της το 1933 έως την κατάρρευσή της το 1945, και αποτυπώνει τις απάνθρωπες μεθόδους και τις πρακτικές που εφαρμόζε για να ανακρίνει και να εξολοθρεύσει τα εκατοντάδες χιλιάδες θύματά της. Αντλώντας στοιχεία από πολυάριθμες πηγές, παρουσιάζει το προφίλ των κυριότερων στελεχών της Γκεστάπο. Καταγράφει τα αίτια που οδήγησαν στη γιγάντωσή της, σε σύντομο χρονικό διάστημα από τη σύστασή της, και περιγράφει τις αποστολές των ταγμάτων που σκόρπιζαν τον τρόμο στη Γερμανία και στην κατεχόμενη Ευρώπη.

Ben Wilson

Metropolis: Η ιστορία των πόλεων, της μεγαλύτερης ανακάλυψης του ανθρώπου

Μετάφραση: Βιολέττα Ζεύκη

εκδ. Διόπτρα, 2022, σελ.: 608, τιμή: 19,90 €

Μία από τις σπουδαιότερες αλλαγές που ταλάνισαν τον πλανήτη τις τρεις τελευταίες δεκαετίες είναι ο εντυπωσιακός τρόπος με τον οποίο οι μείζονες μητροπόλεις απομακρύνονται από τις χώρες όπου ανήκουν. Η πλάστιγγα της παγκόσμιας οικονομίας κλίνει προς λίγες πόλεις και αστικές περιοχές: ως το 2025, 440 πόλεις με συνολικό πληθυσμό 600 εκατομμυρίων (το 7% όλης της ανθρωπότητας) θα αντιπροσωπεύουν το μισό του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος. Μεμονωμένες πόλεις σε πολλές αναδυόμενες αγορές, σαν το Σάο Πάολο, το Λάγκος, τη Μόσχα και το Γιοχάνεσμπουργκ, από μόνες τους παράγουν από το ένα τρίτο ως το μισό του εθνικού πλούτου της χώρας όπου ανήκουν. Το Λάγκος, που φιλοξενεί το 10% του πληθυσμού της Νιγηρίας, αντιπροσωπεύει το 60% των βιομηχανικών και εμπορικών δραστηριοτήτων σε εθνικό επίπεδο: αν τυχόν ανακήρυσσε την ανεξαρτησία του και γινόταν πόλη-κράτος, θα ήταν η πέμπτη πλουσιότερη χώρα στην Αφρική. Στην Κίνα, το 40% της συνολικής εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης παράγεται από μόλις τρεις περιοχές μεγαλουπόλεων. Αυτό δεν είναι νέο φαινόμενο. Πράγματι, παρατηρούμε μια επιστροφή σε μια κατάσταση πολύ συνήθη στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας μας – τον υπερμεγέθη ρόλο της πρωταγωνίστριας πόλης στα ανθρώπινα πράγματα. Στην αρχαία Μεσοποταμία ή στην Κεντρική Αμερική πριν από τον Κολόμβο, κατά την ακμή της αρχαιοελληνικής πόλεως ή στο απόγειο της μεσαιωνικής πόλης-κράτους, μια επίλεκτη ομάδα μητροπόλεων μονοπωλούσαν το εμπόριο και υπερίσχυαν ολόκληρων εθνικών κρατών.

Στην ανθρώπινη ιστορία η απόκλιση μεταξύ μεγάλων πόλεων και χωρών δεν αφορά μόνο τον οικονομικό τομέα. Η μεγάλη επιτυχία τους σημαίνει ότι απομυζούν τις λιγότερο προνομιούχες κωμοπόλεις και περιφέρειες αποσπώντας ταλέντα και πλούτο.

Νεότερες, με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο,

πλουσιότερες και πιο πολυεθνικές από τον αντίστοιχο πληθυσμό της χώρας όπου ανήκουν, οι λεγόμενες παγκόσμιες πόλεις έχουν περισσότερα κοινά μεταξύ τους. Υπό κάποιες έννοιες η λέξη «μητροπολιτικός» υποδηλώνει αίγλη και ευκαιρίες: αλλά είναι και συνώνυμο ενός είδους ελιτισμού – πολιτικού, πολιτιστικού και κοινωνικού – ο οποίος προκαλεί όλο και μεγαλύτερη δυσανεμία.

Ο ιστορικός Μπεν Γουίλσον αφήνοντας μακριά προκαταλήψεις και διαδεδομένες αντιλήψεις αναφορικά με τον πρωταρχικό χαρακτήρα γνωστών ιστορικών πόλεων, αφηγείται τη μεγάλη, ένδοξη Ιστορία του τρόπου με τον οποίο η ζωή στην πόλη επέτρεψε την ανάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Ξεκινώντας με την Ουρούκ, την πρώτη πόλη του κόσμου, που χρονολογείται από το 4.000 π. Χ. και απεικονίζεται στο Έπος του Γκιλγκαμές, μας δείχνει ότι οι πόλεις δεν ήταν ποτέ μια ανάγκη, αλλά, όταν δημιουργήθηκαν, η εγγύτητά τους οδήγησε σε άνθηση των επιτευγμάτων του ανθρώπου, δημιουργώντας νέα επαγγέλματα, νέες μορφές τέχνης, λατρείας και εμπορίου – όλα αυτά που συνθέτουν τον πολιτισμό. Ξεναγώντας τους αναγνώστες σε διάσημες πόλεις σε μια περίοδο που καλύπτει πάνω από 7.000 χρόνια, ο Γουίλσον αποκαλύπτει τις καινοτομίες καθεμίας: την ενασχόληση με τα κοινά στην Αγορά της Αθήνας, το παγκόσμιο εμπόριο στη Βαγδάτη του 9ου αιώνα, τα οικονομικά στα καφέ του Λονδίνου, τις οικιακές ανέσεις στην καρδιά του Άμστερνταμ.

Δημήτρης Χριστόπουλος

Ταξίδι στο κράτος, Κυριαρχία, δίκαιο, δικαιώματα

Εκδ. Πόλις, 2022, σελ.: 448, τιμή: 20,00 €

Το κράτος και η κυριαρχία του. Το δίκαιο και τα δικαιώματά μας: η διττή φύση του μυθικού Κενταύρου, μισός άνθρωπος και μισός κτήνος, όπως παρομοίασε το κράτος ο Μακιαβέλλι. Λέξεις που χωρούν τα πλείστα της συμβίωσης και αφορούν τους πάντες: όλοι και όλες τις χρησιμοποιούν. Γύρω από τους κορμούς του κράτους και του δικαίου μεγαλώνουν τα κλαδιά του δέντρου: ο λαός, το πολιτικό και φυλετικό έθνος, η επικράτεια και οι επιβουλές της, τα πολιτεύματα από την απολυταρχία έως τη συνταγματική δημοκρατία, το κράτος δικαίου και ο εκφυλισμός του, τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, καθώς και οι απειλές τους – χθες, σήμερα και πάντα.

Το βιβλίο του Δημήτρη Χριστόπουλου –καθηγητή Πολιτειολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο– συνιστά έναν οδηγό στον κόσμο του κράτους. Ένα ταξίδι στο κράτος. Η περιπέτεια του ταξιδιού, κυριολεκτικά και μεταφορικά, και κυρίως του δύσκολου ταξιδιού, είναι ζωτική για τη γνώση. Ένα τέτοιο ταξίδι χρειάζεται, όμως, κάποια συγκέντρωση. Μόνο έτσι μπορούμε να ευχαριστηθούμε και τα απρόοπτά του, να γεμίσουμε από τις εμπειρίες του.

Από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Χομπς, τον Σπινόζα, τον Ρουσσώ και τον Μαρξ, από τον Κέλσεν και τον Καρλ Σμιτ μέχρι τον Πουλαντζά και τον Αριστόβουλο Μάνεση, ο Χριστόπουλος επιχειρεί μια κριτική και ανάλυση των εννοιών που συνθέτουν τον κόσμο του κράτους και του δικαίου. Με αναφορές στην ευρωπαϊκή Ιστορία, από τον Μεσαίωνα έως την ύστερη νεωτερικότητα, που γέννησε την πρώτη ύλη του βιβλίου. Γιατί είμαστε η Ιστορία μας: οι έννοιες των εννοιών μας, στον κόσμο του δικαίου και της πολιτικής, είναι η ίδια η ευρωπαϊκή ιστορία με τα επιτεύγματα, τα αδιέξοδα και τις αβεβαιότητες των καιρών μας. Γι' αυτές μαθαίνουμε, με βάση αυτές κατανοούμε.

Στο πρώτο κεφάλαιο ανατρέχει στις κατα-

βολές της συγκρότησης των εννοιών «δίκαιο» και «κράτος». Ξεκινώντας από την αρχαιότητα, προχωρεί στον πρώιμο και ύστερο Μεσαίωνα, τη Μεταρρύθμιση και την κομβική σημασία της για την ευρωπαϊκή πολιτική Ιστορία, μέχρι την εμφάνιση και εδραίωση του καπιταλισμού. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζει το κράτος ως μηχανισμό σχετικά αυτοτελή, όχι όμως ανεξάρτητο και αμερόληπτο. Στο κεφάλαιο αυτό κάνει λόγο για το έθνος ως ομάδα συγκεκριμένων ανθρώπων μέσα στο χώρο και τον χρόνο και όχι ως κοινότητα των παρελθόντων και των μελλουσών γενεών. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του ασχολείται με το δίκαιο και τα δικαιώματά μας. Το δίκαιο, δηλαδή, ως κάτι χωριστό από την ιδεολογία της επιβολής που υπαγορεύει η κάθε εξουσία. Τα δικαιώματα όχι μόνο ως «απαράγραπτες ελευθερίες» αλλά και ως προϊόντα κοινωνικών διεκδικήσεων που διευθετήθηκαν.

Ο Δημήτρης Χριστόπουλος δεν κάνει στο βιβλίο του μια αξιακά αμερόληπτη προσέγγιση, αλλά μια έντιμη υποκειμενική προσέγγιση, που συγκροτεί το αντικείμενο με αξιώσεις ακαδημαϊκής στερεότητας και εγκυρότητας, όσο πιο απλά, αφηγηματικά και ευσύνοπτα γίνεται. Με τρόπο ζωντανό και άμεσο και καθόλου διεκπνευσιωτικό λέει τα όσα απαραίτητα είναι αναγκαία, ώστε ο αναγνώστης να προσανατολιστεί στο σύνθετο ρόλο του κράτους και του δικαίου.

ΜΑΤΣΗ (ΑΝΔΡΕΟΥ) ΧΑΤΖΗΛΑΖΑΡΟΥ

(1914-1987)

Η πρωθιέρεια του ποιητικού ερωτισμού

Η Μάτση (Μαρία-Λουκία) Χατζηλαζάρου (με καλλιτεχνικό ψευδώνυμο Ανδρέου) ήταν κόρη μεγαλοαστικής οικογένειας της Θεσσαλονίκης φιλομοναρχικών πεποιθήσεων. Στο σπίτι της οικογένειάς της είχε εκτεθεί το 1913 η σορός του δολοφονημένου βασιλιά Γεωργίου Α΄, ο οποίος είχε φιλοξενηθεί από τους γονείς της, ενώ νόμος της ήταν ο Κωνσταντίνος Α΄, βασιλιάς της Ελλάδας.

Υπήρξε αντισυμβατική εκπρόσωπος του ποιητικού ερωτισμού, ενώ πολλοί τη θεωρούν πρωτοπόρο του ελληνικού υπερρεαλισμού, αφού έζησε, για μία σχεδόν καθοριστική για την κοσμοαντίληψή της πενταετία, στο πλάι του Ανδρέα Εμπειρίκου.

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 17 Ιανουαρίου του 1914, αλλά το 1917, λόγω του εθνικού διχασμού, εγκατέλειψε οικογενειακά τη συμπρωτεύουσα μετακομίζοντας στο εξωτερικό (Νότια Γαλλία, Ιταλία). Το 1919 επέστρεψε μαζί με τους γονείς της για λίγο στη Θεσσαλονίκη και από το 1920 εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αθήνα. Το 1931, σε ηλικία δεκαεφτά ετών, παντρεύτηκε τον Βαυαρό Καρλ Σούρμαν, με τον οποίο χώρισε έπειτα από πέντε χρόνια γάμου. Στο μεταξύ το 1934, και ενώ είχαν χρεοκοπήσει οι οικογενειακές επιχειρήσεις, έμεινε ορφανή, αφού πέθαναν μέσα σε λίγους μήνες και οι δύο γονείς της, που ήταν χρήστες μορφίνης.

Το 1937 παντρεύτηκε για δεύτερη φορά, με τον γεωπόνο αρχιτέκτονα κήπων Σπύρο Τσαούση, αλλά ο γάμος της αυτός

Η πρώτη υπερρεαλίστρια ποιήτρια στην Ελλάδα. Μάτση Χατζηλαζάρου (1914-1987).

διαλύθηκε έπειτα από έναν χρόνο. Στη συνέχεια υπήρξε ασθενής, σύντροφος και η πρώτη σύζυγος του ψυχαναλυτή ποιητή Ανδρέα Εμπειρίκου, εισηγητή του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, με τον οποίο συμβίωσε την περίοδο 1939-1943.

Ήταν σταθερή θαμώνας στο Πατάρι του Λουμίδη, το περίφημο καφενείο-στέκι της πνευματικής πρωτοπορίας, και βέβαια μέλος της παρέας των διανοούμενων που μαζεύονταν κάθε Πέμπτη στο σπίτι του

Εμπειρικού. Τον Δεκέμβριο του 1945 υπήρξε μία από τις υποτρόφους του γαλλικού κράτους, μαζί με την αφρόκρεμα της ελληνικής διανόησης (περίπου εκατόν πενήντα άτομα) που ταξίδεψαν με το θρυλικό πλοίο Ματαρόα και σπούδασαν στο Παρίσι με πρωτοβουλία του Οκτάβιου Μερλιέ, διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου της Αθήνας.

Μαζί με τις τρεις συστατικές επιστολές, μία του Εμπειρικού, που την αποκαλούσε τη σπουδαιότερη Ελληνίδα ποιήτρια, μία του Ελύτη και μία του Παπατσώνη, η Μάτση, όταν ρωτήθηκε γιατί ήθελε να σπουδάσει στο Παρίσι, είπε ότι ήθελε να δει από κοντά και να αγγίξει έναν Πικάσο και έναν Ματίς!

Τελικά κατάφερε να πάρει την υποτροφία αλλά και να βρεθεί κοντά στον Πικάσο, μέσω του οποίου συνάντησε τον Ματίς! Μετά το 1943 και το τέλος της σχέσης της με τον Εμπειρικό έζησε έναν έντονο σύντομο έρωτα με τον νεαρό ποιητή Ανδρέα Καμπά, με τον οποίο σχεδίασαν και υπήρξαν ιδρυτικά μέλη του λογοτεχνικού περιοδικού *Τετράδιο*.

Στην έκδοση του περιοδικού συνέβαλαν επίσης ο Αντώνης Βουσβούνης, ο Αλέξης Σολομός και ο Αλέξανδρος Ξύδης, ενώ στο πρώτο τεύχος, που κυκλοφόρησε τον Μάρτιο του 1945, συνεργάστηκαν ο Νίκος Εγγονόπουλος, ο Οδυσσέας Ελύτης, ο Γιώργος Σεφέρης, ο Τίμος Μαλάνος, και άλλοι. Συνολικά κυκλοφόρησαν άλλα δύο τεύχη το 1945 (*Τετράδιο Δεύτερο* και *Τετράδιο Τρίτο*) και άλλα τρία μικρού μεγέθους το 1947, στα οποία μεταξύ άλλων υπήρχαν συνεργασίες των Νίκου Γκάτσου, Ανδρέα Εμπειρικού, Τάκη Παπατσώνη και Μίλτου Σαχτούρη. Στο Παρίσι, ενώ είχε ατονήσει ο έρωτας με τον συνιδρυτή του περιοδικού *Τετράδιο* και συνταξιδιώτη στο Ματαρόα, Ανδρέα Καμπά, γνωρίστηκε με τον Καταλανό γλύπτη-ζωγράφο Χαβιέ Βιλατό, ανιψιό του Πικάσο, με τον οποίο συνήψε ερωτικό δεσμό και έζησε μαζί του οκτώ χρόνια, την περίοδο 1946-1954. Ακολούθησε για μια διετία ο δεσμός με τον Κορνήλιο Καστοριάδη, 1957-1958, και η επιστροφή της στην Αθήνα, όπου δούλεψε στον ΕΟΤ έως το 1964.

Στη συνέχεια ξαναγύρισε στο Παρίσι

Η Χατζηλαζάρου σε ώριμη ηλικία.

έως το 1973, οπότε επέστρεψε μόνιμα στην Αθήνα και εργάστηκε στις δημόσιες σχέσεις της Εμπορικής Τράπεζας για έντεκα χρόνια, έως το 1984, οπότε συνταξιοδοτήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Η βιωματική ποίησή της, η μεταϋπερρεαλιστική γραφή της, όπως τη χαρακτήριζε η ίδια, μετέδιδε έναν αέρα λυρικής απελευθέρωσης απέναντι στα στερεότυπα της εποχής. Πρωτοεμφανίστηκε το 1944 με το ψευδώνυμο Μάτση Ανδρέου από τις εκδόσεις Ίκαρος με τη συλλογή *Μάτση, Ιούνης και Δεκέμβρης*, αφιερωμένη στον Ανδρέα Εμπειρικό.

Στην AdLibitum ποίησή της όπως και στη ζωή της είναι διακριτή η υπέρβαση του ψυχαναγκαστικού Υπερεγώ και του ηθικολογικού καθωσπρεπισμού μέσα από την απελευθέρωση της ερωτικής επιθυμίας. Ακολουθώντας τις διακηρύξεις των υπερρεαλιστών τόλμησε να ζήσει ποιητικά ταυτίζοντας την ποίησή της με την αντισυμβατική ερωτική ζωή της. Χαρακτηριστικός είναι ο στίχος «Ελα, η μέρα είναι τόσο ωραία / τα ποιήματα που αγαπώ θέλω να τα ζήσω μαζί σου», αφιερωμένος στον Εμπειρικό.

Η Μάτση δεν είχε παιδιά, αλλά έγραψε: «Αύριο θα σφίξω τα δυο σου σκέλη, μήπως γεννηθεί ένα μικρό λυπητερό παιδάκι, θα το λένε Ιούς, Μανιούς, ίσως και Άκουα Μαρίνα. / Φέρτε μου να γεννήσω όλα τα μωρά της πλάσης, δώστε μου να πεθάνω όλους τους θανάτους».

Ο Μάνος Χατζιδάκις την αποθέωσε στην εκπομπή που της αφιέρωσε στο Τρίτο Πρόγραμμα: «Γυναίκα αθάνατη και Μάτση των ονείρων. Σ' αναγνωρίζω ολόκληρη μες απ' αυτό το απελπισμένο κέφι σου που μ' εξοντώνει. Και τραγουδώντας τα οράματά σου σ' ακολουθώ. Μήπως και ξαναγεννηθεί ο χρόνος που μας γέννησε, που θα τον λεν Ιούς, Μανιούς, ίσως και Άκουα Μαρίνα».

Έργα

Μάτση, Ιούνης και Νοέμβρης (με το ψευδώνυμο Μάτση Ανδρέου), με μια ξυλογραφία του Διαμαντή Διαμαντόπουλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1944·*Δύο διαφορετικά ποιήματα*, (με το ψευδώνυμο Μάτση Ανδρέου), περιοδικό *Τετράδιο Πρώτο*, Αθήνα, Απρίλης 1945·*Cinqfois*, με έξι χαλκογραφίες του ΧαβιέΒιλατό, εκδ. GuyLévisManoGLM, Παρίσι, 1949·*Κρυφοχώρι*, με τέσσερις χαλκογραφίες του ΧαβιέΒιλατό, εκδ. Τετράδιο, Αθήνα, 1951·*Lafrangedesmots*(*Τα λόγια έχουν κρόσια*), εκδ. GLM, Παρίσι, 1954·*Έρωσ μελαχρινός*, με χαλκογραφία του ΧαβιέΒιλατό, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1979·7 x 3. *Εφτάγραπτάστα ελληνικά – sept textesenfrançais – seven writings in English*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα, 1984·*Το δίχως άλλο. Αντίστροφη αφιέρωση – dedicace à rebours*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα, 1985·*Ποιήματα, 1944-1985*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1989.

Το 2013 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Γράμματα από το Παρίσι στον Ανδρέα Εμπειρικό (1946-1947)*, με ανέκδοτες επιστολές της Μάτσης που εμπιστεύθηκε ο γιος του Εμπειρικού, Λεωνίδα, στον ερευνητή του έργου της Χρήστο Δανιήλ. Οι επιστολές αυτές φωτίζουν την πρώτη περίοδο της ζωής της στο Παρίσι, τις επαφές της με σημαντικούς δημιουργούς (Μπρετόν, Πικάσο) και την ξεχωριστή σχέση της με τον Ανδρέα Εμπειρικό.

Η ΜάτσηΧατζηλαζάρου γεύτηκε τον κόσμο «στα μέτρα της καρδιάς». Μπορεί να μεγάλωσε σε μεγαλοαστική έπαυλη, έζησε όμως και σε ένα υπόγειο στην οδό Πατριάρχου Ιωακείμ με θέα έναν κήπο στον ακάλυπτο. Πέθανε στην Αθήνα στις 16 Ιουνίου 1987, σε ηλικία εβδομήντα τριών ετών.

Ο Δημήτρης Ταταρούνης είναι δημοσιογράφος.

GIOCHI PREZIOSI

Giochi Preziosi Hellas

Αγρίνου 14, Πεύκη, 151 21,

Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383

info@giochipreziosi.gr

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΞΙΑ

Το αγαπημένο μας λευκό είναι 4 Seasons™

Τα κορυφαία ακρυλικά χρώματα KRAFT 4 Seasons™ είναι ιδανικά για τις εξωτερικές επιφάνειες καθώς παρουσιάζουν εξαιρετική αντοχή στις καιρικές συνθήκες, (ήλιος, βροχή) και την ατμοσφαιρική ρύπανση, προσφέροντας μεγάλη διάρκεια ζωής.

KRAFTPAINTS.COM

